

Эсэгэ ороноо, эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД

Бүгэдэ арадай сонин

УНЭН

1921 оной декабриин 21-нээ гарана

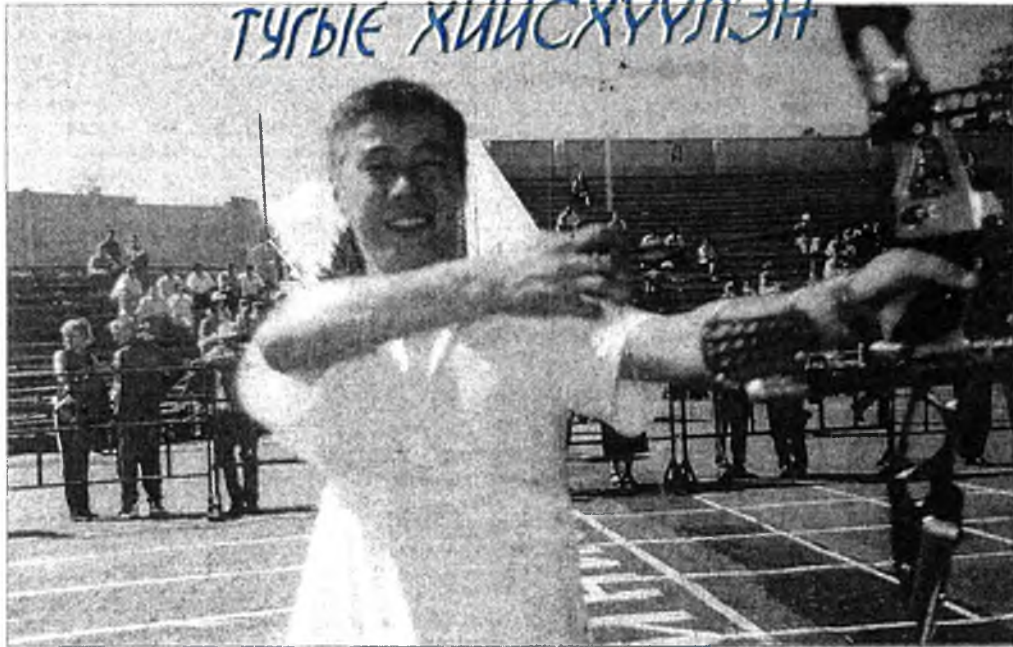
2003
мартын
20
Четверг

№ 35
(20697)

Хабарай
дунда
хүхэгшэн
туулай
харын
17
гарагай
5

Буряад Унэн

ЭРТЭ УРДЫН МОНГОЛШУУДАЙ ТУГЫЕ ХИИСХҮҮЛЭН

Бальжинима ЦЫРЕМПИЛОВЭЙ
дэлхэйн чемпионатта гайхамшаг амжалта
туйлахан тухай 21-дэхи хууданда уншагты.

Яруунын аймагай экономикын болон соёлой үдэрнүүдэе угсуулан

ДАМЖУУЛГЫН ВЫМПЕЛДЭ ХҮРТЭБЭ

Гурбан жэлэй саана Яруунын райондо албанһаа гадуур хиналта бии болгогдоо хэн. Харуулшадай шэнэ отделени дүшэ гаран объектиүүдэе харууһална. Республикын ОВО-гой управлениин зүгһөө эхэ туһаламжа үгтөө.

Мүнөө үөнэ милициин майор Б.Б.Нимаевай ударидалга доро өөһэдөө мүнгэ олзо олохын элдэб янзын ажал ябуулжа, яһалашье түбхнэжэ байна. Машинын дулаан гаражууд, найдабари сэхтэй жолоошод хэрэгтэй байха болоно. Мүн баһа гэмтэ ябадал хэһэн жолоошод машинаа абахадаа, яла түлэхэ болоно. Энэнь мүн баһа олзо дохотонь орохо юм.

Республикын арбан табан отделенинүүдэй дунда ярууныхид алишье талаараа эрхим дүнгүүдтэй байжа, нёдондонойнгоо ажалай дүнгүүдээр дамжуулгын вымпелдэ хүртэбэ. Мүн баһа эндэ гэмтэ ябадал хэһэгдтэй тэмсэлгэ, мүн Дотоодын хэрэгүүдэй таһагай ажалшадтай суг ажал ябуулжа, гэмтэ ябадал усадхадаг хайн заншалтай. Тинмэһээ Дотоодын хэрэгүүдэй таһагыг ударидагшад эрхим, албандаа шалгархан милиционернүүдэе энэ ажалда элэгээнэ.

РОССИ СОО - ТҮРҮҮ НУУРИДА

Нархатын совхозрабкооп хүшэр сагта хүгжэжэ байһан экономикын далай соо онгосоо урагшань тамаруулна. Алишье талаһаань тогтууригүй байдалай тохёолдобошье, эмхитэй, эбтэй хүдэлдэг Людмила Денисовна Кузнецовагай ударидадаг коллектив урматой хүдэлһөөр.

Паяхан Москва хотоһоо Россин потребкооперациин Центр Союзай түрүүлэгшэ Ермаковой гар табилгаар телеграмма ерзэбэ. «Амаршалнаб ажалай амжалтаар, 2002 оной дүнгөөр нэгдэхэи нуурида гараат» гэхэн удхатай мэдээсэл ерзэбэ.

Нархатын потребкоопераци нёдондоной дүрбэн квартал соо илан гаража, Россин кооператорнуудай дунда нэгдэхэи нуури эзэлбэ гэшэ.

Нютагайнгаа хүн зоние эд бараагаар, эдэе хоолоор хангадаг ехэл буянтай, бэрхэ наймаашалта баяр хүргэхэ байнабди.

Эдуард БУДАЕВ.

Хори буряадуудай Петр хааниие бараалхаһаар 300 жэлэй ойн баяр

1703 оной мартын 22-го хори буряадуудай анханийгаа бууса газар дээрэ амидарха эрхые багалһан Петр хаанай Зарлинг абтаһан түүхэтэй.

Агууехэ удха шанартай энэ үйлэ хэрэгэй 300 жэлэй ойн гүйсэхэн ушараар Улаан-Удэе мартын 22-23-да баярай хэмжээ ябуулганууд үнгэргэгдэхэнь. Түрүүшын үдэр 10 сагтаа Правительствын байшангай конференц-зал соо республиканска эрдэмн-практическа конференци хүдэлмэриг эхилэхэ. 17 сагта - Буряадай гүрэнэй оперо болон баледэй театрта хайндэрэй концерт.

Удаадахи үдэрын үглөөнэй 10 сагта хори буряадуудай Петр хааниие бараалхаһаар 300 жэлэй ойдо зорюулагдаһан уран зурагай выставкэ уран зурагай музей соо нээгдэхэ. Үдэрэй 12-һоо хотын мэрийн байшан соо хори буряадуудай сагаан хаанда морёор ошолгын ойн баярта зорюулагдаһан телевизионно фильметэй болон «Хори буряадуудһаа гараһан элитэ ажал ябуулагшад» гэхэн номтой танилсалга болохо. Үдэрын 18 сагта Гүрэнэй Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ буряад драмын академическэ театрта Г.Башкуевай «Зуун жэлнүүдэй уулзуур дээрэ» гэхэн жүжгэй премьерэ болохо. Режиссерын - Туяна Бадагаева. Уран шэмэглэлынь Бальжинима Доржиев бүтээгэ. Рольнуудта: Бадан Тураахиин - Баир Бадмаев, Дасха Бодоров - Бэлэгтэ Бадмаев, Абжаа удаган - Надежда Мунконова, Найжа бөө - Содном Хажитов. Николай БАДМАРИНЧИНОВ.

**ХОРИ БУРЯАДУУДАЙ Сагаан хаанда ошоһоор
300 жэлэй айдо 2-дохи, 6-дахи, 10-дахи,
15-дахи хууданууд зорюулагдаа**

ХҮҮГЭДЭЙ ПОСОБИ ТҮЛЭГДЭНЭ

2002 оной январин 1-нэй мэдээгээр, республика дотор хүүгэдэй пособиин үри 525 миллион түхэриг тоологдоһон байна.

Харин мүнөө жэлэй эхингэ үри шэрийн тоо 450 миллион түхэригтэ хүрөө. 2002 оной түрүүшын хоёр нара соо 42 миллион түхэригэй үри хаагаба.

Мүнөө үегэ хүүгэдэй пособи абагаар зоной бүридэл шэнэлэгжэж, мүнгэ абаха хүнүүдэй нэгэл ээлжээн болгогдоо. Нэн түрүүн 2000 оной, удаань 1999, 1998 онуудай үри хаагдахаар хараалагдана. Тиигэжэ бүхы үри 2004 ондо хүсэд үгтэхэ болоно.

Багма ЯКШЕЕВ.

ЗУНАЙ АМАРАЛТЫН АСУУДАЛ - ЭРТЭЭННЭЭ

наяхана хүүгэдэй зунай амаралта тухай тогтоол Буряад Республикын Правительство баталан абаба.

Тус хэмжээнэй ёһоор, республикын 75 процент хүүгэд ерэхэ нажар элүүржүүлэгдэхээр хараалагдана. 2002 ондо 72 процент хүүгэд элдэб түхэлэй лагерьнуудта амархан юм. Буряад Республикын Ажалай ба социальна хүгжэлтын министрэй мэдээсэлнэй ёһоор, энэ зун нургуулин дэргэдэхи ажалай ба амаралтын лагерьнуудай тоо олон болгогдохо. Тиихэдэ үдэрэй лагерьнуудта нёдондонойхиһоо олон хүбүүд, басагад амарха. Мүнөөнэй гол асуудал гэхэдэ, амаралтын хаһын шанарые дээшлүүлбэл, хайн байгаа.

Борис БАЛДАНОВ.

ОАО "Улан-Удэ - Лада"
дочернее предприятие АВТОВАЗ

- Автомобили ВАЗ всех модификаций
- Предпродажная подготовка
- Поставки фирменных запчастей с АвтоВАЗа
- Техническое обслуживание
- Все виды ремонта
- Обмен старых автомобилей ВАЗ на новые с доплатой

г.Улан-Удэ, ул.Лебедева, 30, тел.: 413-413

**РОССИН САНГХЫН
ЭЭЛЖЭЭТЭ СУГЛААНДА**

Россин Буддын шажанай Заншалта Сангхын февралин 28-да болоһон Хурал Россин Сангхын сугандые байгша оной апрелин 22-23-да Ивалгын тасанда зарлаха гэхэн шийдхэбэри абаба.

Д-Н.Содномдоржиев,
Россин Сангхын шажанай түб захиргаанай түрүүлэгшэ, дид-хамба.

ПРОЕКТСЕРВИС УЛАН-УДЭ
лесоперерабатывающие предприятия
"ПОД КЛЮЧ"

Приглашаем к сотрудничеству

- КОМПЛЕКСНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ ДЕРЕВОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРОИЗВОДСТВ
- ДЕРЕВООБРАБАТЫВАЮЩЕЕ ОБОРУДОВАНИЕ
- ГИДРАВЛИЧЕСКИЕ МАНИПУЛЯТОРЫ
- ЛЕСОСУШИЛЬНОЕ ОБОРУДОВАНИЕ
- ДЕРЕВОРЕЖУЩИЙ ИНСТРУМЕНТ
- МОНТАЖ И ПУСКОНАЛАДОЧНЫЕ РАБОТЫ

г. Улан-Удэ, ул. Октябрьская, 12а, тел./факс 44-15-95

НЭГЭДЭХИ ПЕТР ХААНДА ХОРИ БУРЯДУУДАЙ МОРЁОР ОШОЛГЫН 300 ЖЭЛЭЙ ОЙТОЙ ДАШАРАМДУУЛАН, БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН ПРЕЗИДЕНТ - ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ТҮРҮҮЛЭГШЭ Л.В.ПОТАПОВАЙ АМАРШАЛГА

ХҮНДЭТЭ НЮТАГААРХИД!

Буряад арадаг, манай республикада түүхтэ удаха шанартай үйл хэрэгтэй - I Петр хаанда хори бурядуудай морёор ошолгын 300 жэлэй ой гүйсэж байна. Энэ үйл ябуулга буряад арадай хүгжэлтэд айхабтар ехэ үүргэ дүүргээн байна. Хориин 11 эсэгын делегацие бүридүүлгэ, баатар зориг гаргажа, Россин гүрэнэй нийслэл хүрэтэр морёор ошолго, агуухэ I Петр хаание бараалхалга - түүхтэ эдэ үйл хэрэгүүд арадай ой ухаанда бүхөөр хадуугдажа, үеһөө үедэ энээн тухай домог дамжуулагдажа байһан гэшэ.

Энэ ябадал тухай үсөөн бэшэ дуунууд, домогууд зохёогдонхой, эрдэмэй болон публицистическэ статьянууд олоор бэшэгдэнхэй. 300 жэл үнгэрөө. Үе сагууд, нийгэм олоной байгуулалтанууд нэлгэсэдэн, хүнүүд тэдэнэй ханал бодолнууд, мүн лэ хубилжа байгаа. Гэбшье хориин 11 эсэгын түлөөлэгшэдэй болон гансахан эхэнэр - Эршхээн удаганай баатаршалга Буряад арадай түүхтэ хэтэдэ бэшэгдэ.

I Петр хаанай Зарлиг болбол Байгалай үмэнхэй дайдаа ажаһуудаг буряад аймагууд, отогүүдта угайнгаа газарые эзэлжэ, тэрээгүүрээ сүлөөтэйгөөр нүүхэ эрхэ олгоһон түүхтэ документ болоно. Тэрэ сагта газарые эзэлжэ эрхэ тэдэцдэ эгээл шухалань байгаа.

Гэхтэй хамта нилээд олон хүнүүдхээ бүридэһэн бурядуудай түлөөлэгшэд бүлэг үүргээ яһала амжалтатайгаар дүүргээ. Аяншалгын түүхтэ удаха шанарые нэмэһэн ушар гэбэл, мүнөөнэй хори бурядуудай үнэ холын элинсэг хулинсагууд бүри 300 жэлэй урда тээ ёһотойл гүрэнэй хараа бодомжотой байһан бээ. Тиймэ тула энэ аяншалгыг гүрэнэй үйл ябадал гэжэ нэрлэхэн хуулига.

Түүхтэ энэ үйл хэрэгтэ ехэ удаха шанар олгожо, республика дотор үндэһэнүүд хоорондын эб найрамдалые бэхжүүлхын тула бүгдэ арадаар хунгадаһан Буряад ороной Президент лэн хойноо хори бурядуудай Петр хаанда аяншалгын 300 жэлэй оёе баярай оршон байдалда тэмдэглэхэ гэхэн шийдхэбэри абаа нэмби. Ойн баярта бэлдэхэл, мүн мүнөөдэрэй баярай урда тээ үнгэргэгдэһэн бусад хэмжээ ябуулганууд хэдэн жэлэй туршада эмхидхэгдээ. Республикын Правительствата таба гаран жэлэй туршада эмхидхэлэй комитет ажаллаа. Президентын болон Правительствын Захиргаанай үндэһэтэнэй хэрэгүүдэр болон ниитын, шажанай нэгдэлнүүдтэй холбоонуудай талаар комитет ехэ хүдэлмэри бэлүүлээ. Россин Федерациин үндэһэтэнэй хэрэгүүдэй болон эмиграционно политикин талаар министерствын Буряад Р е с п у б л и к а д а х и территориальна эмхи зургаанай хүтэлбэрилэгшэ, Буряад арадай

конгрессэй президент, саһаа уриа наһа бараһан Е.М.Егоровой хүтэлбэри доро Буряад Республикын аймагуудта, мүн Усть-Ордын Буряадай автономито округто, Эрхүүтэй областин Ойхоной райондо, һүүлээрн Шэтын областин Хэлгын райондо эрдэмэй - практическа конференцинууд үнгэргэгдөө. Тэндэ ойн баярһаа гадуур үзэсхэлэн хайхан манай хизаарта ажаһуудаг арадуудай хэлэнүүдэй, соёлой болон искусствын мүнөөдэрэй хүгжэлтын асуудалнууд харагдаа. Ойн баярта зориулагдажа, олон шэнэ номууд хэлбэгдээ, мэдээжэ буряад уран зохёолшод болон поздүүдэй бүтээнүүд шэнээр гаргагдаа, түүхтэ энэ үйл хэрэгыг сэгнэһэн эрдэмэй хүдэлмэринүүд тунхаглагдаа.

Бүхы республика энэ ойн баярта бэлдээ. Гайхалшыгуй. Буряад орондо мүнөө ажаһуудаг 113 үндэһэ яһатанай түлөөлэгшэд хэр уһаа үнэн зүрхэнһөө нүхэсэжэ, ээм ээмээ түшэлсэн ажалладаг, орооһо талха ургуулдаг, хүүгэдээ хүмүүжүүлдэг, шэнэ үдэр бүхэндэ баярлажа һуудаг. Буряад орондо ажаһуудаг олон үндэһэ яһатан нэгэ хуби заяатай, нэгэ Эхэ нютагтай, тэрэн бидэнэрэй хүн бүхэндэ дүтэ ойро.

Мүнөө сагта хуушан дасангуудыг суг хамта нэргэнэбди, шэнээр баринабди, бөө мүргэл хүгжэнэ. Хүн зон түрэл хэлээ сүлөөтэйгөөр шудалха, хүгжөөхэ, үбгэ эсэгэнэрэйнгээ хүзэг шажанда шүтэхэ арга боломжотой.

Мүнөө үедэ республикадаманай Гүрэнэй үндэһэтэнэй политикин хараа бодомжо амжалтатайгаар бэлүүлэгдэнэ. «Үндэһэтэнэй политика» гэхэн статьягаар мүнгэ зөөри республиканска бюджеттэ жэл бүри хараалнабди. Буряад хэлэндээрэ радиогой, телевиденийн дамжуулганууд гарана, нийслэл хотодо болон аймагуудай түбүүдэ буряадаар газетнүүд хэлбэгдэнэ. Х.Намсараевай нэрэмжэтэ гүрэнэй буряад драмын театр хүгжэлтын шатада гаранхай.

Туйлахануудай биийшье хаа, дутагдалнууд ушарһаар. Хэлэнэй асуудалые зүбөөр шийдэхэжэ, республика соо хоёр хэлэтэй байлгыг хүгжөөхэ хэрэгтэй. Хүдөө нютаг, манай

түрэл дайда эзэн ёһоор хайн ханаатайгаар хандалгыг хүлээнхэй.

Тиймэ тула, хүндэтэ нютагаархид, суг ажаллаха ушартай болонобди. Үдэр бүрийн үнэн сэхэ ажалай ашаар Тураахын Баданиие, Эршхээн удаганиие болон бусад баатарнуудыг мундэлүүлһэн газарнай олон хайхан боложо байхань болтогой. Республикын Правительствын, өөрынгөө зүгһөө Буряад ороной бүхы хүн зониие I Петр хаанда хори бурядуудай ошолгын 300 жэлэй түүхтэ ойгоор халуунаар амаршалнаб. Элүүр энхыг, ажал хүдэлмэридөө, гэр бүлэдөө амжалтануудыг, зол жаргал эб найрамдалыг хүснэб.

Гурбан зуун жэлэй саада тээ агуухэ Нэгэдэхэ Петр хаание бараалхажэ, хуулин ёһоор Россин гүрэнэй албатан боложо, хүгжэлтээ улам эршэдүүлһэн хори-бурядуудай түүхтэ үүргэнэ сэгнэшгүй. Арадайманай мүнөөдэрэй ажабайдал аргаахан хайжаржа байна. Улам саашаа дабшахынгаа тула хуу бултадаа хүдэлхэ зэргэтэйбди. Буряад оронойманай арад зон амжалта түгэс, эршэтэй шударгыгаар ажаллажа шададаг гээд мэдэдэгби. Тиймэһээ эгээ хайхан этигэл найдалшыг миний сэдхэлдэ бии.

Түрэл нютагнай, арад зомнай хэтын хэтэдэ магдаха болтогой!

Буряад Республикын Президент - Правительствын Түрүүлэгшэ Л.В.ПОТАПОВ.

Буряад Республикын Правительствын Тогтоол

2003 оной мартын 17

№94

«Муниципальна байгуулалтын эрхим захиргаан» гэжэ 2002 оной конкурсын дүнгүүд тухай

Буряад Республикын Президентын болон Правительствын дэргэдхи нютагай өөһэдэн хүтэлбэрин талаар Сөвөдэй дурадхалнуудыг хараада абажа, хүдөөгэй, сомоной, поселково болон хотын захиргаануудай дунда 2002 ондо «Муниципальна байгуулалтын эрхим захиргаан» гэжэ республикын конкурсын дүнгүүд хаража үзөөд, Буряад Республикын Правительство нигэжэ тогтооно:

- Хүдөөгэй болон сомоной захиргаануудай дунда олгохо гэбэл: диплом болон компьютер шан барюулалгатай I нуури:
 - Загарайн аймагай Дээдэ-Элхин хүдөөгэй захиргаанда (толгойлогшон Виктор Леонидович Костромин);
 - Ивалгын аймагай Ивалгын хүдөөгэй захиргаанда (толгойлогшон Алексей Климович Балаалев);
 - Кабанскын аймагай Колесовско хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Сергей Михайлович Нечкин);
 - Мухар-Шэбэрэй аймагай Мухар-Шэбэрэй хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Леонид Михайлович Кобелев);
- диплом болон үнэтэ бэлэг - ксерокс барюулалгатай II нуури:
 - Баунтын аймагай Багдаринай хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Павел Юрьевич Найканчин);
 - Хойто-Байгалай аймагай Байгалай эвенкийскэ хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Анатолий Алексеевич Бовкун);
 - Хориин аймагай Дээдэ-Тайлсын хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Александр Васильевич Кучумов);
 - Сэлэнгын аймагай Жаргалантын сомоной захиргаан (толгойлогшон Бато Нимаевич Бадмаев);
 - Яруунын аймагай Комсомольскын хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Виктор Степанович Андриевский);
 - Хэжэнгын аймагай Чисаанын хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Дивангар Дашиевич Дариев);
- диплом болон үнэтэ бэлэг - факс барюулалгатай III нуури:
 - Тарбагатайн аймагай Ехэ-Нутын хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Марина Константиновна Степанова);
 - Бэшүүрэй аймагай Буйн хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Николай Яковлевич Бурцев);
 - Захаминай аймагай Бургын сомоной захиргаан (толгойлогшон Василий Санжиевич Тогмитов);
 - Хурамхаанай аймагай Дэрэнэй эвенкийскэ хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Бадмажамба Самбаевич Бадмаев);
 - Хяатгын аймагай Хүдэрин сомоной захиргаан (толгойлогшон Дутарма Даржаповна Тубденова);
 - Муйскын аймагай Муйскын хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Виктор Ильич Серкин);
 - Зэдын аймагай Петропавловскын хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Иннокентий Васильевич Поддельский);
 - Ахын аймагай Соёдой үндэһэн сомоной захиргаан (толгойлогшон Светлана Бадмаевна Бадаанова);
 - Түнхэнэй аймагай Түнхэнэй хүдөөгэй захиргаан (толгойлогшон Галина Прокопьевна Ширяева).

- Поселково болон хотын захиргаануудай дунда олгохо гэбэл: диплом болон компьютер барюулалгатай I нуури:
 - Хяатгын аймагай Хяатга хотын захиргаан (толгойлогшон Валерий Константинович Альков);
 - Баргажанай аймагай Баргажанай-Адаг поселково захиргаан (толгойлогшон Александр Николаевич Низовцев);
- диплом болон үнэтэ бэлэг - ксерокс барюулалгатай II нуури:
 - Прибайкалин аймагай Ильинскын поселково захиргаан (толгойлогшон Александр Яковлевич Денисов);
- Поселково болон хотын захиргаануудай дунда мүрысэгшэдэй үгы байһан дээрэһээ III нуури олгохогүй.
- Улаан-Үдэ хотын районно захиргаануудай дунда диплом болон үнэтэ бэлэг - ксерокс барюулалгатай I нуури:
 - Железнодорожно районной захиргаанда олгохо (толгойлогшон Геннадий Дмитриевич Булаев);
- Республикын конкурсоо шангай нууринуудыг эзэлһэн захиргаануудай хүдэлмэрилэгшэдыг, муниципальна алба хаагшэдыг шагнахыг муниципальна байгуулалтануудай толгойлогшонорто дурадхаха.
- Поселково болон хүдөөгэй (сомоной) захиргаануудай эдэ толгойлогшонорыг Буряад Республикын Правительствын Хүндэлэлэй грамотаар шагнаха:
 - Афанасьев Анатолий Осиповиче (Загарайн аймагай Шэнэ-Бэрэнэй поселково захиргаан);
 - Базаров Нима Намжилевиче (Ахын аймагай Орлигой сомоной захиргаан);
 - Бочкарев Василий Петровиче (Кабанскын аймагай Краснорыскын хүдөөгэй захиргаан);
 - Гомбоева Людмила Николаевнае (Хяатгын аймагай Алтайн сомоной захиргаан);
 - Дариев Дивангар Дашиевиче (Хэжэнгын аймагай Чисаанын хүдөөгэй захиргаан);
 - Дашев Юрий Жалсановиче (Хориин аймагай Хориин хүдөөгэй захиргаан);
 - Ковалев Николай Петровиче (Баунтын аймагай Витимэй хүдөөгэй захиргаан);
 - Мадиева Александра Дмитриевнае (Кабанскын аймагай Ранжуровын хүдөөгэй захиргаан);
 - Раднаева Нина Ламажаповнае (Баргажанай аймагай Баян-Голой сомоной захиргаан);
 - Тюрюханов Василий Васильевиче (Бэшүүрэй аймагай Кировскэ хүдөөгэй захиргаан);
 - Фронтенко Степан Николаевиче (Баргажанай аймагай Сувын хүдөөгэй захиргаан);
 - Цоктоев Александр Николаевиче (Сэлэнгын аймагай Юрөөгэй хүдөөгэй захиргаан).

Буряад Республикын Президент - Правительствын Түрүүлэгшэ Л.В.ПОТАПОВ.

Буряад Республикын Арадай Хуралда ХҮРШЭ ОРОНОЙ АЛБАН ТУШААЛТАДАЙ УУАЗАЛГА

Монголой хилын шадархи аймагуудай губернаторнуудай түлөөлэгшэдэй манай республикада хэдэн үдэр соо айлшалаад бусаһан тухай олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ тунхаглагдаһан байна. Эдэ айлшадтай Буряад Республикын Президент Л.В.Потапов уулзаа. Һүүлшын үдэр хүршэ ороной губернаторнуудтай Арадай Хуралда уулзалга болоо. Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ Александр Лубсанов энэ уулзалгыг нээхэдэ, Һүүлэй үедэ Буряад Республикын Монголой хоёрой хоорондох харилсаан үргэдхэгдэһэн байна гээд онсолбо.

Энэ делегацие хүтэлбэрилэгшэ Сэлэнгын аймагай губернатор Р.Нямсүрэн харюугай үгэ хэлэхэдэ, хоёр хүршэ ороноудай хоорондох харилсаан алишье талаараа аша үрэтэй гэбэ. Республикын зарим аймагуудаар айлшад ябажа, тодорхой хэлсэлнүүдыг баталба.

Арадай Хуралда һонирхолтой выставкэ дэлгэгдэбэ. Тус выставкэ дээрэ элшэ хүснэй технологиэ нарижуулгын онол аргууд харуулагдаа.

Түбэй директор Г.П.Касаткин айлшадта энэ хэрэг тухай тодорхой хөөржэ үгөө. Монгол айлшад тэрэндэ олон асуудалнуудыг табяа.

Буряадай Президент Л.В.Потаповтай суг Монгол орон һаяр албанай хэрэгээр ошохо байһан тухайгаа А.Г.Лубсанов мэдүүлээ.

В.БАЗАРОВ.

МҮНӨӨДЭР Буряад ороной ажабайдалда түүхэтэ, хүлдэ тэмдэгтэ үдэр болобо. Ушарын юуб гэбэл, тэрэ Монгол найхан оронтой хүршэ ёһоной худалдаа наймаанай-экономическа, соёлой-түүхын харилсаа холбооо хүгжөөлгэдэ шэнэ шата нээһэн байха юм.

Бидэ бултадаа ХХ болон ХХI зуун жэлнүүдэй уулзуур дээрэ бүмбэрсэг дэлхэйдэ, манай орон дотор болоһон асари ехэ хубилалтануудай гэршэнэр боложо байнабди. Монголтой манай ороной харилсаан энээнэй хажуу талада үлөөгүй. Хоёр ороной хилэ шадархи аймагуудай толгойлогшоной уулзалга һүүл-шынхией 1990 ондо Хяагта хотодо болоо һэн. Тэрэ гһэнһээ хойшо 12 жэл үнгэрөө. Энэ үе соо хоёр ороной гүрэнэй болон нийтын байгуулалта хубилаа, арадай ажахые эрхилэлтын дээрһээ түсэблэлгын-хүтэлбэр-илгын байгуулалта болоулагдажа, түүхэдэ ороо. Хүн зоной нийтын ба хубийн өөрын мэдэрэл, онсо сэдхэл хубилаа. Тиймэһээ хүршэ ёһоной харилсаа холбоонойнгоо түхэл маягыё хубилгахаар саг хүрээжэ ерээ.

Буряад ороной болон Монголой хоорондохы экономика ба хилэ шадарай харилсаан тухай 1999 оной

Тийхэдэ хүдөө ажахын оньһон техникын түхээрлэгэ хэрэгсэл-нүүдые, запасной частынуудые орондонь абаашадаг байгаа. Харилсаа холбооной бусад зүйлнүүд, тэрэ тоодо үхэр мал худалдажа абалга Союзай түбһөө шийдхэгдэдэг бэлэй.

Мүнөө, мүн саашадаашье уласхоорондын экономика харилсаанда могои нотагууд улам үргэнөөр хабаадуулагдадаг болохо. Нотаг нотагуудай холбоо барисаае хүгжөөлгэ үргэн ехэ харилсаанай хубийн болохо байха гэжэ найданабди. Энэ хадаа дэлхэй дээрхи хүгжэлтэ дэбжэлтын нэгэ зүйл болоно бшуу.

ТҮҮХЭНЭЭ

Хоёр талын шэнэ харилсаа байгуулахдаа, Россин болон Монголой хоорондохы гайхамшагта түүхэтэ ушар баримтануудта, үйлэ хэрэгүүдтэ тобшохоноор тогтохо ханаатайб. «Монгол хэлэ, ёһо заншала ойлгохо, мэдэхэ хүн халааһандаа хохоршыё сагаангүйгөөр ороной нэгэ захаһаа нүгөө заха хүрэхэ аргатай», - гэжэ шэнжэлэгшэ Андрей Симукон бэшээ һэн. Энэ үгэ соо монгол арадай үндэһэн шэнжэ шанар: найхан ханаан, хүндэмүүшэ зан, зондо ниилэсэ, хөрхө хараса,

1. Халха-Монголые дэлхэйн бусад нотагуудта ажаһуудаг бүхы монголнуудые бэе тээшээ татаһан түб болохо.

2. Монголой тусхай шэнжые һуудал байдалай хуушанай ёһо гуримһаа гаргалгыё хараада абаха, тийхэдэе марксистско-ленинскэ хургаалһаа ондоо болохо. Тэрэ ингэжэ бэшээ һэн: «...һуудал байдалай дэбжэлтэ тээшэ зам гүрэнэй капитализм болон хамжаан дээгүүр гараха ёһотой...». Тийхэдэ үмсэ малшадай ажахынуудые урмашуулан хүгжөөхэдөө, тэдэниё баян бардам байдалда хүргэхэ. Тэндэһээ «баяжагты» гһэн уряа табигдана.

3. Монголой нийгэм байдалые аажам хүгжэлтын замаар социализм тээшэ «аргааханааршыё хаа, зүбөөр» дабшуулха. Арад үндэһэтэһэй нэгэдэлэй аша туһада ангиин тэмсэлыё хурсадхажа, дэбэргэжэ болохогүй, «болоомжогүй ахам, урагшагүй туршалгануудые» хэхэгүй. Гүнзэггүгөөр бодомжологдоһон хубилалтануудые хэхэ, заншалта соёлоо «баадалгын гү, али зонхилон захираглын үүргэ нүлөөгүйгөөр» хүгжөөн бэлүүлгэдэ гол анхаралаа хандуулха.

Хоёрдохинь - Эрдэнэ Батухан (Никита Федорович Бутуханов)

болон түүхын холбоо барисаае хэргээхэ шухала.

ХАРИЛСААГАА НЭРГЭЭХЭ

Монголой табан аймагай губернаторнуудай Буряад Республикын аймагуудай захиргаануудай толгойлогшоной 2002 оной октябрь һарада Улаан-Баатар хотодо уулзалга мүнөө Монголой аймагуудай делегацийн Буряад орондо айлшалагдаа эхи табигһан байна. Тэндэ болоһон халуун дулаан хөөрөлдөөнүүд, худалдаа наймаанай-экономическа, эрдэм һуралсалай, соёлой, түүхын харилсаануудые хэргээхэ арга олгоһон байха юм. Тэрэ уулзалгын үедэ аймагуудай хоорондо хэлсээнүүдые баталалгын үндэһэ һуури табьяа һэн.

Монголой 12 аймаг: Ара-Хангайн, Баян-Хонгорой, Булган, Губи-Сүмбэрэй, Дархан-Уулын, Сэлэнгэ, Дунда-Губийн, Сүхэ-Баатарай, Үбэр-Хангайн, Хүбсэгэл, Хэнтэйн, Үмнэ-Губийн аймагууд Буряад ороной аймагуудтай харилсаха байна.

Мүнөөнэй уулзалгада бэлэдхэл 5 һара соо үргэлжэлбэ. Энэ үе соо Түлөөлэгэтэ эмхи Монголой болон Буряад ороной аймагуудай социальн-экономическа байдалые сасуулан шэнжэлһэн байгаа. Монголой болон Буряад ороной

сэдхэл татадаг болонхой байһыень анхаралдаа абаха ёһотойбди.

Хоёрдохёор, мал ажал үхсэбэрлэгэ тухай хэлэлтэй. һүүлэй жэлнүүдтэ эндэ малай үбшэн тахал дэлгэрһэн, тэжээл хомордоһон байгаа. Ушарын юуб гэбэл, саһа ехэтэй үбэл, ган гасуур зунай саг энээнэй гол шалтагаан болоһон байгаа. Манай хүдөө ажахын академи Монголой Хүдөө ажахын министрствэтэй, Сэлэнгэ аймагтай яһала һайн харилсаа тогтоонхой. Энэ дүй дүршэлыё бусад аймагуудта нэбтэрүүлхэ шухала. Манай республика малай тэжээл бэлэдхэхэ, ээлжэндээ оньһон техникэ тишэнь худалдаа ехэ арга боломжотой. Гадна Монголой аймагуудта ветеринарна хүдэлмэрилгшэдыё эльгээжэ, үбшэһнөө хэргэлхын тула адууһа малынь тариха байна.

Буряад орондо уушханай ханяадан үргэнөөр хүжэрэн дэлгэрһэн байгаа. Энээнйё гансал эм домоор аргалха гэшээ хүрэн бэрхэшээлтэй. Хүршэ Монгол орондо гүүнэй һү хаажа, сэгээ үйлдэбэрлэгэ һайнаар эмхидхэдэнхэй. Сэгээ хадаа уушханай ханяда аргалха, энэ үбшэһнөө хэргэлхэ шухала зүйл болоно. Урдандаа Дээдэ-Онгостойдо уушханай ханяадатай хүнүүдые аргалалгын тусхай газар байдаг һэмнай. Тэрэниё хэргээхэ шухала.

Гурбадахяар, али бүхы сагта худалдаа наймаан хадаа экономика харилсаанай эшэ үндэһэн болодог гэшээ. Мүнөө Россидэ, мүн Монгол орондо экономика хубилалтын бэлүүлэгдэжэ байһан сагта худалдаа наймаан хурдан түргэнөөр хүгжэнэ. Гэбэшье Буряад ороной болон Монголой хүдөө нотагуудта худалдаа наймаан үшөөл ханаһанда хүрэнгүй гэжэ тэмдэглэлтэй. Монголой болон Буряадай аймагуудай хоорондо худалдаа наймаае үргэдхэхэ шухала.

Дүрбэдэхээр, соёлой, түүхын асуудалнуудаар холбоо барисаага хүгжөөхэ ёһотойбди. Элшэ хүсэний, элүүрыё хамгаалгын ба фармакологин, биологин, ургамалай үрлэ тарилгын, малай үүлэр найжаруулгын, эдэз хоолой болон хүнгэн промышленностиин, аяншалгын халбаринууд эндэ ехэ үүргэ дүүргэхэ ёһотой. Эдэ бүгэдэ эрдэм ухаанай туйлалтануудта үндэһэлхэ байна. Манай эрдэмэй эмхи зургаанууд, тусхайлбал, БНЦ, ВСИГҮ, БГСХА, Буряадай Хүдөө ажахын эрдэм-шэнжэлэлгын институт эндэ ехэ туһа хүргэхэ зэргэтэй.

Хилын харуулай, тамуужанай албанай хүдэлмэриё таарамжатай зохидоор табяагүй хаа, бидэ урагшаа дабшахагүй байнабди. Энэ талаар Хяагтын хилын харуулай отряд (полковник Д.В.Королев), Наушкын тамуужан (А.С.Кулешов) ба Улаан-Үдын тамуужан (В.Г.Тархов) энэ шухала программа бэлүүлгэдэ хабаадуулагдаха юм.

Уласхоорондын бодото хүгжэлтын үе саг болохо ХХI зуун жэлдэ ороһоноо мартангүй, харилсаа холбоогоо улам үргэдхэхэ ёһотойбди.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Н.И.Атанов.

АНДА НҮХЭДЭЙ АЛЫГАН ХАЛУУН

Н.И.АТАНОВ, Буряад Республикаһаа Монголдэ байдаг Түлөөлэгэтэ эмхиин хүтэлбэрлэгшэ, экономикын эрдэмэй доктор, профессор

февраль һарада Россин Федерацийн Правительствын, Монголой Правительствын хоорондын хэлсээнэд гар табигдаһанһаа хойшо түрүүшын алхам хэгдэбэ гэшээ. Энээндэ хабсаргалта болгожо, Буряад Республикын ба Монголой гүйсэдхэхы засагай зургаануудай хоорондо, хилэ шадархи аймагуудай хоорондо нотаг нотагуудай хэдэн хэлсээнүүд болон протоколнуудта гар табигдаһан байгаа. Эдэнэй зарим статьянууд бэлүүлэгдээ, зариманинь дүүргэлтын шатада гараа. Эгээл ниймэһээ Улаан-Үдэ болон Улаан-Баатар хотонуудай хоорондохы харилсаанууд улам эдэбхижэжэ байна. «Буряадай түб» гһэн худалдаа наймаанай байшан байгуулагдаа», «Радиогой худал» гһэн мэдээсэлэй түб ашаглалгада оруулагдаа, хэдэн хамтын предпритиянууд хүдэлжэ эхилээ.

Һүүлэй дүрбэн жэлэй туршада гадаадын хадалдаа наймаанай эрьсэ 30-аад процентээр дээшэлбэ. Худалдаа наймаанай-экономическа харилсаанай хүсэн һураггүй дээшэлээ гэжэ Монголой эд бараанай дэлгүүрыё шэнжэлэгшэ элхрэйлэн харуулна. Тиймэһээ манай харилсаануудай зорилгонуудые шэнээр табига шийдхэхэ шухала болонхой. Энээнэй удха ямар бэ, ямар тусхай зорилгонууд маанай урда табигданаб? Бүхы дэлхэй дээрхи бодото хүгжэлтын гол шэглэлнүүдһээ, Бүхэдэлхэйн Худалдаа наймаанай эмхиин гэшүүдэй тооё үргэдхэлгэһөө, байгаалин, оньһон техникын болон нийтын хандарал һүйдхэлтэ хубилалтануудай улам үргэдэжэ байлгын эрхэ байдалда тогтууритай хүгжэлтын гол ёһонуудые дэбжээлгэһээ эдэ бүгэдын үндэһэ һуури табигдаха байна. Эдэ бүхы талаар байгаалин уршаг һүйд, усалууд, хара тамхи таталгын, ВИЧ үбшэнэй һүжэрэлгэ, һүйдхэлтэ ябадалнууд, хүн түрэлтэһэй нийгэм байдалай бусад хангалтагүй уршаг түбэгүүд хараада абтаха ёһотой. Манай нийтын аша туһада эдэ бүхы зүйлнүүд, гол шэглэлнүүд анхаралда абтаха зэргэтэй.

СССР-эй болон Монголой хани харилсаанай үедэ могои нотагуудай, хилэ шадарай холбоо барисаан тиймэшыё үргэн ехэ байгаагүй юм. Һанаадшыё үзэгты: гол түлэ манай республикынхид үбһэ бэлэдхэхээ Монгол орон ошодог һэмнай.

хани барисаан тон элээр харагдана бшуу.

Буряад арадай хүбүүд Монгол ороной хүгжэлтэдэ горитой хубитаяа оруулан байна. Имагтал эдэнэй хоёрто тогтоһуу.

Түрүүшынхинь - Цыбен Жамсарано болоно. Тэрэ 1881 ондо Хойто-Ата нотагта түрэнэн юм. Петербургын университет дүүргэнхэй, эрдэмтэ-шэнжэлэгшэ, гэгээрүүлэгшэ хүн байгаа. 1911 онһоо тэрэ бүхы бээ Монгол орондо зориюлаа һэн. Түрүүлэн тэрэ Үргэ хотодо Россин консульствын зүбшээлэгшэ, тийхэдэ Монголой Богдо-Гэгээнэй Правительствата һуралсалай асуудалнуудаар зүбшээлэгшын уялга бэлүүлэгдэ байһан юм. Монгол орондо Цыбен Жамсараногүй нийтын-политическэ, гэгээрүүлгын, эрдэмэй ажал ябуулга 1917 он болотор үргэлжэлөө һэн. Коминтернын Алас-Дурнын Секретариатай даалгабаряар 1920 ондо энэ ажал ябуулгань хэргээгдэжэ, тэрэ Монголой арадай-хубисхалта хүдэлөөндэ хам оролсоһон байгаа.

Монголой Арадай парти эмхидхэн байгуулгын съезд 1921 оной март һарада Хяагтада болоо һэн. Энэ съезд дээрэ баталагдан абтаһан хубисхалта партиин программы Ц.Жамсарано зохёоһон юм гэхэ.

Арадай-демократическа хубисхалай Монгол орондо иланһай һүүлээр Ц.Жамсарано Монголой Правительствын болон Арадай партиин хүтэлбэрлхы бүридэлдэ оробо. Монгол ороной социальн-экономическа хүгжэлтын тэрэнэй суртал хургаал анхарал татана, мүнөөшыё удаха шанараа алдаагүй. Энэ ямар удаха шанартайб гэбэл:

болоно. Тэрэ Эрхүүгэй губерниин Боохоной уездын Тараса нотагта түрэнэн юм. Тэрэ 1914 онһоо Монголдэ ажаһуудаг, ажал ябуулгаяа эрхидэг болоһон намтартай. Тэрэ Үргын хүрэнэй хургуулинуудай нэгэнэй багшаар, гэгээрүүлэгшээр хүдэлөө һэн. 1921 ондо Монголой Арадай партиин эмхидхэн байгуулгын (нэгэдэх) съездын зууршалга дурадхалаар Эрдэнэ Батухан Монголой Саг зуурын Хубисхалта Правительствын секретарин тушаал эзэлээ бэлэй. Энэл оной ноябрь һарада Э.Батухан Монголой Правительствын делегацийн бүридэлдэ орожо, Москва ошоһон байгаа. Москва ошожо, делегацийн В.И.Ленинтэй уулзаһан тухай тэрэнэй дурсалганууд үлэнхэй. 1924 ондо Арадай гэгээрэлэй бээ даһан министрствын байгуулагдахдаа, тэрэ түрүүшын министр болоо һэн. 1925 ондо Арадай Ехэ Хуралай сесси дээрэ Э.Батухан Монголдэ һуралсалай политикын гол ёһонуудые найруулан зохёоһон юм. Имагтал 1924 онһоо 1929 он болотор тэрэнэй арадай гэгээрэлэй министрээр хүдэлхэ үедэ Монголой эрдэм-һуралсалай мүнөөнэй байгуулалтын эшэ үндэһэн табигдаһан байгаа.

Тэрэ үедэ Бурят-Монголой гэгээрэлэй зургаанууд Монголтой үргэн ехэ харилсаа холбоо тогтоожо эхилээд, һуралсалай системэ эмхидхэлгэдэ ехэ үүргэ нүлөө үзүүлээ һэн гэжэ тэмдэглэлтэй. Тийхэдэ буряад багшанар Монголой олон хургуулинуудта хүдэлдэг бэлэй. Эдэ харилсаа холбоонуудай түүхэдэ үндэһэлэн, Монгол ороной болон Буряад Республикын аймагуудай хоорондо экономика, соёлой

Нютагай өөхэдн хүтэлбэрийн толгойлогшонорой
зүблөөе угтуулан

БҮРГЭ НЮТАГ-БҮГЭДЫН НАЙШААЛ

Арбан жэлэй урда тээ Бүргэ тосхоной ажалшад Захаминай аймагай Хамнин совхозой бүридэлдэ ородог байһан юм. Дэлгүүрэй харилсаанһаа боложо, хамнинхид багахан хуурин тосхонуудаа, тэрэ тоодо Бүргэ нютагаа мартажархиһан байгаа. Ажабайдал тогтошоһон шэнги болоо бэлэй. Хүнүүд хэхэ юумээ оложо ядадаг нэн. Тэдэнэр ханаагаа зобожо эхилбэ.

Тиэхэднэ нютагайнгаа зоной хуудал байдалые найжаруулжа, ажал хэрэгээ үргэхыень, ажахын болон захиргаанай хүдэлмэри толгойлхыень фермер Василий Санжиевич Тогмитовта хандаа нэн. Тэрэ арсангүй, нютагайнгаа байдалые наринаар хаража, хүдөө ажахын үйлдбэрийн кооператив болон нютагайнгаа захиргаание толгойлһон юм.

Бүргэ нютагай 568 хүн ажаһуудаг. Нёдондо жэл бүргынхид 316,5 тонно тарья хадаһан гэхэ гү, али гектар бүриһөө 12 центнер ургаса хурьяһан байгаа. Эндэ 80 шахуу тонно мяхан, 443 тонно хүн үйлдбэрилэгдэн, 13 центнерһээ дээшэ ноһон хайшалагдаһан байха юм. Эндэ гол түлэб мяхалиг үүлгэрэй малнуудые үсхэбэрлэдэг. Бүргынхид 500 шахуу үхэр мал үүсэлжэ, гүрэндэ тушаагаа нэн.

Мүнөө эндэ багахан хүнэй фермэ байгуулха талаар бэлдхэлэй хүдэлмэри хэгдэжэ байна. Хүдөө нютагайхид шубуу үсхэбэрлэжэ эхилэ. Эдэ бүгдэ кооперативай мүнгэн ханда туһа нэмэри болохо байха гэжэ тоолоно.

Энэ нютагай онсо илгэань юун болоноб гэхэдэ, эндэ ниитын эмхинүүд эдэбхитэйгээр хүдэлнэ. Бүргынхидэй хуудал байдал жэлһээ жэлдэ хонирхолтой, согтой хүжюун болоно. Эрхэтэдэй суглаанууд дээрэ баталагдан абтаһан шийдхэбэринүүдые бэлүүлжэ байдаг өөхэдн хүтэлбэрийн эмхи зургаан эдэ бүхы хэмжээ ябуулгануудые эмхидхэдэг.

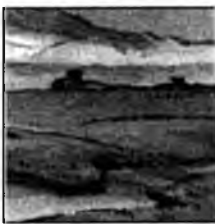
Нютагай үндэр наһатайшуулай табан жэлэй

урда тээ эмхидхэн байгуулһан зүблэл өөхэдн хүтэлбэридэ горитой хубитаяа оруулдаг юм. Залуу үетэнэй элүүр энхээр, бээ даангяар, хайхан сэдхэлтэйгээр хүмүүжэжэ, урган үндыхынь тула энэ зүблэл ехэ ажал ябуулдаг. Тус зүблэлэй үүсхэлээр ниитын жаса байгуулагдаа нэн. Энэ жасын мүнгэ зөөри эрдэмтэдые, спортсменүүдые, соёлой ажал ябуулагшадые, оюутадые урмашуулан дэмжэлгэдэ гаргашалагдадаг. Жэшэнь, урзанда жэл БГУ-да бэрхээр хурадаг Елена Джитовада 500 түхэриг үгтэн, дээдэ хургуулида орохо Г.Дамбаевада 800 түхэригэй туһаламжа үзүүлэгдэн байгаа.

Нютагай хургуули хүдөөгой хуралсалай-соёлой гуламта болонхой. хургуулиин директор В.Ц.Цыбиков ниитын хүдэлмэриэ эдэбхитэйгээр хүтэлбэрилнэ. 2010 он болотор хүдөө нютагай хуудал байдалые хүгжөөлгын программа нютагайхидэй үүсхэлээр баталагдаад, бэлүүлэгдэжэ байна. Энэ хэрэгтэ Бүргэ нютагай залуушуул ехэ хубитаяа оруулна. Тиигэжэ хэзээ нэгтэ ажабайдалайн залиржа, унтаржа захалһан тосхоной хүтэлбэрилэгшэдэй, эдэбхитэдэй үнэн шударгы ажалай ашаар эндэхи байдал хонирхолтой, аша үр эхэтэй боложо, зоной байдалые хүгжөөн бадаруулжа байна бшуу. Юрэдөө, манай Буряад орондо Бүргэ шэнги нимэ хуурин тосхонууд олон лэ.

Бата БОЛОТОВ.

Буряад Республикын Президентын
болон Правительствын хэлэлэлэй албан.

Буряад Республикын Арадай Хуралда

ҮХИБҮҮДЫЕ ҮРГЭЖЭ АБАГШАД ОЛОШОРНО

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон «Үхибүүдые үргэжэ абahan түрэлхидэй ажалай түлбэрийн хэмжээн болон үхибүүдые үргэжэ абahan бүлэнүүдтэ олгогдохо хүнгэлэлтэнүүд тухай» республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай, мүн бусадшы асуудалнуудые зүбшэн хэлсэбэ. Энэ хуулиин ямараар бэлүүлэгдэжэ байһаниинь шухала удха шанартай. Ушарын гэбэл, нимэ хуули манай республика дотор Сибирьтэ түрүүлэн абтаба бшуу. Хорооной түрүүлэгшэ Сергей Мезенин энэн тухай мэдээсэл хээ.

- Түрэлхидэй харууһа харгалзалгагүйгөөр үлэн үншэн үхибүүдые түбхинүүлхэ талаар республикын түб байгуулагдаа нэн. Үхибүүдые үргэжэ абажа байһан хүнүүдтэ бодото туһаламжа үзүүлэгдэнэ, - гэжэ С.Г.Мезенин мэдээсэбэ. - Мүнөө республика доторнай үхибүүдые үргэжэ абahan 30 бүлэ бии болонхой. Эдэнэр 14 аймагта ажаһуудаг. Тэдэнэр 47 үхибүүдые хүмүүжүүлнэ. Тэдэниэ харууһалха харгалзалхын тула 1 миллион түхэриг номолодоо. 2003 ондо энэ талаар республикын бюджетһээ 6,99 миллион түхэриг гаргашалагдаха.

Үхибүүдые үргэжэ абаха 44 бүлэ тодорхойлогдоод, тэдэнэртэй хүдэлмэри ябуулагдажа байна гэжэ Арадай Хуралай хорооной гэшүүд сэдхэлээ ханангяар тэмдэглэбэ. Уданшыггүй харууһагүй үлэн үншэн үхибүүд эхэ, эсэгтэй болохо бшуу. Гэбэшы жэлһээ жэлдэ үншэн үхибүүдэй улам олошоржо байһаниинь ханаа зобоно. Мүнөө үедэ 5533 үншэн үхибүүд тоологдоно. Гэхэ зуура үхибүүдые үргэжэ абahan бүлэнүүдтэй баталагдаһан хэлсээнүүдэй харгалзалгын зургаануудай үүсхэлээр болоулагдахашы баримтанууд ушарна.

«Буряад Республикада наһа гүйсөөгүйшүүлые социальна талаһаань сагааруулгын эмхи зургаануудай ажал ябуулгын гол шухала зорилгонууд тухай» асуудалые зүбшэн хэлсэлгэ хонирхол татаба. Республикын ажалай болон социальна хүгжэлгын министрэй орлогшо Л.К.Санхядова энэ асуудалаар элидхэл хэлэн байха юм.

Арадай Хуралай хорооной баталан абahan тогтоол соо министерствын бэлүүлжэ байһан хэмжээнүүд найшаагдана. Социальна үншэрэлгыг хэргэлхэ, зайсуулаха талаар бэлүүлэгдэжэ байдаг хэмжээ ябуулгануудые нарижуулан найжаруулаха шухала гэжэ хороон дурадхана.

В.БАЗАРОВ.

Хуулига эрхэнүүдэй асуудал

ГАЗАРАА ҮМСЫН БОЛГОХО ГЭЭ НАА...

Г э р б а й р а а х у д а л г а х а, ө ө р ө х у д а л г а ж а а б а х а, а н д а л г а х а б о л о н б а й р а а ү м с ы н г ө ө б о л г о х о я б а г а л х э х б о л о х о д о о, х у н е х т у л г а р г а д а г, м а р г а д а г, о л о н ю м э м э д х э г ү й б а й д а г. И м э у ш а р н у у д т а У л а а н - Ү д э х о т ы н «Ц е н т р п р а в о в о г о о б е с п е ч е н и я с д е л о к с н е д в и ж и м о с т ь ю Р е с п у б л и к и Б у р я т и я » г э ж э э м х и и н м э р г э ж э л т э д т а н г а т у һ а л х а э р х э т э й ш ы е, а р г а ш а д а б а р и т а й ш ы е г э э д «Б у р я а д ү н э н -

Дүхэриг» сониной 2003 оной февральин 27-ой дугаарта бэшэнэ байнабди.

Мүнөө тон орёо гэжэ тоологдог газарай асуудал дээрэ тогтохо хүсэлтэйб. Илангаяа амьараа хубиин гэртэ ажаһуудаг зон тэрэнээ үмсынгөө болгохо гэбэл, нэн түрүүн нарин юридическэ консультаци хэрэгтэй болохо. Гүрэнэй баримтатой үнэмшэлгэ абахын тула ганса гэрээ өөрын болгохоһоо гадна нэн түрүүн газараа үмсынгөө болгохо шухала. Техническэ баримтанууд, тиихэдэ гэрэй данса (домовая книга ордогоор гэнэбди) эрхэтэ баримтата үнэмшэлгэ абаха документнүүд болоногүй, юстицийн хуудалда наймаанда табиха эрхэгүй байхат. Россин газарай шэнэ

Кодексын гуримаар газар үмсын болгохо талаар хубилалтанууд оруулагданхай. Түрүүнгээ хүнүүдтэ арендын болон болзоргүйгөөр ашаглалтада үгтэдэг байһан наа шэнэ Кодекс иимэ арга хараалнагуй. Иимэ эрхын ёһоор анханда абahan хүнүүд наһан соогоо нэгэ дахин газарайнгаа эзэн болохо аргатай. Тиигэжэ харьяата газартаһа кадастрова номер олгогдожо тэмдэг табигдаг. Тиихэдэ гараж, али сээрлигэйнгээ гэрэй (садовый дом) газарай баримтата саархануудые бэлдэжэ гүрэнэй регистраци гаргах эрхэгтэйб. Энэ хэрэгтэйнай дээрэ дурсагдаһан түбэй мэргэжэлтэд бүхы документнүүдэй пакет регистраци хүрэтэрнэ бэлдэхэ арга шадабаритай.

Энээнһээ гадна гэр байраа хуудалдаха, өөхэдөө хуудалдан абаха, андалдаха, харьяата газарайнгаа эзэн болохо гэбэл энэ түбтэ хандабалтнай хуулига зүбшэл заабарьяр туһалха.

Пенсионернүүдтэ консультаци хүнгэлэлтэй байдаг гэжэ хануулаа. Хуулига зүбшэлгэ абаха хүсэлтэй хүнүүдтэ хаягынь дуулгая.

Центр правового обеспечения сделок с недвижимостью РБ. Бульвар Карла Маркса 14 «А», 7,9 кабинеты. Телефон: 23-20-66.

Аюна ЛУПСАНОВА,
түбэй мэргэжэлтэн.

КОНКУРС СОНОСХОБО

Буряад ороной энергетигүүд «Түлэбэл, шүүхэш» гэхэн конкурс соносхобо.

Мартын 30-най байдалаар элшэ хүсээнһингөө түлөө нютагайнгаа электросетьтэ үригүйшүүл конкурсдо хабаадаха аргатай. Тэдэнэй түлэһэн тоосоонуудай саарна дансануудһаа шангууд тогтоогдохо. Телевизорнууд, холодильнигууд, гэр байрын бусадонһон техникэ наадагдаха. Электрын элшэ хүсээнэй 200 киловатт-час түлөөһөгүй байха гэхэн тусхай шан тогтоогдохо юм. Үри шэридэ орогшод тухай энергетигүүд ажалайн газарта дуулгаха. Тэрээнһээ гадна, үлүүсэ ехээр үри шэридэ орогшодой списогүүд олоңдо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ үргэнөөр томилогдохо байна.

НОМОЙ ВЫСТАВКЭ

«Эхэнэрэй эди шэдинн нюусанууд» гэхэн номой выставкэ Буряад ороной нийслэл хотодо нээгдэбэ.

ҺҮҮЛЭЙ ҺОНИНУУД

Хотын номой санда мартын 8-най урда тээ ерэгшэд энэ выставкэтэй танилсаһан байгаа. Эхэнэрнүүдтэ зорюулагдажа гаргагдаһан 50 гаран бишыхан ном эндэ табигдаа. Зарим номуудын хэмжээгээрээ 10 сантиметрһээ ехэ бэшэ байна. Номой сангай хүдэлмэрилэгшэ Лидия Ключковагай хубиин суглуулбарихаа абтаһан бишыхан номууд эндэ олоной анхал татаба.

ИРАГАЙ АСУУДАЛЫЕ ЭБЭЙ ЁНООР ШИИДХЭХЭ

Ирагай байдалые эбэй ёноор гуримшуулан шийдхэхын тула Россин Правительствын гаргажа байгаа хүсэлэл оролдолгонуудые Буряад Республикын Арадай Хурал дэмжэнэ гэжэ республикын парламентын сессн дээрэ баталагдан абтаһан тусхай мэдүүлгэ соо хэлэгдэнэ.

Ирагай асуудалые дайн дажараар шийдхэхые ханаашалан, харата муухай ябуулгануудые дэбэргэжэ байгшадые сарахын тула дипломатическа болон политическэ али бүхы аргануудые хэрэглэхэ гээшэ Россин гадаадын политикын ори ганса үнэн зүб хараа шэглэл болоно гэжэ Буряад ороной хуули гаргагшад тэмдэглэнэ.

ХЭЖЭГ ҮБШЭН БУУРАНА

Буряад ороной нийслэл хотодо хэжэг үбшэн хүжэрһэнөө бууража байна.

Жэлэй эхинһээ хойшо Улаан-Үдэ хотын 24 мянга гаран хүн хэжэг үбшэндэ нэрбэгдээ. Эдэнэй 70 гаран процентнь февраль нарын тэгэндэ, һүүл багта үбдэһэн байна. Энээнһээ уламжалан хотын бүхы хургуулинууд хахад нараар хаагдаһан байгаа. Үхибүүд хабарай амаралтын үедэ хураха болоно.

БОТУЛИЗМ ҮБШЭННӨӨ НЭРГЫЛЭГТЫ

Республика доторнай ботулизм үбшэнһөө үбдэхэ ушар үзэгдэдэг гээшэ.

41-тэй хүн энэ үбшэндэ дайрагдажа, наһа бараа. Тэрэнэй 8-тай хүбүүн хүндөөр үбшэлжэ, больницада оруулагдаа. Республикын ариг сээрэе сахиғын-халдабарита үбшэнһөө нэргылэгтын түбтэ мэдээсэлһэнэй ёһоор, Байгалай омоли загана өөхэдөө хангалтагүй муугаар дабһалаага энээнэй ушар шалтагаан болоно.

Жэлэй эхинһээ хойшо республика дотор ботулизмһаа 9 хүн хохидоо. Энэнь нёдондо жэлэй энэ үеынхиһөө 3 дахин ехэ юм. 2002 ондо республикын 130 хүн энэ аюултай муухай үбшөөр үбдэжэ, 9-ниинь наһа бараһан байгаа.

«Бурятинформ» абтаба.

РЕСПУБЛИКЫН КОНКУРС ҮНГЭРГЭХЭ ТУХАЙ ДҮРИМ

I. Конкурсын юрэнхы дүримүүд

2010 он болотор Россин эрдэм хуралсалые шэнэдхэн хубилгалгын гол бодолоор мэргэжэлтэ хуралсалай гол зорилгонууд тодорхойлогдоо. Дэлгүүрэй харилсаанай үндэһөөр бэлигтэй бэрхэ, мэргэжэл шадабаритай, ажал ябуулгын элдэб халбаринуудта хүдэлхэ аргатай залуу мэргэжэлтэдые хурган бэлдэхэ гэшэ энэ конкурсын гол зорилго болохо байна.

Мүнөөнэй эрхэ байдалда дүрбэн тэгшэ хуралсал-хүмүүжүүлгын арга шадабаритай, онол дадалтай, зохёохы үүсхэл эдэбхитэй хүнүүдые хурган хүмүүжүүлхэ асуудал шийдхэгдэнэ. Мүнөө үеын хүниие хүмүүжүүлэн хүгжөөхын тула тэдэнэртэ гүнзэгы эрдэм мэдэсэ олгохо, эрдэм ухаанай мүнөөнэй заабари зүбшэл, шэнэ технологи хэрэглэхэ, дэлхэйн түрүү үзэл бодолоор тэдэниие хүмүүжүүлхэ, хургаха, түрэлхи хэлээ, аман зохёолоо, соёл болбосорол, искусство, ёһо заншалаа шудалха эрилтэнүүдые табидаг байна.

Энэнтэй дашарамдуулан, Буряад Республикын хуралсалай болон эрдэмэй министерствын, Россин Эрдэмэй академиин Сибириин таһагай ИМБит-эй, Буряад Республикын Уран зохёолшодой холбооной туһаламжа дэмжэлгээр Буряадай Гүрэнэй университетэй Үндэһэтэнэй гуманитарна институт 2003 ондо аман зохёолой литературын болон журналистикын мэргэжэлэй үндэһэ хууриие гүнзэгыгөөр шудалха туршалгын зохёохы бүлэгые юрэнхы үндэһэ хуури дээрэ хургуулида абахые түсэблэнэ. Хэлэ, бэшэгэй таһагта хурахааа орогшод буряад хэлэ болон литература гүнзэгыгөөр шудалха байна.

Энэһээ уламжалан, Россин Эрдэмэй академиин Сибириин таһагай ИМБит болон Буряад Республикын Уран зохёолшодой холбоонтой хамта республикын хуралсалай болон эрдэмэй министерство, Буряадай гүрэнэй университетэй Үндэһэтэнэй гуманитарна институт хурагшадай зохёохы ажалай республикын харалга-конкурс буряад хэлэн дээрэ үнгэргэхые соносхоно.

II. Конкурсын зорилгонууд

Гүрэнэй хэлэнэй политика, мүнөөнэй үндэһэн соёлой, хэлэнэй байгуулалта бэлүүлхэ, бэлигтэй бэрхэ үхибүүдэй оюун ухаан бодолые хүгжөөхын, нарижуулхын, тэдэнэй зохёохы арга шадабариие дэмжэхын, эрхим хүдэлмэри элэрүүлхын, урмашуулхын, үхибүүдые түрэл хэлэндээ, аман зохёолдоо, литература болон журналистикада дуратайгаар хүмүүжүүлхын тула таарамжатай эрхэ байдал байгуулха зорилготойгоор конкурс-харалга үнгэргэгдэхэ юм.

Республикын Ажалай болон социальна хүгжэлтын министерствэһээ мэдээсэнэ

ХОЙШОЛУУЛАШАГҮЙ ХЭМЖЭЭНҮҮД

Наһаа гүйсөөгүйшүүлые гэмтэ ябадалһаа нэргылхэ, тэдэниие харгалзалга харууһандаа абаха талаар республикын Ажалай болон социальна хүгжэлтын министерствын дары хэмжээнүүдые абаха тусхай штабай үргэдхэгдэмэл суглаан хаяхан болобо.

Хүндэ хүшэр байдалда ороһон, харгалзалга харууһагүй үлэһэн үхибүүдые бүридхэлдэ абаха талаар нийтэ нэгэн электронно мэдээсэлэй системэ нэбтэрүүлхэ асуудал шийдхэгдэжэ байна. Энэ шухала асуудалые шийдхэхын тула РОВД-гэй хүдэлмэрилэгшэд хойшолуулашагүй хэмжээнүүдые абажа байнхай.

ХАНИ ХАЛУУН УУЛЗАЛГА

Ажалай болон социальна хүгжэлтын министерствын хүтэлбэрилэгшэд Захаминай аймагай ветерануудтай, бүхы предприятинуудай, эмхинүүдэй, хуурин тосхонуудай түлөөлэгшэдтэй хаяхан уулзаба. Энэ

Бэлигтэй бэрхэ оюутадые Буряадай Гүрэнэй университетэй Үндэһэтэнэй гуманитарна институтта шэлэжэ абаад, тэрэнэй үндэһэ хуури дээрэ зохёохы мастерской болон лабораторинуудые эмхидхэжэ, буряад литература болон журналистикада шэнэ зохёохы халааниие шууд сэхээр хурган бэлдэхэ гэшэ конкурсын гол зорилго болоно.

III. Конкурсын дүримүүд

Гурбан номинацяар зохёохы хүдэлмэринүүд конкурсно абтаха гэгбэл: «Аман зохёол» (аман зохёол бэшэхэ), «Уран зохёол» (шүлэгүүд, рассказы, новеллэнүүд, эссе гэхэ мэтэ), «Журналистын мэргэжэл шадабари» (тэмдэглэл-мэдээсэлүүд, зураглалнууд, статьянууд, очеркнүүд болон уран хайханай-публицистическэ жанрнууд).

Конкурс жэл бүхэндэ март-апрель хараһуудта хоёр шатаар үнгэргэгдэхэ: нэгэдхи шата - заочно (шэлэн абалгын), хоёрдохи шата - очно.

Республикын, аймагай сонинуудта, сэтгүүлнүүдтэ, суглуулбаринуудта ба бусад хэблэлнүүдтэ толилогдохон (толилогдоогүй) 3-аа үсөөн бэшэ хүдэлмэри конкурсно хабаадагшад эльгээхэ ёһотой. Буряад хэлэ болон литературын багшын гү, али кружогой хүтэлбэрилэгшын (мэдээжэ уран зохёолшын, журналистын) шэнжэлэл тайлбаринууд заабол хэрэгтэй, мүн нютагай уран зохёолой нэгэдэлнүүдэй, хургуулиин, аймагай хуралсалай эмхи зургаанай болон нийтын бусад эмхинүүдэй зууршалга дурадхалнууд хэрэгтэй.

ХҮДЭЛМЭРЭЭ ИИМЭ ХАЯГААР ЭЛГЭЭХЭ:
670000, Улаан-Үдэ хото, Ранжуровай гудамжа, 6, БГУ-гай хуралсалай 2-дохи корпус, БГУ-гай НГИ-гэй буряад литературын кафедра («Конкурсдо» гэхэн тэмдэгтэйгээр). Телефон: 21-32-10 (дирекци).

Хабаадагшадай конкурсын хүдэлмэри бусаагдахагүй. Конкурсын комисси хабаадагшадые хоёрдохи шатада шэлэжэ абаха эрхэтэй. Хоёрдохи шатада гарагшадтай хөөрэлдэхын тула бэшэг эльгээгдэхэ.

Эмхидхэлэй комитет командировко болон бусад гаргашануудые хабаадагшадта түлэхгүй.

Конкурсдо илагшад Буряад Республикын хуралсалай болон эрдэмэй министерствын грамотануудаар, үнэтэ бэлэгүүдээр шагнагдаха, БГУ-гай НГИ-дэ орохын тула зууршалагдаха аргатай.

КОНКУРС ҮНГЭРГЭЛГЫН БОЛЗОРНУУД
Конкурсын нэгэдхи (шэлэн абалгын) шата байгша оной апрелин 10 болотор үнгэргэгдэхэ. Хоёрдохи шата - байгша оной апрелин 25-да. Эмхидхэлэй комитет.

ДЭМБЭРЭЛТЭ АЖАЛААРНЬ АМАРШАЛАЯ!

Буряад үндэһэтэнэймнай 24-дэхи лицейн музейд өрөжэ, бүхы юумэ хаража, сэдхэхлээ ханабаб.

Иимэ ехэ дэмбэрэлтэ ажал ябуулжа байһан Лира Григорьевнада эхын баярые хүргэнэб.

Бүхы хэжэ байһан хүдэлмэринь ехэ даа. Олон зоноор харилсаа тогтоожо, уулзалгануудые үнгэргэдэг. Лицейн багшанарай хурагшадай хэжэ байһан ажал болон хаба шадал тобойн харагдаа.

Иимээр хүмүүжүүлхэдэнь, гартаа дүйтэй, долёобортоо домтой мэргэжэл ехэтэй ажалшад болохонь харагдана.

Сэсэн бэрхэ багшанарайнгаа хурагшадаа иимээр хүмүүжүүлжэ байхадань, омогорхол түрэдэг. Бурхадтай, заяатай ябахамнай болтогой! Лира Григорьевнада - эжын жаргал, урма зориг, элүүр энхые хүсэнэбди. Гурбадахи мянган зуун жэлдэ хайн хайхан ябаял даа.

Н.ВАНДЕЕВА, багша.

НЮТАГАЙ ХҮБҮҮН ЭРДЭМТЭН БОЛОО

Геннадий Жаргалавич 1974 ондо Иисэнгэдэ түрэнэн юм. Түрэл хайхан нютагтаа 1991 ондо дунда хургуули дүүргээд, Энэдхэг орон Еши-Лодой римбүүшын зууршалгаар Ивалгын дасанай хургуулиин хүлээр мордоо нэн.

Энээхэн найман жэлэй хутасаа соо буддын шажанай философиин эрдэмэй кандидат, мүн баһа Еши-Рабжаа габжа гэхэн зиндаатай нютагаа бусажа, тосхонуудай хүзэгшэдтэй уулзажа, яһалашье олон зоной сэдхэл баясуулаа. Мартын 3-да буряад драмын академическэ театр соо Еши-Рабжаа габжын хабаадалгатайгаар хариин ороннуудта хурадаг хубараг, шабинарта мүнгэ зөөри суглуулжа, хураха, дэмжэхэ зорилготойгоор эмхидхэгдэхэн уншалгада олон зон эрээ.

Мүнөө үөнэ эндэһээ Петербургын университетэй хубарагуудаар уулзаха, мүн баһа лекци уншаха түсэбтэй байна.

Эдуард БУДАЕВ,
хүдөө бэшэгшэ.

ХҖМОРОЛДООНДО ХАБААДАГШАДТА ХҮНГЭЛЭЛТЭНҮҮД

2004 оной январин 1-һээ элдэб гайшалхы хөморолдоондо хабаадагшад Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ гайнай ветерануудтал адли хүнгэлэлтэтэй болгогдохонь. Харин манай республикада энэ хэрэгтэй хэмжээн энэ жэлһээ бэлүүлэгдэжэ эхилбэ. Шэнэ гуримаар гайшалхы халуун газарнуудта хабаадаһан зон бэе махабадаа аргалуулхадаа, врачай рецептээр эм дом абахадаа хүнгэлэлтэтэй байха ёһотой болоно. Энээндэ хүртэхэ гэгбэл, аймагайнгаа социальна хамгаалгын таһагта тусхай данса бэлдээд хандаха хэрэгтэй. Мүнөө дээрэ манай республикада эдэнэй тоо 1700 гаранхай.

Багма ЯКШЕЕВ.

Түнхэнэй аймагһаа мэдээсэнэ

СОЁЛОЙ АМИСХААЛ

Саяан хадын хормойдо оршодог Түнхэнэй аймагта соёлой байшангууд хубилган шэнэдхэлгын үедэ олоор хаагдаһан байна. Харин нүүлэй үедэ эндэ шэнээр соёлой амисхаал орожо эхилбэ. Юуб гэхэдэ, нютаг нугануудаар байшангууд арад зондо үүдээс сэлжэ байнхай. Хуурай-хубагта, Туранда, Улбугайда, Аһалигта, Тоородо соёлой байшангууд нээгдэбэ гэшээ.

Улбугтай хуурин хэдэн жэлэй саада тээ шанга түймэртэ шаташоо нэн. Арадай оролдосоор энэ хуурин шэнээр бодхоогдоо бэлэй. Харин мүнөө эндэ соёлой байшан нээгдээ. Улаан-Үдын «Айбеко Трейдинг» ОАО-гой генеральна директор Ким Галсанов нютагайнгаа зондо иимэ бэлэг хээ гээд хэлэхэ хэрэгтэй.

Аһалиг хууринда соёлой байшан барилгада нютагай залуушуул эдэбхитэйгээр хабаадаһан байна.

Тооро хууринда урид би байһан томо соёлойн байшан зайн галһаа боложо дүршөө нэн. Харин мүнөө нютагай залуушуулай, мүн бусадшые зоной үдэшингөө

сүлөө сагые һонирхолтойгоор үнгэргэхын түлөө нютагай захиргаан, аймагай соёлой таһагайхид хэдэн жэлэй туршада хоһоршоһон магазин шэнэлэн заһабарилжа, 100 хүнэй багтамаар соёлой байшан нээжэ, ашаглалда оруулбад.

Хужар хууринда соёлой байшаниинь сагай дулаан үедэ хүдэлжэ, ганса залуушуудта хатар үнгэргэдэг байһан юм. Нёдондо жэлдэ Хужарай захиргаан (В.Д.Хайдаков) хургуулитай (Б.В.Доржиев) хамта байшанайн хажууда котельнэ барихан байна. «Угаа хайн болошоо. Энэ үбэл элдэб хэмжээ ябуулгануудые үнгэргэжэ гараһан байнабди», - гээд уран хайханай хүтэлбэрилэгшэ Людмила Лопсоновна Намсараева хэлэнэ.

Иигэһээр Түнхэнэй бүхы хууринуудта соёлой шэнэ амисхаалы нэбшэн хүрэхэнь лабтай.

Борис БАЛДАНОВ.

Хори буряадуудай Сагаан хаанда ошоһоор
300 жэлэй ойдо

ТҮРЭЛ АРАДАА ДЭМЖЭХЭ

Буряад Республикын байгуулагдаһаар 80 жэлэй хайндэрье, тиихэдэ Хори буряадуудай Сагаан хааниие бараалхахаа ошоһоор 300 жэлэй ойн баярые угтуулан, бүхы аймагуудта, Буряад орондомнай, хүршэ Шэтын, Эрхүүгэй областнуудта үнгэрһэн табан жэлдэ ехэ юумэ хэгдээ. Гурбан хубиһаа бүридһэн суглуулбари («Народы Бурятии в составе России: от противостояния к согласию»), олон тоото эрдэмэй-практическа конференцинууд, түүхын болон литературна номууд, газетэнүүдтэ статьянууд хэблэгдээ, телевидени, радиодо дамжуулганууд зориулагдаа, «Угай зам» гэжэ тусхай газетын дугаарнууд барлагдаа гэхэн хөөрэлдөөн хаяхан ВАРК-ын кабинет соо боложо, эдэ жэлнүүдтэ ехэ ажал ябуулагдаһан тухай республикын Правительствын дэргэдэхи Үндэһэтэдэй хэрэгүүдээр болон бурхан шажантанай нэгэдэлнүүдтэй харилсаанай комитедэй түрүүлэгшын орлогшо В.М.Алексеева онсолон тэмдэглээ.

Мартын 22-һоо эхилхэ 300 жэлэй ойн баярай программада ороһон эрдэмэй-практическа республиканска конференци, республикын олонийтын хабаадалгатай суглаан, «Путь праведный» гэхэн БГТРК-гай телефильмын, хори буряадуудай эрхим ажал ябуулагшад тухай номой презентациин үдэшэнүүд, буряад драмын академическэ театрта табигдахаа байһан «На стыке веков» гэхэн Г.Башкуевай зүжэгэй премьерэ тухай тодорхойгоор хэлсэгдээ. Ород-буряад, буряад ород словарьнууд бэлдэгдэжэ байна гэжэ мэдэбэди.

ВАРК-ын Президент, БГУ-гай багша, физико-математикийн эрдэмэй доктор, профессор Д.С.САНДИТОВТАЙ хөөрэлдэжэ, хэжэ байһан ажалаарнь һонирхоһон байнабди.

- Дандар Сангадиевич, республиканнай ехэ ехэ хайндэрнүүдые угтахаяа байна. ВАРК-да ямар ажал ябуулагдажа байнаб хөөрөжэ угыт.

- Үнгэрһэн жэлнүүдтэ үнэ-хөөрөө ехэ ажал ябуулагдаа. Республикыннай арбан дүрбэн аймагуудта, Улаан-Үдэ хотодо, хүршэ Агын, Эрхүүгэй округуудта ехэ удаха шанартай эрдэмэй-практическа конференцинууд үнгэргэгдэжэ, хори буряадуудай республикада ажаһуудаг, бусад арадуудай үндэһэн соёл, түүхэ, хэлэ бэшэ-гэй асуудалнуудые эрдэмтэд, багшанар, уран зохёолшод, оюутад, хурагшад зүбшэн хэлсэһэн байна.

Бидэ хаяхан нэгэ бүлэг боложо, Шэтын областиин Хөлгын район ошожо ерһэн байнабди. Манай бүлэгтэ профессорнууд, эрдэмэй докторнууд Д.С.Дугаров, Ш.Б.Чимитдоржиев, республикын арадай уран зохёолшо Ц.А.Жимбиев, «Угай зам» газетын редакторай орлогшо В.Б.Цыбикдоржиев, түүхын эрдэмэй кандидат Б.Б.Дашибалов гэгшэд орожо, ехэ һонин уулзалга эмхидхэбди. Хөлгын районой соёлой комитедэй, тэндэхи музейн хүтэлбэрлэгшэд удаха шанартай элидхэлнүүдые хээ. Хэжэ-гын аймагай делегациин бүридэлдэ Новокижингинскийн ГРП-гэй дарга байһан С.И.Баранов, аймагай захиргаанай гол мэргэжэлтэ Б.Лхасаранов, бусад зон һонин хөөрэлдөө эмхидхэбэ. Буряад үүлтэрэй мал, хони хүгжөөхэ, 5 хушуу мал тэжээхэ гээшэ бүхы буряад арадай хүгжэлтэдэ ехэ горитой аша нүлөөтэй байха һэн гэхэн тобшолол Булат Лхасаранов хэһэн юм.

Буряад хэлэ үзүүлгэдэ туһатай «Оюун түлхюур» гэхэн 50 гаран номуудые нутагаар-

хиндань, мүн «Даши-Нима Дугаров и его ученики» гэхэн альбом музейдэнь бэлэглэбди. Тус районой гулваа залуушуудда, бусад зондоо буряад хэлэ заалгаха багшанар тон хэрэгтэй гэжэ онсолхо зуураа буряад дуунуудай кассетэ худалдаа хаатнай, дуратай абахабди гэжэ найдуулаа.

Хөлго, Бада тухай хайхан дуу, хатарай концерт эздэлэ: нутагаархидай нэгэдэлэй түрүүлэгшэ түрүүтэй зон ехэ гоёор дуулалдаа, хатаралдаа. Удаань Агада ехэ зохидхон утамжа мартын 6-да үнгэргэгдөө. Мантай хамта ошоһон БГУ-гай социологиин кафедрые даагша, политологиин эрдэмэй доктор Э.Д.Дагбаев, түүхын эрдэмэй кандидат, ВАРК-ын вице-президент В.А.Хамутаев, мэдээжэ композитор Б.О.Цырендэшиев, РБ-гэй Архитек-торнүүдэй холбооной гэгшүүн, «Буряад зураг» жасын президент З.Д.Дугаров гэгшэд элид-хэлнүүдые хээ. «Полином» эблэлэй генеральна директор Аркадий Дамдинович Цыбиковэй үүргэ, туһаламжа энэ ябалгада горитой нүлөө үзүүлэ гэжэ тэмдэглэхээр.

- Ерээдүйдэ ямар түсэбтэйбта гэжэ һонирхоһонбди.

- Буряад оронойнгоо байгуулагдаһаар 80 жэлэй ойн хүндэлдэ ехэ ажал хэгдэжэ байна.

Апрелин 29-дэ манай ВАРК-ын Президент, Россин арадай уран зурааша Даши-Нима Дугарович Дугаровай түрһөөр 70 жэлэй ойн баярта зориулагдаһан хэмжээ ябуулганууд үнгэргэгдэхэн. Эндэ 100 гаран мянган түхэриг гаргашалагдаха байна. Апрель нарада Сампиловай нэрэмжэтэ Уран зурагай музейдэ, харин сентябрь нарада Агада, тоонто нутаг Ушарбайдань ойн баярай үдэшэнүүд үнгэргэгдэхэ юм.

Уран зурагай музейн директор Р.Б.Цыденова бидэниие дэмжэнэ. Холоһоо баян хүн Джиджи Андреев, Ага, Москваһаа, бусад холын газарһаа айлашад ерэхээр хараалагданхай. Үглөөнэй 10 сарһаа баяр ёһололой, дурасхаалай үдэшэ эмхидхэгдэхэ. Үдэрэй 14 сагта радио, телевидени болон газетэнүүдтэ хүдэлдэг зоной хабаадалгатайгаар «түхэрээн стол» уулзалганууд болохо. Харин үдэрэй 15 сагта Уран зураашадай холбооной гэгшүүдэй дэмжэлгээр дурасхаалай самбар үлгэгдэхэ. Харин үдэһын 16 сагта суута зураашын выставкэ нээгдэхэ. Тиигээд үдэһын 18 сагта дурасхаалайнь үдэшэ буряад драмын театрта болохо гэжэ уншагшадтаа мэдүүлхэ зэргэгтэйбди.

Мартын 22-то, 23-да эмхидхэгдэхэ республиканска хэмжээ ябуулганууд булта хори буряадуудай Сагаан хаанда ошоһоор 300 жэлэй, 1 Петрой Указай гаргаһанай хүндэлдэ зориулагдаха юм. Тусхай выставкэ, Ш.Б.Чимитдоржиевай шэнэ номой, «Угай зам» гэхэн БГТРК-гай телефильмын презентациин үдэшэнүүд, эрдэмэй-практическа конференци, баяр ёһололой концерт эмхидхэгдэхэ юм. Түрэл арадаа үргэхэ, дэмжэхэ зорилготойгоор республикада габыятай зоноо олондо мэдээсэхэ, бэшэхэ ёһотойбди.

Хориин аймагай байгуулагдаһаар 80 жэлэй зундаа болохо ойдо суута болоһон Бадан Туракинай скульптурна найруулга хэгдэхэ. Харин Улаан-Үдэдэ Гэсэрэй гү, үшөө тиихэдэ мүн суута буряад зоноо нэрлэбэл, Э.Д. Ринчино, А.Доржиев, М.Ербанов, Б.Барадин, Ц.Жамсарано, Н.Богданов гэгшэдэй скульптурна барельеф хүшөө (стелла) республикын 80 жэлэй ойдо бии болгодохоор хараалагданхай. Эндэ Улаан-Үдын мэр Г.А.Айдаев бидэниие дэмжээ. Бидэ булта үндэһэ яһанай илгаа-гүйгөөр нэгэ хүн шэнгээр түрэл республикынгаа үндэр оёе амжалта түгэс тэмдэглэхэ зэргэгтэйбди.

Бэлигма ОРБООДОВА хөөрэлдэбэ.

Юбилей

ТАЛАНТ УЧЕНОГО И ПЕДАГОГА

Видный ученый и педагог Доржиев Д.-Н.Д. родился 20 марта 1928 года в урочище Кильгинда Агинского района Читинской области. Нынче ему исполняется 75 лет.

С 1936 года учился в Ага-Хангильской начальной, с 1940 года - в Агинской средней школе, которую окончил в 1946 году и работал учителем начальных классов в селах Урдо-Ага и Аргалей.

В 1949-1952 годы учился в Бурят-Монгольском государственном педагогическом институте им. Д. Банзарова, по окончании которого был направлен в аспирантуру Института востоковедения АН СССР в Москву. В аспирантуре под руководством проф. Г.Д. Санжеева написал кандидатскую диссертацию на тему "Язык старомонгольской письменности в Бурятии", которую успешно защитил в 1955 году. Эта диссертация была посвящена весьма актуальной проблеме о наличии у бурят до-революционного периода своей письменности и литературного языка.

Д.-Н. Д. Доржиев с 1955 года работал доцентом, а с 1965 года - заведующим кафедрой бурятского языка и литературы Бурятского государственного педагогического института им. Д. Банзарова, с 1972 года преподавателем бурятского языка и литературы Агинского педагогического училища, с 1989 года по настоящее время работает профессором кафедры бурятского языка национально-гуманитарного института БГУ.

За время работы в педагогическом училище и институте в соавторстве с учителями-практиками составил и издал ряд учебников и учебных пособий для средних школ и педагогических училищ на бурятском языке: "Бурятский язык. Синтаксис. Учебник для 8-9 классов средней школы" (1966), "Бурятский язык. Учебник для педучилищ" (1989). К учебникам для средних школ составлены и издавались специальные методические указания и грамматические таблицы.

Д.-Н. Доржиев - высококвалифицированный специалист-монголовед. Им опубликованы многие исследования в области морфологии и синтаксиса бурятского языка. В 1922 году вышла из печати его монография "Старобурятский язык", которая открывает новую страницу в изучении исторического развития языка и письменности бурятского народа и в 1994 году успешно защищена докторская диссертация по данной теме.

С 1995 года работал над составлением вузовского учебника по современному бурятскому языку. Им изданы "Совре-

менный бурятский язык. Морфетика" (2002), "Современный бурятский язык. Синтаксис" (2002).

Учебниками и учебными пособиями Д.-Н. Доржиева широко пользуются учащиеся школ, студенты училищ, колледжей, а также преподавателями института и университета.

Д.-Н. Д. Доржиев держит постоянную связь с родными школами республики и округов, на курсах по повышению квалификации учителей читает лекции и проводит консультации по теоретическим, практическим и методическим вопросам бурятского языкознания. Как специалист, непосредственно работавший в школе, педагогическом училище, педагогическом институте, и, наконец, в университете многие годы, Д.-Н. Д. Доржиев является эрудированным педагогом-наставником учителей родных школ, внесшим исключительный большой вклад в развитие народного образования республики и двух округов.

Д.-Н. Д. Доржиев награжден медалями "За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-45 гг.", "50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-45 гг." и др., Почетной грамотой Министерства просвещения РФ, Почетной грамотой Президиума Верховного Совета РБ, значком "Почетный работник высшего образования России" (1996 г.).

Даша-Нима Доржиевич успешно сочетает в себе талант ученого, педагога и учителя. Он молод душой, добр и открыт по отношению к тем, кто находится рядом с ним. Честность и порядочность настоящего интеллигентного человека он пронес через всю свою жизнь, сумев стать примером для подражания многих своих учеников.

Пусть жизнь подарит Даша-Ниме Доржиевичу Доржиеву крепкое здоровье и творческое долголетие.

Друзья и знакомые Даша-Нимы Доржиевича, желающие поздравить юбиляра, могут позвонить по телефону: 37-24-50.

С.ОШОРОВ,
заместитель директора по науке НГИ БГУ,
к.п.н., доцент.

Навстречу Дням экономики и культуры Селенгинского района

С молодых лет меня волновала судьба моего народа. Вдумываясь в далекое прошлое, вглядываясь в будущее наше, задаю себе вопрос: как же будем жить в 21 веке?

Земля Бурятии - третье сакральное место на нашей планете в этом тысячелетии - уже открыла свои двери, она готова стать духовным и физическим донором для людей всего мира. Наш седой и Великий Байкал станет живым бассейном космической энергии!

Всей душой чувствуя эту большую миссию, невольно вглядываешься в реальность и видишь убогую и бедную жизнь большинства наших людей, низкий уровень их культуры, несовершенство во многих делах и взаимоотношениях. Все это вызывает тревогу и горечь в душе. Если окунуться в проблемы бурятской семьи, то картина очень неблагоприятная. Молодые девушки в самом детородном возрасте от 25 до 35 лет жалуются, что, дескать, не от кого родить детей и не за кого замуж выйти. Многие молодые пары и мужчины, тем временем, пьют и не работают, не могут себя содержать и ухаживать за собой, живут зачастую на иждивении своих престарелых родителей. Самые лучшие и сильные уходят на сторону, нанося непоправимый урон генофонду народа.

Видя все эти негативные явления, женщины-матери глухо молчат, проявляя полное безразличие и равнодушие, порой даже сами помогают расцвету, этого страшного зла!

Пьянство, неправильный образ жизни, безделье, лень и безразличие к своей собственной жизни и будущему приводят к деградации многих молодых сыновей и мужчин, даже женщин-матерей. Это бич и реальность нашего времени!

Самое страшное заключается в том, что зачастую сами женщины-матери являются организаторами пьянки и разных застолий, разврата, разрушая тем самым друг у друга семьи, опустошают физически и духовно своих сыновей, мужей и отцов. Поведение и образ женщины-матери – барометр общества и индикатор благополучия и неблагополучия народа и нации.

Рождается мальчик-рождается мужчина, продолжатель рода. Рождается девочка - рождается народ и нация, так

как все воспитание человека проходит через материнские руки. Какая женщина - мать - таково духовное и физическое качество народа.

Кожевой и скотоводческий образ жизни наших предков хоть и наложил определенный отпечаток на формирование особого характера, таких черт как медлительность, леность, молчаливость, равнодушие, которые, как призрак бродят в наших генах по сей день. Быстро устранить эту причину невозможно. Но со второй причиной этого страшного зла нужно и можно бороться беспощадно! В этом мы сами виноваты. Отдавая дом и все имущество сыновьям, опекая слепой материнской любовью своих сыновей до 40-летнего возраста, сами женщины вырастили и воспитали безответственных, черствых, грубых, ленивых иждивенцев-сыновей, мужей, отцов для себя самих же и для своих дочерей. Эта трагедия обернулась сегодня против нас же самих.

Недаром говорят: если мужчина своими руками не построил дом, не посадил дерево, не вырастил дите, то он не был человеком на Земле! Предать жену, мать своих детей на унижение, голод и холод, оставить дом свой мужчине, которому все легко и без труда досталось в жизни, не стоит!

Женщинам - матерям есть над чем задуматься, чтобы остановить это зло, объединив усилия, действуя на любом уровне. Если грубо подсчитать, из тысячи людей мужского населения только 10 человек на данный момент являются настоящими капитанами семейного корабля, которые держали точный курс к победе, проявляя большую ответственность перед самим собой, родом, в конце концов, перед своим народом, достойно передавая эстафету жизни будущему пополнению. Их святая любовь и преданность своим детям, внукам, женам и матерям достойны уважения и преклонения, хвалы и чести, почета, по большому счету благословения от Бога.

От духовного и физического влияния женщины-матери в семье, в быту, в обществе, где мы живем, зависит наша с вами жизнь и формирование сознания и совести наших мужчин. Такова высокая роль женщины-матери, которая дает жизнь человеку на Земле.

Если человек добился любых высот в делах, карьере, власти, но не смог сохранить свой семейный очаг, жену, детей, дом, то грош цена, что он жил на свете. Ибо первое, самое главное назначение человека в этом мире - продолжить род человеческий, для чего, собственно, и живет и рождается на этом свете сам человек.

Пусть немного запоздало, поздравляю всех женщин-матерей, живущих на нашей Земле прекрасной, с праздником весны и любви. Желаю всем нести высоко имя женщины-матери. Также моих земляков-селегинцев поздравляю с Днями экономики и культуры, желаю приложить максимум духовных и физических усилий для процветания каждого села, района и родной Бурятии.

Энгельсина ГАРМАЕВА,
уроженка Селенгинского района.

Энгельсина ГАРМАЕВА

Уужам налгай эжымни.
Урин зөөлэн үгөөрөө
Урма баяр үршөөдэг,
Улаалзай сэсэг мэтэ
Угтан байдаг эжымни.

ЭХЫН ЗҮРХЭН

Хэн нэгэ эхээрэй
Хатуу хани нүхэртөө
Хайра гамгүйгөөр сохюулааг,
Хэрэггүйш гэжэ хаюулааг,
Хүбүүг, бэрэд басагадайнгаа
Хасагай, хараал хандалгаһаа
Хүгшэрхэн хайрайтай
Хурин улаан зүрхэнийнь
Хүбшэргэй һүдаланууг

Хожом, хэсээ нэгтэ
Хүбөө тэнгэрийн нараатай
Харюутай, гэрэлтэй үүдэрнүүд
Хойшолонгүй ерхэ найдалтай.
Хам шүдэнүүдээ зужа,
Хүйтэн халууние тэсэжэ,
Хара сагаание тэжээжэ,
Хүйхэр тэнэгүүдээ хүлсэжэ,
Хүндэ ехэ ашаагаа
Хүзүүн дээрэе мухарюулааг,
Хурьһэтэ галхүйн эхын самые
Халуун зүрхөөрөө гэрэлтүүлжэ,
Хада уулануудые дабабал,
Хаанай хатан эжы шэнги,
Холын одон мүшэн шэнги
Хүн түрэлтэнэй эхын зүрхэн.
Ходоодо мүнхэ байхал!

ОЗЕРО МОЕГО ДЕТСТВА

Невольно меня тянет
Неказистый бережок
Небольшого озера
Нашего Селенского.

Оглянулись мы с тобой
Очаровались очень
Озером моим, твоим
Озером любви моей.

Нет милее островка
Нашей детской радости.
Не забыли мы тебя
Низко кланяемся к тебе.

ЭЖЫМНИ ҮЛГҮ

Уурхай үлгы соохоноо
Уян дуугаа дуулажа,
Үриеэ үндылгэһэн
Ууган Ехэ Эжымни.

Уурал сагаан сүүгээрээ
Ундалуулжа тэнжээхэн,
Урайн буйн хэцэгтэй

СЭЛЭНГЭ НЮТАГАЙ МЭНДЭ - УЛААН ҮДЭДЭ

Буряад Республикын 80
жэлэй ойдо зоржулагдаһан
Сэлэнгын аймагай
экономикын болон соёлой
үдэрнүүд Улаан-Үдэдэ
мартын 25-һаа болохонь. Үдын
хойно уран зурагай музей соо
арадай уран бүтээлэй
выставка нээгдэхэ. Үдэшэ
опера болон баледэй театрта
аймагай уран бэлгитэнэй эхэ
концерт, харин фойе соо
Сэлэнгэ нютагай предприти,
ажaxyнуудай үйлэбэрихэн

ажаяудалай элдэб
хэрэгсэлнүүд, эдээ хоолой
зүйлнүүд дурагдахаа.
Нүүлшын жэлнүүдтэ
Сэлэнгын аймагай соёлой
һалбарита һайн тээшээ
хубилаатанууд үзэгдэнэ.
Эрхимын гэхэдэ, 1990-ээд
онуудай хүшэр үедэ соёлой
эмхи зургаануудай тоо аймаг
дотор хороогүй. Харин эдэ
жэлнүүдтэ Гусиноозерскдо
эдиршүүлэй библиотекын,
Галуута-Нуур поселогто

хүгжэмэй хургуулийн
байшангууд, модо
бэлэдхэгшэдэй Бараты,
Ардасан поселогуудта клубууд
ашаглагдаа. Ушарын гэбэл,
леспромхозуудай халахада,
байхан клубуудыень «забһарай
ноёд» иишэ тиишэнь хүнгэн
сэнгээр худалдажархёо ха юм.
Урдань имагтал салин
хүлһэндэ, коммунальна
түлбэринүүдтэ мүнгэн үгтэдэг
байбал, мүнөө хүгжэлтэдэг
зарим тээн мүнгэн

номологдоно. Жэшээнь, Новоселенгинский соёлой байшание, Гусиноозерский «Шахтер» гэжэ соёлой байшание капиталнаар заһабарилга мүнгөөр хангагдаа. Капитална заһабарилгын түсэблэгдэһэн үнэ сэн - 2 миллион түхүрэг, 1,5 миллион түхүрэгэй оһоньон түхээрлэгнүүд, костюмууд худалдагдажа абтаа. Энээнэй ашаар костюмуудай 60 процент шэнэлэгдээ. Соёлой бүхы

шахуу эмхи зургаанууд тайзантай хүшэгэ, шэмэглэлы нэлгээ, хүгжэмэй түхээрэлгэнүүдтэй болоо. Энэ жэлдэ соёлой эмхи зургаанууды шэнэ мебель, театрал хандалинуудаар, хүгжэмэй инструментүүдээр хангалга үргэлжэлхэ. Номой сангуудта шэнэ номууды худалдажа абалгада байгша ондо 335 мянган түхэриг табигдахаар бюджетээр хараалагдана.

КРУПНЫЙ ВКЛАД В МОНГОЛЬСКУЮ ЛЕКСИКОГРАФИЮ

Недавно в Москве, издательстве «Academia», завершено издание «Большого академического монгольско-русского словаря» (далее Словарь) в четырех томах. Это стало неординарным событием в культурной жизни монголоязычных народов. Подготовка таких капитальных словарей сопряжена с большими трудностями, так как лексика, располагающая сотнями тысяч единиц из всех уровней языка более всего испытывает на себе влия-

ние экстралингвистических факторов, в ней постоянно происходят изменения и поэтому она с трудом поддается систематизации и, как в нашем случае, адекватному перевыражению на другом языке. И не случайно, что этот Словарь явился результатом совместного напряженного многолетнего труда монгольских и российских ученых-монголистов.

С монгольской стороны в составлении Словаря участвовали сотрудники Института языка и литературы АН Монголии Е. Баярсайхан (словарные статьи на Н.У. часть статей на С, Х, А, Б, Г, Д, Э, Я); Г. Гантогтох совместно с А. Арвис (статьи на Ц, Ч, Ю, Я и часть статей на Х, Д. Дорж (статьи на И, К, Л, М, П, Р, Ф и часть статей на Х; Г. Мижиддорж (статьи на А, В, Г, Д, Е, Ж); Б. Сумъябаатар (статьи на З, часть статей на Б, совместно с Ч. Сайнаа - статьи на Т, У и часть статей на С,Х); О. Сухбаатар, совместно с Д. Дорж (статьи на О, Ш, Э) и часть статей на Х. Следует особо отметить, что наряду с авторской работой Е. Баярсайхан вела лексикографическую обработку материалов Словаря и компьютерный набор, а Л. Адьяа занималась научно-техническим обеспечением, в частности, распечаткой электронного варианта текста Словаря.

С российской стороны в подготовке данного труда принимали участие сотрудники Института языкознания РАН А.А. Дарбеева, Г.Ц. Пюрбеев (зав. Группой и руководитель проекта РГНФ), В.М. Солнцев (директор Института, руководитель темы двустороннего межакадемического сотрудничества), Э.Е. Шверина. Эксперт-рецензентом Словаря был доктор филологических наук, профессор У.Ж. Дондук.

Монгольская сторона осуществила подготовку словника, разработку словарных статей, предварительный перевод материала на русский язык. А работу по дальнейшему совершенствованию структуры Словаря, качества иллюстративного материала, проверке правильности переводов, стилистической и орфографической правке текста выполняла российская сторона. Финансовое и материально-техническое обеспечение выполнено также российской стороной. Научные принципы, положенные в основу Словаря, были разработаны академиком А. Лувсандэндэвом и профессором Г.Д. Санжеевым.

А. Лувсандэндэв, будучи еще молодым ученым, начал свою лексикографическую деятельность. Под его общей редакцией и с его участием в составлении еще в 1957 году вышел первый монгольско-русский словарь (далее МРС-57) на 22 тысячи слов. Как сказано в его предисловии, этот словарь явился первым монгольско-русским словарем, составленным в Монголии монгольскими национальными специалистами и предназначенным для монголов, изучающих русский язык, для русских, изучающих монгольский язык, а также для перевода с монгольского на русский. Большой вклад внес А. Лувсандэндэв и в подготовку данного Словаря, являясь до своей безвременной кончины руководителем монгольского авторского коллектива и главным редактором Словаря. Отдавая дань большой организаторской, редакторской работе, а также разработке научной концепции Словаря, авторы посвятили свой Словарь светлой памяти академика АН Монголии А. Лувсандэндэва и члена-корреспондента РАН В.М. Солнцева.

Большую и ответственную работу по редактированию всего корпуса Словаря провели доктор филологических наук, профессор, зав. Группой монгольских языков Института языкознания РАН Г.Ц. Пюрбеев и доктор филологических наук, профессор Ц. Цэдэндэмба.

Перед авторским коллективом была поставлена цель охватить как можно полнее лексическое богатство современного монгольского языка. Знакомство со Словарем показывает, что данный Словарь может быть представлен как самый крупный переводный словарь всех монгольских литературных языков, максимально полно охватывающий лексику (по определению академика Б.Я. Владимирова) третьего периода исторического развития монгольского языка (с XVII в. - по настоящее время). Словарь содержит

около 70 000 слов и выражений современного монгольского языка. При составлении Словаря использована богатая словарная картотека Института языка и литературы АН Монголии, содержащая около 2,5 млн. карточек с иллюстрациями из художественного, публицистического, делового, учебно-педагогического и разговорного стилей литературного монгольского языка и из языка фольклора.

Следует также подчеркнуть, что при составлении Словаря использована рукопись «Монгольско-русского словаря» в трех томах. Объемом более 5 тысяч машинописных страниц, составленного еще до войны плеядой наших советских монголистов довоенного периода, являющихся, как справедливо сказано в информации «От редакционной коллегии» (II том Словаря, с. XI, «гордостью российского (советского) монголоведения».

Над «Монгольско-русским словарем», работа над которым была закончена к 1940 году, а издательство АН выпустило в качестве пробного набора брошюру с его материалами, трудились Бурдуков А.Е., Дыльков С.Д., Козин С.А. (академик), Панкратов Б.И., Поппе Н.Н. (член-корреспондент), Санжеев Г.Д. и Черемисов К.М., автор капитального «Бурятско-русского словаря», оказавшего большое влияние и на формирование современной монгольской лексикографии.

Материалы этого словаря наряду с данными классических трудов О. Ковалевского, Ф. Голстунского, а также других российских и зарубежных лексикографов, были использованы авторами Словаря «главным образом в той его части, где получила отражение лексика старописменного монгольского языка и которая ныне выступает в виде различного рода архаизмов, историзмов, понятий из области шаманской мифологии, буддийской философии, астрологии, религиозных культов и монгольской истории» (II том Словаря, сс. X-XI).

Наряду с лексикой, отражающей особенности национальной культуры, истории, хозяйственного быта, обрядов и обычаев, а также растительного и животного мира Монголии, в Словаре включена современная научная, техническая и общественно-политическая терминология. По сравнению с предыдущими лексикографическими изданиями, в Словаре вошло большое количество диалектных, разговорных и просторечных форм (там же, с. X).

Следует отметить, что в Словаре наряду с написаниями на кириллице, на которой разработаны словарные статьи, сразу после заглавного слова словарной статьи дается старомонгольское его написание, что имеет важное значение в современных условиях, когда классический старописменный монгольский язык находит все большее применение в Монголии и Бурятии. Надо сказать в связи с этим, что компьютерный набор заглавных слов на старомонгольской графике и работу, связанную с их размещением в словарных статьях, выполнил Д.Дорж, редактирование лексикографического материала на старомонгольском письме осуществили Б. Сумъябаатар и О. Сухбаатар.

Так, если в МРС-57 после слова гадар II до слова гадарлах имеем лишь два слова гадаргуу и гадаргуийн, то в Словаре после гадар III имеем, кроме приведенных, еще гадаргана, гадаргуй, гадаргын, гадарлаг, гадарлагч и гадарласан.

И так, после каждой словарной статьи, наличествующей в МРС-57 и помещенной в данном словаре, можно найти множество новых слов.

В монголоведении различный трактоку получила проблема сложного сло-

ва. Наряду с бесспорными сложными словами, компоненты которых подверглись фонетической модификации, в монгольских языках наличествуют комpositные образования, по структуре не отличающиеся от словосочетаний. Одни монголоведы относят их к словосочетаниям, другие - к фразеологизмам, третьи - к сложным словам. Ведущие монголоведы нашего времени разделяют третью точку зрения. Так, Г.Ц. Пюрбеев к комpositам относит аффиксированное сложение основ, например, чулуу бутлуур «камендобрый», шороо сорогч «пылесос», гал хамгаалагч «предохранитель», алба хаагч «служащий», сурган хүмүүжүүлэгч «педагог», мод бэлтгэл «лесозаготовка», зохион байгуулалт «организация чего-либо, упорядочение», шар малгайтан «желтошапочники (религиозно-буддийская секта)», сүн тэжээлтэн «млекопитающие». По мнению Г.Ц. Пюрбеева, все эти образования должны трактоваться как сложные слова и отличие их от соответствующих свободных сло-

Как уже отмечалось, самым примечательным в данном Словаре является существенное количественное увеличение слов по сравнению с предыдущими лексикографическими изданиями. Если в МРС-57 содержалось около 22 тысяч слов, в «Кратком толковом словаре монгольского языка» Я. Цэвэла около 30 тысяч слов, то в этом Словаре насчитывается около 70 тысяч слов.

восочетаний состоит в том, что такое сложное слово объединяется общим аффиксом (-уур, -гч, -ла, -лага, -тан (Пюрбеев, Современная монгольская терминология. М., 1984).

К этому же типу автор относит и сложные слова, в которых в роли аффиксов выступают терминологические типа байдал «положение, вид», чадвар «умение» способность мастерства, ёс «закон, порядок», газар «земля» и др. Например: ангийн чанар «кассовость», илч багтаах чанар «теплоемкость», үүлэрхэг байдал «облачность», бодит байдал «действительность, реальность», эрхгүй байдал «бесправие», төлөх чадал «платежеспособность», феодалын ёс «феодализм», бөөрэнхий үзэл «олпортунизм», эмнэлгийн газар «лечебное учреждение», номын сан «библиотека», үгийн сан «лексика».

К сложным словам, образованным посредством морфологосинтаксического способа, автор относит также парные слова: нэр алдар «репутация, авторитет», известность», үзэл суртал «идеология», эрх чөлөө «свобода», эб найрамдал «дружба, мир».

Наконец, к этому же виду Г.Ц. Пюрбеев относит словосложение подчинительного типа, когда зависимое первое компонента выражается либо чисто позиционно (примыкание), либо морфологически, падежной формой (управление). Например: үхэр буу «пушка, орудие», тэмээн хараацай «стрижка, ухрийн нүд «смородина (черная)», улаан хоолой «пищевод», хар нэрс «черника».

Еще в 1955 году, изучая бурятские комpositные образования, У - Ж.Ш. Дондуков пришел к выводу, что словосложение в бурятском языке является очень продуктивным словообразующим средством. Аналогичных взглядов относительно сложных слов монгольских языков придерживаются известные монголоведы Т.А. Бертагаев, В.М. Наделеев и др.

Если бы авторы Словаря согласились с такой трактовкой сложных слов и выделили их в качестве заглавных слов, то количество охваченных Словарем слов значительно увеличилось бы, ибо таких слов очень много. Однако авторы Словаря предпочли традиционный путь, когда сложное слово, компоненты которых

пишутся раздельно, размещаются внутри словарной статьи одного из компонентов, вперемешку с иллюстративным материалом, который состоит из словосочетаний, внешне сходных со сложными словами и набранных тем же шрифтом. Например, сложные существительные төмөр зам «железная дорога», төмөр замчин «железнодорожник» и сложное прилагательное төмөр замын «железнодорожный» даны в словарной статье төмөр «железо, жезь; металл» в одном ряду со словосочетаниями вроде төмөр аргамж / төмөр дээс, төмөр манцуу (төмөр манцуурга «железный молот», төмөр мэт «как железо, подобно железу» и т.д. Сложное слово чулуу бутлуур «камендобрый» дано в статье чулуу(н) «камень», слова ажилч чанар «деловитость», ардач чанар «народность», мөн чанар «сущность» и другие в статье чанар «качество, свойство, характер, сущность».

Поскольку словарь издан относительно небольшим тиражом (2000 экз.) при 52 тыс. экз. МРС-57, можно предположить, что через некоторое время встанет вопрос о втором издании Словаря. В связи с этим следует выразить пожелание, чтобы к этому времени был продуман и разработан вопрос о подходе в Словаре сложных или сложносоставных слов. Может быть, следует их давать в составе тех же словарных статей, что и сейчас, но за двумя черточками и с пометами: II сущ. сост. Төмөр замч железнодoрoжник; II прил. сост. Бүтээц ихтэй высокопроизводительный; газар ихтэй многоземельный; гүзээ ихтэй больше-брюхий; сүү ихтэй высокоудойный, ус ихтэй многоводный и др. В словаре некоторые из таких сложносоставных слов выделены в самостоятельные словарные статьи, например, санч: номын санч библиотекарь; эмийн санч аптекар; сайнтай обладающий чем-л. хорошим; чанар сайнтай обладающий хорошими качествами, добродетельный. Но этот принцип последовательно не проведен. К тому же уже в приведенных примерах нарушено единообразие. В частности, и во втором случае следовало вынести сайнтай в начало статьи и после него поставить двоеточие. Необходимо сказать, что в монгольских языках наличествует не только много сложных существительных, но и сложносоставных прилагательных, наречий, послелогов и других частей речи.

Концепция словаря, эксплицидно не выраженная, состоит и в том, чтобы не дробить семантику слова на многие лексико-семантические варианты. Это также традиционный подход. Так, МРС-57 выделяет в слове гэр два значения: 1) юрта, дом; домашний очаг; семья; 2) чехол, футляр, оболочка. В новом Словаре выделены эти же значения и добавлено специальное значение - «созвездие». Однако объем статьи увеличился в несколько раз благодаря охвату большого количества видовых названий: эсгий гэр «войлочная юрта», таван ханатай гэр «пятистенная юрта», чулуун гэр «каменный дом», идээны гэр устар. столовая, галын гэр «кухня», засгийн гэр «дом правительства, правительственное здание», өргөө гэр «ставка, дворец», пин гэр «навес», сангийн гэр а) казенная юрта; б) перен. казначейство; улаан гэр ист. «красный уголок» (досл. красная юрта); үүдний гэр «привратничья», халуун усны гэр «баня» и т.д. К.М. Черемисов в «Бурятско-русском словаре» в аналогичном слове выделяет два частеречных значения, и в первом - шесть подзначений, причем юрту и дом дает в разных значениях. Видимо, следует подумать, в каком плане дифференцировать значения в подобных случаях. Например, улс гэр парн. «государство; нация»; улс гэрийн «государственный», шувууны гэр «клетка для птиц», гэр бал-

гас парн. «населенный пункт; город, дворец»; гэр бараа собир. «имущество» (движимое и недвижимое, за исключением скота); «юрта со всем имуществом» не соответствуют выделенным при заглавном слове значениям.

Следует отметить, что частенко иллюстративный материал дается в статьях без особой системы. Так, в обозреваемой статье при гэр имеем такие значения: юрта, дом, домашний очаг и т.д. Казалось бы, что в такой же последовательности будет располагаться иллюстративный материал: эсгий гэр, таван ханатай гэр и т.д. Однако сначала почему-то даются парные сочетания: айл гэр парн. «семья, домашний очаг; дом, двор»; айл гэр болох «обзаводиться семьей, жениться» и т.д.

В МРС-57 в слове онгоц (он) выделено 6 значений, в Словаре - те же 6 значений и добавлено одно, астрологическое значение. Правда, цифра 6 приведена дважды. Под пятым значением даны «лодка, челнок». Казалось бы, что здесь будут перечислены небольшие, обычно гребные суда: двухвесельная лодка, парусная лодка, моторная лодка, надувная лодка. Но они отсутствуют. Дается лишь хабтагай өрөөлтой онгоц - «дошаник» и здесь же приводится шумбагч онгоц /шунгадаг онгоц «подводная лодка». Возможно, название этого бревного корабля следовало дать под самостоятельным значением и привести название канонерской лодки. Под шестым значением значится «судно, корабль, пароход» и приведено довольно много названий: галта онгоц /уурын онгоц пароход; гувчуурт онгоц /торт онгоц траушчик; далбаат онгоц шхуна; парусное судно; дарвуулт том онгоц «яхта», усан онгоц /хөлөр онгоц парн. «судно, корабль, пароход», худалдааны хөлөг онгоц «торговое судно», халимч онгоц «моторное судно»; байлдааны хөнгөн онгоц «катер»; хуягт онгоц «дредноут, броненосец». Кажется, что названия некоторых, приведенных здесь небольших судов следовало дать под предыдущим, пятым значением, может быть, выделить в отдельное значение «пароход». Следовало в данной словарной статье указать то, как выражаются в монгольском языке сложные слова русского языка, образованные с участием слова «судно...»: судомеханик, судоборот, судоправитель, судопропускник, судорадиост, судоремонт, судосборочный, судосборщик, судостроитель и др. Под седьмым значением «самолет» перечислено большое количество современных самолетов: нисэх онгоц «самолет», бөмбө дэгч онгоц «бомбардировщик», дайрагч онгоц «штурмовик», дуунаас хурдан онгоц «сверхзвуковой самолет», сөнөөгч нисэх онгоц «истребитель», амдан (утган) сөнөөгч онгоц «истребитель-перехватчик», суудлын нисэх онгоц «пассажирский самолет», тээврийн нисэх онгоц «транспортный самолет», усны нисэх онгоц «гидроплан», тийрэлтэт онгоц «реактивный самолет». В этом перечне отсутствуют лишь некоторые названия самолетов: военный самолет, гражданский самолет, спортивный самолет, гидросамолет. В этой словарной статье под первым значением «водопойная колода» дано иносказательное название онгоц баригч уул Потала (название резиденции Далай-ламы). Может быть, следовало выделить здесь самостоятельное значение «рай», ибо это одна из главных святынь Тибета названа так в честь рая бодхисаттвы Авалокитешвары и следовало привести дословный перевод - «гора, держащая подку».

Улзы-Жаргал ДОНДУКОВ,
доктор филологических наук,
профессор,
Лубсан ШАГДАРОВ,
доктор филологических наук,
профессор.

(Продолжение следует).

Великие предки ЗАКАМЕНЦЕВ

(Начало в № 11
за 13.03.2003 г.)

Ср. еще: **ом-ог** «фамилия», «местность»; ср., наконец: **от-ог I** «стойбище (с огнем, очагом в центре)», **отог байра** «баалан, шалааш», **от-ог II** «род, клан», **отог-оорхин** «сородичи». Отсюда вытекает, что **Хамар-Монгол** - это этноним, взятый вместе с топонимом (оронимом, гидронимом), т.е. «племя, народ вместе со своей малой родиной: монголы местности **Хам /Хамнийн** монгол, **Химнийн** монгол (**хабшуу** газарай, **хабсагайта** газарай монгол)», «**Хамар-Дабанай** монгол».

Поскольку южные и восточные монголы не входили в состав хамут-монголов, то этот этноним нельзя понимать как «все монголы», как кажется с первого взгляда. Скорее всего этноним указывает не на связь с буквальным понятием «все», а на связь с понятием «жители ущелистых долин» - Хамни, Хинни или теснин Хамар-Дабана. Иначе говоря, **хамут** (хамут), значит, не «все», а «совместно с той местностью, где живет семья, род».

Стало быть, предки закаменцев - это, во-первых, по родительской линии - кидани, называемые сегодня хамниганами, и, во-вторых, это монголы (по материнской линии) и буряты (борджигины XI-XII веков) - по отцовской линии. Поскольку нашими первыми предками были потомки Иль-хана, разгромленного Сюнну-ханом, то Киян - это киданец (по форме множественного числа корня Кият Борджигин), а Нукуз, его двоюродный брат - это монгол (внутри женского корня чередуются согласные м/н/г/г [к, kh, h]: кстати говоря, по лингвистическим показателям этнонимы **кидань** > **хамниган** явно древнее этнонимов **моугол** > **мойгол** > **монгол** > **могол** > **мохэ**.

Наши крупнейшие поэты Дон-
док Улзыгуев, Николай Дамди-
нов, Даши Дамбаев, Ардан Ан-
гархев, Галина Дашеева-Базар-
жапова, Галина Раднаева, Лоб-
сон Тапхев, Баир Дугаров и др.
в своем творчестве уже вырази-
ли и выражают свое явное пред-
чувствие величия предков, вели-
чия истоков их духовного мира.
Вот послушайте четверостишие:

И тут земля качнулась
 пого мной —
 Цветы с головок ярких пыль
 стряхнули.

Заржали скакуны в степи
ночной
И жаворонки детства

Над этими строками я иногда долго размышляю. Может быть, поэту подсказал кто-то свыше?

Не знаю, у кого что, а у меня эти строки вот на какие догадки наводят:

И тут земля качнулась подо мной - цветы с головок ярких пыль стряхнули, как будто перевернулись страницы истории. Как будто открылся взору посвященных тот самый «Золотой век» в истории человечества времен великих монголов XII-XIII веков, потому что цветы этого яркого по богатству красок мира стряхнули с себя пыль столетий, о чем фактически весь Запад сегодня говорит во всеуслышание.

Заржали скакуны в степи ночной и жаворонки детства промелькнули. Это заржали те самые неказистые, но изумительные по выносливости монгольские кони, на которых рыцари степей и гор пересекали целые континенты, чтобы принести че-

Матвеем Рабдановичем Чойбоновым, которые в свое свободное от основной работы время ищут истоки той самой духовности, о которой говорит теперь весь мир.

И тут, я думаю, величайший из духов всех живших и живущих на этой древней земле вовсе не стоит в стороне: он тоже присутствует, как Владыка, в любой высокой волне подъема своих потомков, их чаяний и надежд.

Поэта продолжает поэтесса. И не менее выразительно и объемно:

И взмывает ввысь мысль
 моя — молния,
В мерцающих звездах
 блуждает,
По безграничной Вселенной
 летает,
К обители гуховного мира
 стремится,
К познанию истины
 с жаждою мчитсы.
И поиски те бесконечны,
 вызваны верой
Устала ль я от усилий
 безмерных?
Где же та Шамбала
 обетованная?

ЭЗЭН ХАДНАЙ ЭХЭ ОРОН

ловечеству мир и спокойствие
аж на 200 с лишним лет.

Что же касается жаровонков детства, то историкам доподлинно известно, что в качестве такого «жаровонка» является наяву или во сне не кто иной, как предок монголов и тюрков Яфет, сын библейского Ноя, - названный мамими тюрко-монголами Бульджа ханом, почему страна Гэсэра и называется Бульджамурун орон.

Я не сомневаюсь в том, что рукой поэта водил арбан гурбан галабай Ара монгол дайдын эзэн, кто и сегодня является Владыкой хозяев тридцати трех священных долин и вершин Прибайкалья: ведь теперь многие знают, что Эзэн хаанай Эхэ орон - это наша древняя и нынешняя Бурят-Монголия (или Ара Монгол дайда), о которой хорошо осведомлены многие наши современники, начиная со знаменитого уэльсца, лекаря и этнографа Галдана Ленхобоева и монгольского суперинтеллигента, репрессированного сталинистами, Аанадын Амара и заканчивая известными бурятскими деятелями - шаманом Борисом Дугаровичем Базаровым и ламой

Где владения небесной
Уржун-Ханда?
Где дух поющий Нара-
Хажиг?
Поталы где очаг, что сродни
Деважин?
Но возможно лишь
воспарение душою,
Но возможно лишь общение
на расстоянии,
Пока мы в Сансаре
вращаемся,
И притяжению земному
подчиняемся.

Вслед за Галиной Базаржаповой (как, впрочем, и за Николаем Дамдиновым) я тоже утверждаю свое понимание Родины и ее духов, по-своему комментируя строки поэтессы и поэта:

Эзэн хаанай ЭХЭ ОРОН
Эрхум хайхан
Монголжоонхоо,
Шамбала шэнги намжаархан
Жомбологоймнай агагхаа,
Агуу үндэр Заяатай
Аха нуурай шагархаа –
Алдарт Нүхэн-Дабсаанай
Аараг ушарай харгыгаар,
Эрхүү голоо зүбшанай
Элдэн юмтагай гүбөөгөөр
Эртэ буурал сагайнгаа
Эшэ татан МҮНДЭЛЭӨ.

Могомото Монгол-Дабанһаа,
Мон Уулһаа, Могойтһоһоо,
Монго нэрэтэ нуруунһаа
Морин үлдэгэр зүүлжүүлэн,
Алтан оройто Мундаргага
Ами заяан хоёроо
Амаржуулан лэбшээнгэ,
Бурхан-Баабайн хормойго
Буряг-монгол угсаатан
Бурин бүтэн ябахаяа
Бүхэл бээ хүннээлөө:
Аажам түбийн заншалаар
Арагайнгаа зүрхэнэй
Амисхаалта сохисые —
Ара-монгол дайдынгаа
Арбан гурбан бурхадые,
Гушан гурбан голнуудгаар
Гумталмаһан эзэдые —
Бата бэхи толгойлһон
БАЯН БААТАР ХААН БААБАЙ
Баруун Бортоор, Зүүн
Бортоор,
Бортойн голоор, Хара
Бортоор.

Бургын эхээр, эрьсэр гү,
Хамгийн хабшуу мүүрөөр гү
Харцаг шэнгэ халижа,
Үлэгшэнэй (үндэррөөр) гү,
Ули татажа, тангаража,
Хамнигадайхи Хужараар гү
Химнийн уугам хүрхэж,
Тагшин нуурай хоолойгоор
Табисуур золоо эрьхүүлэн
Бүргэд Үбэрэй хойморто
Бүгдэйн хэсэг хадагалан,
Арагадмийн гуушагай
Алтан хэблиг үргэлсөө,
Манай түрэл түүхэе
Мандашгуулан МҮНХЭЛӨӨ.

С.Ш.ЧАГДУРОВ,
доктор филологических
наук, член-корреспондент СО
АН Высшей школы,
профессор.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ленхобоев Г.Л. Древние памятники, свидетельствующие о происхождении бурят-монгольского народа. Улан-Удэ, 1952 (рукопись. Хранится в частном архиве).
2. Сухэ-Батор Г. Сяньби. Улаанбаатар, 1971.
3. Он же. Монголчуудын эртний өвөг. Улаанбаатар, 1980.
4. Чагдуров С.Ш. Прародина монголов. Улан-Удэ, Издательство БГУ, 1999.
5. Далай Ч. Хамаг монгол улс (1101-1206). Улаанбаатар, 1996.
6. Чиндамани. Монгол-ун эвгүг дэгдүс-үн уг нутуг // ҮМБИС ЭШС - № 2, Хүхээхота, 1986, х. 56-73.
7. Викторова Л.Л. Основные этапы формирования монгольских этнических общностей // Сборник «Проблемы алтаистики и монголоведения» Вып. 1, Элиста, 1974.

М.САМБУЕВ	Б.ШОЙДОКОВ	А.ДОНОЕВ	Н.ШАБАЕВ
САНАГА ...Үргэхэ зүүдэндээ минии харахан Ульгэрэй орон гүш? - Ойлгожо яданам Сэлгез Буряадтаа сууда гарахан Сэлээн талааршни алхалан ябанам. Булаг-нюдэндэш Байгал нуурай Тунгалаг гүн, номин урасхал. Омог дуундаш морин хуурай Домог, элинсэгэй гэгээн дурасхаал. ...Улгы шамдаа юунһээш дуратай, Угы жаргалыеш оложо заяахан, Түүхэ намтарыеш түүрээһэн хурагтай, Түрүү хүбүүдтэйш нүхэсэн ябаа хэм.	Дурна зүгэй саһан болоод, Дулаахан хасар дээрэш хайлаа хэм. Урин налгай басагыеш золгоод, Дуран золыешни дуудажал байгаа хэм. Наһанайнгаа асуудалай харюу хэтэ Нарата үглөөнэйш ерэхэдэ бэдэрээ хэм. Газарай эрьесын түргэниие нэгэтэ Нажарайш үнгэрхэдэ, ойлгожо мэдэрээ хэм, ... Үргэхэ зүүдэндээ минии харахан Ульгэрэй орон гүш? - Ойлгожо яданам. Сэлгез Буряадтаа сууда гарахан Сэлээн талааршни алхалан ябанам.	УТААТА Шууян бэлшээ малнуудаа Шулуун толгой, Моглойһоо Шуумар хүбүүд, басагад Шуумгай ябаад татанхай. Дабталга: Байсын орой Баржагар Баруун хойно ербыгээ - Баран зондоо аршаангаа Бадараана Утаата. Даша-Балбар уулынгаа Далан мэтэ ербыһэн Хүрээ үбэр эхитэй Хүгшэн абым Утаата. Дабталга: Оронгодой голоймнай Олон халаа асатаад, Орьёл дундуур дүүлиһээр, Орьон гараа Утаатым. Дабталга: Донхой, Сэхир голнуудаар Домог түүхэ эхидэг Омог нэрэ хүндэтэй Отог хуурин Утаата. Дабталга:	ЗАХААМИН Дүүрэн баяр, жаргалаа Дуулан, дуулан магтанаб. Дуулим хайхан Захаамин - Дэлгэр баян хизаар юм. һарьдаг уула дэрлэжэ, Халуун нара тодонхой. Халюун дайдам - Захаамин - Хамаг зондоо налархай. Ангар мүнэнэй шэнжэтэй Аглаг Зэдэм мэлмэрнэл, Баглаа сэсэг дэнзэтэй Баян дайдам халбарнал. Замбиин эгээл арюухан Захынь шэлэн байрлаһан Хонгор минии Захаамин - Холуур суутай хизаар юм.

К 300-летию похода хори-бурят к Петру I

ПУТИ И КОЧЕВЬЯ

Монгольская история у большинства людей начинается с Чингис - хана. А что было до Чингис - хана? Об этом в учебниках и популярных книгах написано мало. Хотя существует большой круг литературы на разных языках и многие стороны жизни древних монголов известны науке. Конечно, основным источником являются китайские летописи.

С них мы и начнем наш рассказ. При чтении китайских летописей нельзя забывать, что авторы этих исторических хроник писали государственную историю китайских династий. Поэтому они возвышали значение самих китайцев, а весь окружающий Поднебесную империю мир, в их описании был варварским — это первое. Во вторых, мы должны знать, что земли севернее реки Хуанхэ в древности, были пограничными районами, и здесь всегда ощущалось присутствие и влияние культур ирано-монгольского круга. Многие достижения в этом регионе являются не только китайскими, хотя, конечно, именно гений китайского народа придавал окончательный вид и форму многим пришлым явлениям. В третьих, в китайских летописях предки монголов выглядят только варварами - кочевниками, хотя данные монгольского языка, фольклора и последние археологические открытия позволяют говорить о древнейшей оседлой и земледельческой жизни монголов. Китайские авторы, сталкиваясь с фактами земледелия или рыболовства у предков монголов, не понимали самостоятельность происхождения этих культурных достижений монгольских народов. Но они, исходя из представлений своего времени, и не могли этого понять, поэтому всё приписывали, чаще всего китайскому влиянию.

Выдающийся китайский историк Сыма Цянь (145?-87 гг. до н.э.) описал в официальной истории соседние народы, в том числе и дунху. Под этим именем скрывается целая группа родственных народов. Первое упоминание о дунху относится к 307 г. до н.э., в летописи указывалось, что они живут на восточных пределах страны и проявляют агрессию. В другом источнике говорится, что дунху обитают севернее государства Янь, то есть возле Ляодуна. Вошедшие в мировую историю знаменитые хунны были родственны дунху, но впоследствии разделились и стали враждовать друг с другом.

Китайцы хуннов называли ху, то есть варвары, поэтому дунху будет - восточные ху, так как дун на китайском языке значит восток. Некоторые исследователи считают, что дунху и хунну на ранних этапах составляли один народ, и самоназванием их было имя ху. Более близок, очевидно, к истине тибетский ученый Миньчжул хутухта, который полагал, что самоназвание народа было хор, которое испорчено китайцами в ху. С этим был согласен и один из основателей российского китайоведения В.П.Васильев. Он писал, что хор — название издавна служившее в Китае для обозначения монгольских племен. Выяснением сложения этнонима хор занимался Г.Е. Грумм-Гржимайло. Он поддержал мнение японского исследователя

К.Сиратори, утверждавшего, что дунху есть восточные ху. Близок был к истине и Ю.Н. Рерих, когда сопоставлял китайское ху с тибетским хор. Ю.Н. Рерих писал: "Тибетское племенное название хор — не что иное, как тибетская транскрипция китайского ху - названия, которым обозначались центральноазиатские племена иранского и тюрко-монгольского корней". Эту традицию поддержал и Л.Н.Гумилев, также сопоставляя дунху и хор.

Таким образом, мы видим, что многие ученые склонялись к тому, что самоназванием дунху и хунну было имя хор. Кто же были по языку эти древние хори?

По этому вопросу не было высказано однозначного мнения, все исследователи приходили к тому, что это смешанный народ, не исключено его иранское происхождение, а впоследствии он стал предком тюрков и монголов. Из монгольских языков этноним "хори" не объясняется. Тогда с какими народами он мог быть связан? Достаточно распространено явление, когда этноним происходит из другого языка. Например, славяне-болгары получили имя от одноименных тюрков или Китай (в России) называется по имени монголов — киданей. Близкие по звучанию к "хор" наименования имеются в Средней Азии и Европе. Назовем лишь некоторые — Хорасан, что значит земля солнца и Хорватия. По мнению лингвистов, этноним хорваты имеет иранское происхождение и зародился в среде, где славяне в плотную соприкасались с ираноязычным населением. Предпринимались попытки сопоставления английского названия коня horse с именем славянского божества Солнца — Хорс. Отметим, что в мифологии образы солнца и коня взаимосвязаны.

Не исключено, что имя древних монголов — хори также могло иметь иранские корни. Древние монголы — хори сложились как народ на границе евразийской степи и восточноазиатских равнин. Кочевничество в данный регион, вероятнее всего, было занесено древними индоевропейцами иранского происхождения с которыми могло быть и связано название "хор".

Когда мы касаемся сяньбийской истории хори, то они уже давно были монголами. Думается, что прав был Г.Н. Румянцев, когда писал, "хор, вероятно, было общим наименованием большой группы древних прото-монгольских племен". В пользу такого предположения говорят нам сохранившиеся древние выражения, связанные с этим именем. Венгерский монголовед Д. Кара в монографии "Книги монгольских кочевников" отметил, что "хор - йиг" значит "монгольские буквы". Ю.Н. Рерих выражение "хор ту" (тоо — Б.Д.) называет монгольский счет. Академик Ц. Дамдинсүрен писал, что у монголов встречается выражение "ор монгол хэлэ", что означает "коренной", "настоящий" монгольский язык. И он говорил, что слово "ор" в древности могло звучать как "хор". Добавим к этому, что якуты монголов на-

зывают — хор, хоро, а буряты монголов, которые жили до их прихода, называли хори - монголы.

Таким образом, имеющийся материал позволяет говорить о том, что древним именем монголов было имя хори. И. Бичурин, внесший неоценимый вклад в понимание древней монгольской истории, писал "Итак происхождение монгольского народа и Дома Монгола, от которого сей народ получил народное название, суть две вещи совершенно различные между собою. Начало монгольского народа уходит за двадцать пять веков до Рождества Христова; Дом Монгол, напротив, возник в начале IX, усилился в начале XII, основал Монгольскую империю в начале XIII столетия по Рождестве Христовом".

Рассмотрим теперь историю древних хори монголов дунхуского происхождения. К ним китайские источники относят большое количество народов.

Хори — древнее имя монголов

ИМПЕРИЯ ХУННУ

Хунны — один из наиболее известных народов вышедших из дунхуского круга. В мировой истории их знают под именем гунны. Они уничтожили Римскую империю и освободили варварские племена Европы. Гунны и их вождь Аттила вошли в европейский эпос, герои которого считали за честь владеть священным гуннским мечом. Это священное оружие они хранили как реликвию и передавали от поколения к поколению.

В науке много споров вызывает проблема этнической принадлежности хунну. Большинство ученых высказывалось за то, что они были тюрки. Гораздо меньше исследователей считало их монголами. Чаще всего, этническая принадлежность определялась по именам хуннов, сохранившимся в китайских источниках. Сейчас мы имеем достаточно представительный материал по археологии хунну. Думается, что археология может внести весомое слово по вопросам сложения хуннского этноса.

В культуре хунну представлены две линии: кочевая и оседлая. Вероятно, с оседлой традицией связан обычай захоронения в грунтовых могилах в гробах. По китайским источникам хунну хоронили в грунтовых могилах без надмогильных курганов "не насыпают могильных холмов". Весьма примечательно, что некоторые средневековые монгольские погребения также являются грунтовыми. Возле двух монгольских городов (Ден-Терек и Оймак) в Туве обнаружены кладбища с каменными статуями монгольских чиновников и изваяния львов и баранов, а также раскопана грунтовая могила с небольшим подбоем в котором находился деревянный гроб. Вспомним, что о грунтовых могилах монголов писали многие средневековые авторы. Интересно, что в "Цааджин бичиг" своде маньчжурских актов XVII в. для монголов, где как и в любом юриди-

ческом документе, часть статей имеет древнее происхождение, написано "Если кто-то пожелает соорудить усопшему обо (могильный курган), то пусть соорудит. Если кто-то пожелает хоронить умершего по монгольскому обычаю, то пусть это делает каждый по своему усмотрению". Тут видно, явное противопоставление курганной традиции и родной монгольской, что скрывается за словами "хоронить умершего по монгольскому обычаю" не раскрыто, но не исключено, что это грунтовая могила без надмогильной конструкции.

В материалах Иволгинского городища, что находится возле Улан-Удэ, мы видим, что оседлый комплекс хунну имеет выраженные восточноазиатские истоки — это и полуземлянки с каннами (ондоли), земледельческие орудия чугуночного литья, культивирование проса, керамические традиции.

У нас есть большие основания полагать, что восточноазиатский комплекс в культуре хунну может быть соотнесен с монголами. Монголы — народ восточноазиатского происхождения и генезис монгольской культуры связан с районами Дальнего Востока. Археологические признаки ранних монголов уже обозначены учеными — это оседлая культура с развитой поселенческой традицией, выраженной в квадратных домах с каннами, хозяйственная деятельность связана с рыболовством, свиноводством и разведением собак. Весь этот комплекс наиболее отчетливо демонстрируют материалы Иволгинского городища. Именно здесь исследованы жилища с каннами, а костей свиней и собак найдено больше, чем костей лошадей и овец. Интересно, что собаки представляли тремя породами — лайка, крупная волкоподобная собака и дог. Большое значение жители Иволгинского городища придавали и рыболовству. Весьма поразительно, что память о древнем земледелии и свиноводстве сохранилась в фольклоре бурят. Важно, что терминология связанная с земледелием, а также термин "свинья" собственно монгольского происхождения. Интересно, что в бурятской пословице мы также встречаемся и с жилищами-землянками характерными для хунну: гахайн мяхан амтатай, газар гэр дулаахан (мясо свиньи вкусное, а жизнь в землянке теплая).

Изучение "Сокровенного сказания" показывает, что в хозяйстве средневековых монголов рыболовство еще сохраняло свое значение: Чингисхан с братьями в детстве ловит рыбу на крючки и сети на реке Онон, рыболовством занимаются и на реке Килхо. Языковые выражения XIII века, сохранившиеся в "Сокровенном сказании", свидетельствуют о былом значении рыболовства: "Если б они в море ушли, обернувшись рыбами, разве ты, Субеетай, не изловишь их, обернувшись сетью-неводом" или же "Я ломал хребет у тайменя, я сокрушал хребет у осетра". О своем предположении, что ранняя история монголов связана с морем я рассказал народному писателю Ц.Жимбиеву. Он поделился очень интересным фактом. Рыг-

Расселение хор-монголов

дыл Ринчино, отец известного ученого Э.Рыгдылона, прочитав перевод Ц.Жамсарано книги Ж.Верна "Пятнадцатилетний капитан", заметил удивительную особенность — оказывается монгольский язык способен передать все явления морской жизни. Очевидно, следует обратить на это внимание и проработать эту книгу, а в дальнейшем, вообще заняться поисками морских терминов в монгольском языке. Думается, на этом пути откроется много нового и неожиданного.

Мы предполагали, что в бурятском языке должно было бы сохраниться и название кана. Корейское название кана — ондоли. В бурятском языке есть слово "нандали" в значении — сиденье, скамейка. Выражение "нандали дээрэ хэбтэхэ" значит — ложиться на скамью, лежать на скамейке. Очевидно, здесь мы можем говорить не только о фонетической близости корейского и бурятского слов "ондоли-нандали", но и об общих истоках формирования понятий о кане. По материалам А.Р.Кызласова монголы в эпоху Чингисхана даже в войлочных юртах продолжали сооружать деревянные лежанки, имитировавшие традиционные каны. Отметим, что в китайских летописях довольно часто упоминаются хуские лежанки. В тексте "Сокровенного сказания" рассказывается, как враги Темучина, разыскивая его, "обыскали юрту, кибитку и под каном". Переводчик П. Кафаров разъясняет, что каном здесь названы подмости "устройстваемые в юрте для сидения и лежания". Приведем варианты: перевод С.А.Козина — "обыскивали в юрте, в повозках и всюду вплоть до исподов сидений"; бурятский перевод Ч.-Р. Намжилова с монгольского — "Гэр-тэнь орожо оро дэрэ, тушэлгэ-тэй нандали доогурнь".

Итак, мнение, высказанное еще И. Бичуриным, а затем поддержанное японским исследователем К.Сиратори, российским монголоведом Г.Румянцевым и монгольскими учеными Г. Сухбаатаром и Ц. Доржсүреном о монголизации хунну получает новые аргументы в археологических материалах Иволгинского могильника и городища.

Скажем еще об одной особенности культуры хунну, без понимания которой нельзя ставить проблемы этнической истории. В культуре хунну соединились две разные традиции — восточноазиатская и западноазиатская. Также, мы не должны забывать, что хунну создали первое в истории Центральной Азии государство, население которого, как в любом государстве, было многонациональным.

Б.ДАШИБАЛОВ.

(Продолжение следует).

К 300-летию похода
Хори бурят
к Петру I

Великие кочевники Азии

Хори-буряты — великие кочевники Азии, чьи предки помнили места проживания своих предков у Желтого моря и в окрестностях Кукунора, в стране Баргуджин-Тукум у священного Байкала, во времена великой Монгольской империи были разбросаны по многим местам необъятной державы. В период междоусобных войн и великой монгольской смуты роды хори-бурят начали возвращаться на свои исторические земли в Баргуджин-Тукуме.

К этому времени исторические земли хори-бурят в Приольхонье, в верховьях Лены оказались заняты близкородственными им племенами эхиритов и булагатов. Поэтому хоринские роды заселили долины рек Забайкалья.

До прихода в Забайкалье русских хори-буряты были албату (дашниками) монгольских ханов и эпизодически платили им дань.

Присоединение Бурят-Монголии к Русскому государству носило сложный и противоречивый характер. Как пишет профессор Ширап Чимитдоржиев в своей книге «Хожение хори-бурят к Саган хану (Белому царю)» (Улан-Удэ, Бурят. кн. изво, 2001), опираясь на многочисленные архивные документы, можно с уверенностью заявить, что различные бурятские роды и племена, проживавшие на огромных территориях от юга Красноярского края до Амура, приходили к признанию власти русской администрации разными путями: одни в условиях мирных переговоров, другие в условиях диктата и угроз, а третьи, избегая принятия российского подданства, уходили в Халха-Монголию.

Ко времени прихода к власти Петра Первого значительно обострились бурятско-русские отношения. Алчные чиновники на местах допускали беззакония и злоупотребления, произвол и издевательство в отношении бурят. Хори-буряты неоднократно обращались с жалобами во все инстанции, вплоть до генерал-губернатора Сибири в Тобольске, но - это не привело ни к каким результатам. Тогда в хори-бурятских родах созрела идея отправить представительную делегацию к Белому царю в первопрестольную. Осложняло обстановку и то обстоятельство, что монгольские князья стремились вернуть свое былое господство, часто прибегая вооруженным набегами. Прибегали они и к дипломатическим методам, чтобы побудить хори-бурят откочевать в пределы монгольских ханств.

Для обсуждения назревших проблем хоринцев и принятия соответствующих мер было собрано представительное собрание-суглаан, на котором и было принято решение направить делегацию к Белому царю.

Хоринцы, обладавшие многовековым опытом совместного проживания с различными этносами, будь то саха-якуты, баргуты и туматы, хорошо понимали важность дипломатических методов.

К далекому, неизведанному пути в Москву велась тщательная подготовка. Впереди делегацию ждали тысячи неожиданностей и опасностей. Впереди была неизвестность. Были приготовлены запасы продовольствия, рассчитанные на три года. Сопровождал делегацию табун лошадей, предназначенный для довольствия и смены лошадей.

Руководителем делегации хори-бурят был выбран зайсан старшего галзутского рода Бадан Туракин. Родовое письмо этого незаурядного человека было передано в краеведческий музей Хоринского района его прямым потомком, прозаиком и драматургом Доржипаланом Дымбрыловым.

В составе делегации были представители всех одиннадцати хоринских родов, в том числе три зайсана, девять шуленгов, шаманка Абжа. Делегатов сопровождали бывший приказчик из Нерчинска Павел Шульгин в качестве переводчика и лекарь Михайло.

Путь конной миссии хори-бурят пролегал по бескрайним просторам Сибири, через Уральские горы, по Восточно-Европейской равнине. Сознание того, что они терпят лишения ради родного народа, поддерживало посланников доброй воли.

Хоринские делегаты прибыли в Белокаменную в феврале 1703 года. Позади был неимоверно трудный путь, впереди - неизвестность. Вселяло надежды то, что один из сподвижников Петра Первого генерал-фельдмаршал Федор Головин хорошо знал проблемы хори-бурят, поскольку он, как полномочный посланник царя, в конце XVII века находился в Забайкалье, где вел переговоры с бурятскими и монгольскими нойонами и князьями, с посланцами Цинской империи в Нерчинске, где подписал с ними договор (вошедший в историю под названием Нерчинского). Военный министр Российского государства Федор Алексеевич Головин, конечно, не забыл о большой помощи, оказанной ему бурятами.

Делегация хори-бурят была принята Петром Первым. Выслушав Бадана Туракина и его спутников и, изучив жалобы родов хори-бурят, Петр Первый сделал вывод о том, что эти жалобы справедливы. Он также понимал, что бурятские роды могут укорениться из-за притеснений в монгольские и китайские пределы. Понимал также необходимость прочного закрепления в Забайкалье и на Дальнем Востоке.

На прощальном приеме царь вручил представителям одиннадцати хоринских родов почетные знамена в знак признания их заслуг и верного служения России и твердо заявил, что притеснений со стороны представителей царской администрации впредь не будет, не будет и посягательств на исконные родовые земли хори-бурят. И пообещал издать особый указ на сей счет.

И 22 марта 1703 года была обнародована царская грамота - указ Петра Первого.

Рисунок Л.Доржиева.

В 1706 году Сибирский приказ в развитие царского указа обнародовал постановление, в котором запрещалось оспаривать права бурятского народа на их породные земли.

Прошедшие три столетия со времен описываемых событий со всей очевидностью выявили выдающееся значение конной дипломатической миссии хори-бурят к Петру Первому. Это незабываемое событие, думается, еще не получило своей достойной оценки. В мировой истории немного найдется примеров справедливого и мирного решения спорных территориальных вопросов между малым и большим народами, к тому же принадлежащими к разным расам и отличающимися по вероисповедованию, укладу жизни, по обычаям и традициям.

Спокойствие и мир пришли в земли хори-бурят. Подтверждением этому служат факты перекочевки отдельных родов прибайкальских бурят из-за притеснений со стороны иркутских острожков - на свободные земли в Баргузинской, Кударинской, Иволгинской и Селенгинской степях.

Отголоски тех давних событий живы в памяти народа, зафиксированы в родовых письменах многих бурятских семей. Недавно в Кижинге я ознакомился с родословной родового шамана Виктора Николаева. Его непрерывный шаманский род «Белых дарханов» ведет свое начало со стародавних времен. Он - представитель рода Ехэ-Шоно эхиритского племени. Из-за притеснений в конце XVII века представители их рода вынуждены были перекочевать с берегов Лены сначала в Приольхонье, а затем в Кударинскую степь. После разрушительного землетрясения в Байкало-Кударе, когда Саган-тала исчезла в пучине Байкала, образовав нынешний залив Провал, они перекочевали в Кижингинскую долину.

Исключительное значение конной миссии хори-бурят к Петру Великому выявляется во всей своей исторической значимости именно в нашу эпоху - эпоху роста, сепаратизма, экстремизма разного толка, войн из-за территориальных споров. Это событие навсегда останется в памяти бурятского народа.

Бато-Доржо СОДНОМОВ.

Яруунын аймагай экономикын болон соёлой

Цырендулма ДОНДОГОЙ ЕХЭ-ЯРУУНЫН ЭРЬЕДЭ

1. Яндаа горхон
Яаралтайгаар шолшогонон
Яруутадаа шудхана
Янза бурийн үнгэ татуулан.
Хуһан, шэнэнэн
Хуу шарлаал,
Хуааран,
алтаран,
Наранай туяада пэнгэжэ,
Наартайхан элшэдэнь
һүүлшынхэз жэгнүүлнэ,
һүргүйгөөр һэршэгэнэнэ.
Хойноһоо һэбшээнэй
үлээхэдэ,
Хобхо һүрөөд,
Агаарта хөөрэн эрьеддээ,
Аалиханаар нуурта буужа,
Намхалзаһан долгиңдо
туугдан,
Намһаа саашална.

2. Бүри тэрэ саана
Бүлэг галуун тамарна.
Үдэ далияа һэбинэ,
Уһа сохино.
Хоёрын удамаршад хэбэртэй,
Ходо дахуула бэшэнэ.
Эдээхэн үринээрөө дэгжээһэн
Эхэ, эсэгэн байгаа гү?
Холынгоо замда бэлдэнгээ
Хүүгдээ һургажа байгаа гү?

3. Дэрд гэлдээд гэгтэ
Дэгдшээбэ галуунууд.
Буутай дуун
Булайгаар доһолгобо агаар.
Атомина бомбын тэһэрээнһээ
Аюултайгаар һанагдаба.
Галуунууд уйдхартайгаар

Ганганалдан ханхинаса,
Ээлэ татан
Зүүн-урагшаа ниидэбэ.

4. Хара һанаатын
Хайрагүй һомондо
Тудагдаагүй шубууд гэжэ
Тон баярлажа байтарни,
Бургааһан соо хүн
Буу шагаажа байба.
Хашхарха һүхирхын орондо
Хахасалай гунигтай дуу
Ханхинаса дуулаба.
Буутаа һүргэнгүй,
Бургааһан сооһоо
Бултайба ангуушан.
«Хайран томо галуу
Харатайгаар алдабалби», -
Тамхяа носоон үгэлбэ
Тажаа хүн.
Гажаран досоогоо байбашье,
Гансаханш үгэ хэлээгүйб...
1960-2000

ИИСЭНГЭ
Буухасаанаа түшэһэн
Иисэнгэмнай
Буряадхан оронойнгоо
шэгшэгхэн лэ.
Бууралхан һаншагтай
эжынэрнай
Басагадайнгаа зүрхэндэ
шэнгэнхэй лэ.

Хүшэгөөрөө түшэһэн
Иисэнгэмнай
Хүрһэтэ дэлхэйнгээ
шэгшэгхэн лэ.
Хүгшэрһэн энэрхы
эжынэрнай
Хүбүүдэйнгээ зүрхэндэ
шэнгэнхэй лэ.

1997

ЯРУУНЫН ВАЛЫС

Хятазан оболзоод долгиноуд,
Хялархан алгана булгинхай,
Ямарханш ороной жэмсчээ
Яруунын загалан амтатай.

Нуурмаг гээ гүш Нарһатыем,
Нуурмаг гээ гүш Ехэ нуурыем, -
Мүльһэн ехэ далайтай
Мүнхын хоолойгоор
холбоотой.

Набтархан хадынгаа саанаһаа
Наранай шагаажа гарахалаар,
Ялбалзан долгиноуд
миралзаад,
Яруунын аршаанууд салгидаа.

Нуурмаг гээ гүш Хэрдэндыем,
Нуурмаг гээ гүш
Бүргэндыем, -
Мүльһэн ехэ далайтай
Мүнхын Хоолойгоор
холбоотой.

Дархитын саахануур наранай
Далдахан орохын хирэндэ
Миралзаа долгиёо зогсоогоод,
Мэлһынэн нүдэншүүл
Яруунам.

Нуурмаг гээ гүш,
Хаймасаниим,
Нуурмаг гээ гүш,
Гулбайнуудым -
Мүльһэн ехэ далайтай
Мүнхын Хоолойгоор
холбоотой.

Бамбалзан эбхэрээд долгиноуд
Бараанхан маные татанхай.

Үдэрнүүдые угтуулан

Дурлаһан нүхэрэйн онгосо
Долгинһоо долгиңдо
мордонхой.

Нуурмаг гээ гү, Тулдууниим,
Нуурмаг гээ гүш, Түрхэлыем
Мүльһэн ехэ далайтай
Мүнхын Хоолойгоор
холбоотой.

1997.
Булат ЖАНЧИПОВ

БУУРАЛХАН ЯРУУНАА ОРОХОДОМ...

Ягаахан тэрэнгийн шэдхэтэй
Яабалан шэлээ дэрлэнхэй,
Яаһан тэнюун нютагнйб,
Яаран шамдаа тэгүүлнэб.

Бууралхан Яруунаа ороходом,
Булган талаа дэлгэнхэй.
Харьялаа долгёороо Үдэмнай
Харгын нойрые сэлмээнхэй.

Хүтэл үндэр Яруунам.
Хүхын дуунаар суурялна,
Уран домог уянгаар
Урым гуниг һэрээнэ.

Хүбшын хүбөө Яруунам
Хүжын амыар арюулна,
Урин һүниин унайгаар
Уян хайым һануулна.
Холбоо Гулбай Яруунам
Холоһоо сэнгүү һэбшээлдэг,
Энхэ заяан харгыдам
Эльбэн эльбэн үдэшэдэг...

ЗАНДАН ЖУУТАЙ МАГТААЛ ДУУН

Хоринхон жалгатай
Эгэтэмнай
Хүрээндээ хуралтай
мандаюурнал.
Хүмүүнэй орондол
табисууртайл
Хурмастаһаал тогоолһон
Занданхан Жуу.

Тунгалаа агаартай
Эгэтэмнай
Түмэнхэн зулаараа
гэрэлтүүлнэл.
Түбихэн замбидаал
илагуутсан
Тэнгэриһээ анхирасан
Занданхан Жуу.

Зэнхымэл талаатай
Эгэтэмнай
Зургаахан хиидээрээ
толотуулнал.
Зальбархал манай золтойдол
Жагарһаа заларасан
Занданхан Жуу.

Огторгойн гэрэлтэй
Эгэтэмнай
Алтармал гасанаараа
ялбайранал.
Олондоо хүндэтэй
ламахаймнай
Утайһаа залагсан Занданхан
Жуу.

Буряад Республикын
соёлой габьяата
хүдэлмэрилэгшэ Рэгзэн
Эрдынеевич ЭРДЫННОВ.

(Эгэтын-Адаг нютаг)

ДЭЛХЭЙЕ ЭРЬЕЖЭ БҮТЭНЭН ДОМОГ

Дэлхэе эрьежэ бүтэнэн домог, һонирхойлой бэшэг тэды хэмээхэ орошобо.

Асарха нигүүлэсхыгээр хэзээдэ
Амитан бүхэниие ганса хүбүүн мэтэ
Алгасалгүй үзэн үршөөгшэ
Аяа шамһаа бэшэ
Абарал хэн ажарамуй?¹
Үтэрхэн зуурын золоор
Үршөөнгүйгэ шамтай ушарһан минин
Үнэхөөр гайхамшаг хуби ажаруу.
Үргэлжэ инмэрхүү зол ушаржа байг лэ!
Абарал дээдэнүүдэй² намтар энэ
Айладхаха энэрхы үүдэнһээ
Амитан бүхэнэй туһа амгалангы
Абьяас ехэтэ үйлэдэнэй хүсөөр
Аяа хүзэг түрэхын нүхэсэл
Алхаран абажа үзэн соносолтой.
Асара мунхаг минин тэнхэн ябадал
Алгасан залихайрхын нүхэсэл болоо гү?
Элдэб муухай ябадалаа далдалаад,
Энэ тэрэ һайниие түүжэ,
Энэниие бэшэһыемни үзэбэл,
Эгээл мунхаг минин тодорхо бээ.
Харьжл үзэгдэхэ үмэнэ зүгһөө
Хаан Гаруудин жэгүүрээ дэлиһэн мэтэ
Хада Дабхар Сагаанай зүүн хутаһаа
Хара-Шэбэр гэдэг горхон буудаг тэндэ.
Эсэгэ Доржо гэшээ ба
Эхэ Долгорһоо
Эрэ модон барас жэлдэ түрөөб (1854).³
Эртын муу абьяасай эрхээр
Гэртэнэй орондо баригдаад,
Гэргэ абажа, арбан найман наһан хүртээрөө
Гэмтэ ябадалаар сагаа нүгшөөбэл гэгэшые,
Арбан дүрбэн наһандаа
Ара Богдо хүрэнэй дид хамбаһаа
Алгасалгүй үбшын санаары⁴ абаад,
Архи, тамхи гэхэ зэргы
Аминтаяа сасуулан тэшээбэл.
Арбан табан наһандаа
Абарал хамба Ванчигуунһаа
Аюушын Цэваан хүртөөд,⁵
Алдалгүй тарниие тоолобоб.
Үнэхөөр ашата эсэгын зарлигаар
«Үлгэрэй далай» гэхэ мэтэ һудар⁶
шаастары⁷
Үзэжэ уншаһанай адисаар
Үнэн эрхэнһөө һайтар гарахы хэшээхэдээ,
Үтэли ши яагаад шадабаш?
Үтэрхэн хариха баһа гэртээ болохо гэжэ
Үгүүлэжэ шара, хара заримууд (ай)
Хэтэрхы шамдалаар хориходонь,
Хэлбэрлгүй зоригоо гүйсөөгөөд,
Хэндэшы мэдэгдэнгүй
Арбан юһэн наһандаа гаража,
Арюун саһатанай орондо зорибоб.
Абарал жабтуй⁸ ензин⁹ хамбын гэгээнтэн
Асархыгаар даган барижа,
Алибаа харша нүхэсэл бүхыһөө
Абаран үршөөжэ дээдэ орондо хүргэбэ.
Брэйбун¹⁰ хийдэй Гоманг¹¹ дасанда
Багтан орожо, хуралда бараадабоб.
Тэрэ сагта Түбэд бүхыгөөр
Тэрэ номтонии¹² оруулхагүй гэнэн
Тэмдэгтэ нарин заршам тогтооһониинь,
Тэндэ Оросой албата хуухы хэжэглэжэ,
Гэгээн богдо Жибзундамба

Агван Доржиев (1854-1938) написал свою автобиографию на монгольском языке в 1921 году (в третьем месяце года железной курицы) и издал литографическим способом на 18 листах среднего формата, а через два года издал ее тибетский вариант.

В своей автобиографии Агван-лхарамба повествует о наиболее важных событиях своей бурной и насыщенной жизни, о многолетней учебе в монастырях Тибета, о получении им высшей буддийской ученой степени лхарамбы, присужденной ему в монастыре Брайбун в 1888 году и о своей последующей деятельности в качестве представителя правительства Далай-ламы в России. Лхарамба Агван Доржиев по праву может считаться крупнейшим буддистским деятелем Бурятии, Тибета, Монголии и России, сыгравшим большую роль в международных отношениях народов Центральной Азии, Китая, Индии, Англии и России. С 1899 года его основная деятельность протекает в Санкт-Петербурге, где в основном он и находился всю оставшуюся часть своей жизни за исключением своих многочисленных разъездов.

Его автобиография представляет собой ценный материал по истории Бурятии первой четверти этого века, особенно после свержения царя Николая II. Она позволяет судить о его взглядах на происходящее, в частности, о приходе к власти большевиков, многие деяния которых он осуждает. Он с потрясением сообщает об увиденных им опустошенных и разрушенных калмыцких дацанах.

До недавнего времени в силу существовавшей исторической обстановки об автобиографии А.Доржиева знал только узкий круг людей, в основном специалисты-востоковеды, и только в последние годы появились переводы со старописьменного монгольского на современный монгольский и бурятский языки и перевод на английский язык с тибетского варианта, выполненный Тубден Жигмэ Норбу.

Биографии бурятских лам в целом, и в частности предлагаемая вниманию читателей автобиография Агвана Доржиева, являются неотъемлемой частью культурного наследия нашего народа и они еще ждут своих исследователей.

Агван ДОРЖИЕВ

Бусашье буянай садан олондо шүтэжэ
Богдонуудай номой аршаанай хубида

хүртэбэб.

Хурал шойрын забһар бүхэндэ
Холо бэшэ ритодуудта⁶
Хубяар ушарһан багшала залажа,
Хойно хэлэлсэхэ номуудаа заалгаха ба
Баһа бэшэ нинба тэригүүтэниие
Баршадгүй хэзээдэ үйлэдэбэб.
Богдо Ганжурба⁷ Лхо/ва/ римбүүшэһээ
Бурхан багшын зарлигы
Бодото оршуулһан Ганжуур⁸ эрдэни
Бусашье сүмбүүмэй⁹ эшэнүүдые хүртэбэб.
Угаата¹⁰ табан ботини хургуулиие
Онсогой һайтар шудалашыегүй хаа,
Удаарбал саг үнгэрхэ гээд яаража
Онсо парма һаарамба¹¹ гэдэгтэ хүртэжэ,
Газар дээрэ наран мэтэ мандаһан
Гайхамшагта гурбан хийдэй мэргэдэй дунда
гансаралгүй табан ботиние
Гансаараа дамжаа бариһан нэрэ тэдые
олобоб (1888).

Амитанай этигэл Далай-ламын

гэгээнтэнэй¹²

Арбан гурбан һүүдэр золгожо,
Алгасалгүй санид хургуулиие
Айладаха нүхэдтэ багтажа,
Арбан жэлдэ таһаралгүй бараа болобоб.
Илагуутсан Майдарин гэгээнтэн¹³
Элитэ мүнцэлһэн Жимбаа римбүүшэтэн
Идам Сан, Дэ, Жиг сум¹⁴, Дуйнхор¹⁵ ба
Илангаяа Дорпрен, Мидараануудай зуун
мандал¹⁶

Имагта эшэ хүтэлбэри олониие
Бодото Далай-ламын гэгээнтэндэ
Бодото үргэхэ бүхэндөө бараа боложо,
Богдонуудһаа үндэлһэлэн дээдэ аршааниие
Бусалгүй хүртэхын хуби олобоб.
Үбэл зулын хорин табанһаа¹⁷
Эхилэн Богдо самда¹⁸ залархын хамта
Эгээл бишые ритод тэригүүтэндэ
Ирхилэн идамуудай нинба үйлэдэбэб.
Шабдан Сэдэб¹⁹ бүтөөхын тула
Санһаа хэрэгсэл хайралдагаарынь,
Хэр шадахаараа зальбаржа,
Хэшээн бүтөөһэн цэрилээ²⁰
Хэзээдэ сагаан нарын хоёрто
Хэлбэрлгүй үргэдэг журамтай.
Угаата Богдо Далай-ламын зарлигаар
Олон судар тарнини сунгууды²¹
Онсо шүүмжэлэн арюудхаха гэхэ зэргэдээ
Уламаар хэшээн бараа болобоб.
Энэ мэтэ нигүүлэсхыгээр даган
баригдахадаа,
Эсэргүү атаархахын сэдхэлтэн

Элдэб хобой олон үтөөр
Эсэ болохо хоротой ябадал үүсхэбэ.
Үнэн гэхэ хуурмаггүй
Үйлэдэгшэд тэдэнэртэ
Эсэргүүсэгшэдгүй болобошые,
Өөһэдэйн элдэбээр һүнэжэ усадһаниинь,
Үйлын үри гайхамшагтай гэжэ мэдэгдэбэ.
Уг буряад гэгдэһэн бидэниие
Оросой доро гээд Түбэдтэ
Оруулхагүй хатуу заршамые
Оло дахин тогтооһон ушар.
Англи гэдэг улас
Алтан дэлхэе тойрожо,
Алибаа ядуу уласые
Эзэлэжэ абадаг зантайһаа Түбэдтэ
Энэдхэгэй зүгһөө орохо гэжэ,
Элдэб аргын үүдэһөө
Эсэргүүсэн түбэг гаргахадань,
Эдэ Орос Англи хоёрые
Илгалтай тусгаар гүрэн гэжэ
Элирхэй мэдэггүй дээрэһээ
Илангаяа ородуудай ябахые хоримжолобо.
Элитэ мэдүүлэхэни гээд сэдхэжэ,
Орос Англи хоёрой газар ба
Онсо эсэрхэһэн түрэнэ
Огто тусгаар байха ёһые
Олон мэдэгшэдтэ дахин дахин мэдүүлээд,
Энэ хоёр хаан гүрэнэй
Эбгүй байдаг дээрэһээ
Эдүгээ²² Түбэдые Англяр
Эзэлүүлхэ гээд һэдэхэдэнь,
Эрхэбэш ородууд Түбэдтэ туһалха гэжэ
Эрхимлэн мэдүүлэхэдэни, одоо анхаарба.
Тэнэг минии бодолдошые,
Тэрэ ородууд Түбэдые
Гэдхэн нүхэсөө хадань, Буряадшые
Тэрэнэй дашарамда шажанай байдалын
Хашалангүй болохо ба
Хамгаалуулан тэдхэгдэбэл, Түбэдшые
Харша дайсанай аманһаа гараха гэжэ
Харилгүй сэдхэл түрэжэ,
Хариха нютагтаа бусахала
Абарал богдо гэгээнтэндэ
Айладхахамни гэгэшые тэрэ үедэ
Атаархан худагшад хэшээн үйлэдэжэ,
Арайхан нюур тулажа үзэхэ забһаргүй,
Гэгэшые богдын нигүүлэсхэл
Гэгээн тунгалаг гайхамшагһаа
Гэдэргээ бусахын зүбшөөл дамжуулан
хайрлаба.

Богдо Жимбаа римбүүшэдэ
Бусахын мүргэлөөр бараалхахадаа,
Нинсун²³, Махагала²⁴ ба
Нюуса Дутри нагбогой жинан²⁵
Нигүүлэсхыгээр үршөөн үйлэ бүтээхээс
Нирдаа²⁶ гайхамшагтайгаар дагатхабоб.
Хамаг илагуутсадай үйлэнүүдэй хуряангы
гэжэ,

Хатагтай²⁷ Дара эхэ лима²⁸ бэеын шүтөөн,
Хамаг Дулын²⁹ санаарай лайцог³⁰
зарлигай шүтөөн,
Хахасалгүй шүтэхэ гадам субарган³¹
сэдхэлэй шүтөөн

Хэмээн мотороор хайрлаба³².
Брэйбун, Чойжун³³, Найчунда³⁴
Бараалхахада нюуса зарлиг ба
Баруун моторой алтан эрхибшэ³⁵
Баранзад улаан хадагаар³⁶ пурундог³⁷
хайрлаба.

Балжир, Чойнжорнаар нүхэсэн,
Баруун оронһоо гаража Энэдхэгэй хилэдэ
Баатар дэбоноор³⁸ барижа ябуулхагүйдөө
Бардамгүй сэдхэлээр гурбанта мүргэбэб.
Тэндэһээ үндэр Гималайн уула дабахадаа
Тэнгэри дээрэ гараһан мэтэ үндэр ба
Тэндэхи Энэдхэгэй дэлхэй, тала мүрэниинь
Тэнсэлгүй һайханаар үзэгдэбэ.
Зола Банга гэжэ үртөөдэ
Зориглон хүрэжэ түмэр замда һуубаб.
Зунай сагта Энэдхэгэй халуун
Зулмаржа илзарха мэтэ бэрхэ байба.
Илагуутсан Сиддхарт³⁹ тэдэнэр
Элитэ тоолоһон боди хутагы
Элидхэн олоһон дээдэ орон
Элирхэй ариһан Очирто һууринда хүрэжэ,
Ганса дэлхэйн эрдэни боди модон ба
Гайхамшаг шүтөөн Маха бодидо⁴⁰ мүргэжэ,
Эрдэнигтэ бэе энээниие олоод,
Энэ орондо хүрэнэн минии
Эгэнигтэ хуби түгэлдэр болобо гэжэ
Эрэмшэхын сэдхэл дахин дахин түрэбэб.

Калькутта гэжэ ехэ балгааһанһаа⁷¹
Гайхалтай ехэ онгосодо хуужа,
Гадаада далайгаар ябахадаа,
Гадна халхин хурын орохотой хамта
Хэтэрхэй долги́н болохо сагта
Хэзээ энэ бэсые орхёод,
Хэтэрэн хойто юртэмсэ үзэгдэхэб гэжэ
Хүлэсжэ ябаһаар Бээжэн хүрөөд,
Ара Халхын жөншэнтэй⁷² нүхэсэжэ
Абарал Жибзуңдамба хутагтын гэгээн(дэ)
болон
Ашата богдо хамба Номун хаанда мүргэбэб.
Аха дүү нютаг бүхэнһөө
Абаашаха гэжэ утгажа ерэгшэдтэй
Хойто зүг руу зорин ябаһаар
Хори буряад дасангуудта хүрэжэ,
Хутала түгэд согто жуд дасангыё
Хосолон тогтоохо гэжэ дурадхаһамни,
Анаа, Эгэтэ, Чисаана ба
Асагад, Шулуутайн дасангууд
Асара баясахыгаар хүлээн,
Абарал Ганжурба ламыё
Аластаа залажа тогтоохыё намда даалгаба.
Бага сагта хаан Николайда
Бараа болоһон түшэмэл Ухтомский⁷³
Баһашыё буряад ноёдыё зүблэжэ,
Баатар сагаан хаанда ушарлуулаха гэлсэбэ.
Олоноор хэлэлсэһэн тэрээндэ
Урда Түбэдэй тус наһанан тэрэшыё,
Одоо бүтэжэ магадгүй гэжэ
Урматай хүлээн тайшаа Цэдэнтэй
Хамта нүхэсэжэ ябаһаар (1898)
Хаан хотон Петербүүргэдэ хүрөөд,
Халтаргай зантай Ухтомскийтай
Ханилан нүхэсэжэ, хаанда бараалхабаб.
Асара бүглүү Түбэд оронииё

Английн гарта оруулхагүй
Арга нэгыё эхилэхэ гэжэ
Айлдалсан зүблэжэ, Овше Норзуновыё⁷⁴
Бишыхан бэлэг сэлтэтэй
Бэшэг айладхал үргүүлбэб.
Бишыё энэ забһарта
Француз уласай хаан орон
Париж гэжэ хайхан балгааһан
Орон тэрээндэ хүрэхэдэмни,

Урдын абьяас түгэдээр
Ухаата мэргэн Клемансо⁷⁵ тэригүүтэн
Олоноор мүргэл хэхиемни дурадхаба.
Абарал дээдыё залажа,
Арюун тахил хүрөөд,
Асарха нигүүлэхыё дурадхажа,
Амитан эдэниё даган барихыё дурадхабаб.

Шухаг дээдын нэрэ тэдыё
Сутларһан бидэ соносоһоор
Шухала хайн абьяас табижа,
Сохом шажантай ушарха болтогой гэжэ
Али шадахаараа үрэл табибаб.
Английн Лондон ба
Австри, Итали, Рим ба
Алас Неаполь гэхэ зэргэнүүдээр
Алмайран урда хойто сагуудта тэнэбэб.

Мал эдэй дээжэ үргүүлбэ.
Тэдэ хальмагуудай үргэлыё
Тэбдэн абажа Түбэд хүрөөд,
Тэнгэри сэлтын тахигдагуун Жую шүтөөн⁷⁶
Тэнсэлгүй дээдэ богдонор ба
Түгэд нүгшэһэн бурхан багша
Тэртигэнэрыё⁷⁷ номгодохон хубилгаан
сагта
Тэндэхи Лхаса-монламай⁷⁸ хутагтанай
Түрүүн хуудалда богдо Далай-ламыё залажа
(1900),
Эрдэниин зүйлнүүд ба зуун сагаан юмбуу⁷⁹,
Элдэб жасар торгон сэлтэ үргэл ба
Эндэхи хэдэн түмэн хубарагуудта табаад сэн
Үргэжэ бусадай злыгээһэниё усадхабагүйб.
Тэрэ сагта Түбэд уласай
Түрүүшүүлэнь иигэжэ хэлэбэ,
Тэнсэлгүй ашата богдо эзэнһээ һалажа,
Тэрэстэй нүхэсэжэ болохогүй гэжэ.
Ухаан түгэдээр заримуудынь
Ойро байха Англитай эбдэрбэл,
Уршаг гаража магадгүй гэлсэбэ.
Олонхи заримуудынь иигэжэ хэлэбэ,
Орос болобол хүсэн түгэдээр болоод,
Ушарһаар бидэндэ хоро хүргэхэгүй
Угһаа хоротой дайсаниё манай
Ойртуулхагүй болобол болоно бэээ гэлсэбэ.
Оройе мэдэгшэ хэдэн улад
Огто нюусаар бишыхан бэлэгтэй
Орос хаан түшэмэдтэ намайё ябуулба.
Урда зүгэй Энэхдэгээр гарахадамни (1900),
Хоротой Доржиев ябана гээд,
Хойноһоомни ябаһан Овшыё баряад,
Холо Дарджалингай⁸⁰ гинданда хааһанинц,
Хуби түгэдээр лама Шираб-Жамсо даажа
абаад байба.

ТАЙЛБАРИНУУД

- Ажаямүй - байхаб, байха гээшэб.
- Дээдэнүүдэй - хутагтанарай, хамагай орой болохо суута хүнүүдэй.
- Эрэ модон барас жэлдэ түрөөб (1854) - монгол гар бэшэмэлнүүд соо лхарамба Агваан Доржиевай түрэлнэжэл алдажа, 1853 он гэжэ бэшгэдэгтэй байдаг. Харин эрэ модон барас жэл 1854 он болоно. (Цыбиковские чтения. Тезисы докладов и сообщений. Улан-Удэ, 1993, с.30).
- Убишын санаарыё - буддын шажанай табан һахилда хүртэһэн хара хүн. Гадна бага наһатай хүбүүдэ урдань дасанда һургуулида үгэхэнөө урид гэртээ ламыё залажа, энэ санаарыё абхууддаг байгаа.
- Аюушын-Цэваан хүртөөд - Аюуша бурханай наһа ута болодог убдиста хүртөөд.
- һудар - Ганжуур гэжэ олон ботитой ном соохи бурхан багша Шигуумэниин номолонууд.
- Шаастарыё - бурхан багша Шигуумэниин номолонуудай тайлбарииё, туужыё.
- Жабтуй - түбэдөөр «жаб» - арюудхаха «туй» - утааха. Арюудхаха ба утаал үргэхэ мүргэл ёһолол, арюудхагша. «Туй үргэхэ» гэжэ аминдаа хурал хурадаг.
- Ензин хамбын гэгээнтэн - 13-хи Далай-ламын ахамад багша.
- Брайбун - 1416 ондо тогтоогдохон Түбэдэй Балдан Брайбун гэжэ нэрэгтэй хилд Лхаса (һаса) хотын баруун хойто зүгтэ 10 гаран модо газарта оршодог.
- Гоманг - Балдан Брайбун хийдэй нэгэ санид дасанай нэрэ. Энэ дасанда түбэдэй лама Жамьян - шадбын (1648-1722) зохёһон һуралсалай номуудаар санид үзэдэг заншалтай.
- Тэрэс номтонииё - буддын шажанһаа харша үзэл баримталагшадые.
- Жибзундамба наймадутаарыё - шажан ба түрын засаг нэгэ доро 1911-1919 онуудта толгойлохо байһан Халха-Монголой һуушын богдо гэгээн (1870-1924). (Ориент, вып. 1, СПб. 1992, с.34).
- Хүрэнэй газарта Халха-Монголой Даа (Ехэ) хүрэнэ, хийд, Үргөө (Урга).
- Номун хаанһаа - 1). Далай-ламын сангыё даагша тушаал. 2). Саг зуура Далай-ламын орондо шажан толгойлогшо (регент).
- Гэлэнгэй санаар - 253 һахилда хүртэһэн лама.
- Лүёсан-Жимбын гэгээнтэн - Лубсан-Чултим-Чжамба-Чжамцо, үгышыё һаа Чжамба (Жимбаа) римбүүшэ, 13-хи Далай-ламын ахамад багша байһан. (Цыбиков Г.Ц. Избранные труды, т.1. Новосибирск, 1991, с.242).
- Вачир Ямандагын - тарниин ёһоной Жигжэд гэжэ дошхон бурхан.
- Абишиг - аршаанаар утаалга, арюудхалга.
- Тэригүүтэн - гэхэ зэргэ, гэхэ мэтэ.
- Балданчоймполой гэгээнтэнэй - Эрдэни бандидын хубилгаан Лубсан Балдан-Чойнпол халхын тайжа Мишик Доржын гэр бүлэдэ түрэхэн байгаа (Скрынникова Т.Д. Ламаистская церковь и государство. Внешняя Монголия XVI - начало XX века. Новосибирск, 1988, с.77).
- Бадма-Гатап - оло янзын бараар хэблэгдэһэн Бадма Самбаавын намтарай шүлэглэмэл 108 бүлэгтэй

- түбэд зохёол. (Востриков А.И. Тибетская историческая литература. М., 1962, с. 29-30).
- Утайн орон - «У-тай-шань» хитад хэлэнһээ «табан узууртэ уула» гэжэ оршуулагдадаг. Буддын шажантанай ехэтэ һүзэглэжэ шүтэдэг Манджүшри бурханай оршодог газар гэдэг.
- Идамай нинба - өөрынгөө шүтэдэг бурханай бүтөөл хэхэ, уншалга хэхэ.
- Гадамай - Энэхдэгтэй бандида Атишын XI зуунай үедэ Түбэдтэ тогтооһон буддын шажанай «кадампа» (гадамба) гэжэ бүлэглэл (сектэ).
- Ямандагын жэдрим - өөрынгөө шүтэдэг тарниин ёһоной Жигжэд бурханиё шүтэжэ, бүтээл хэхэ (юмэ бисалгаха) номой нэрэ.
- Тарниин ёһоной бисалгалда жэдрим ба зогрим гэжэ хоёр үе шата байдаг. Жэдрим гээшэ нэгэ тарниин ёһоной бурханиё өөртөө бэе дээрээ даажа абан шүтэжэ бисалга хэхэ үедөө өөрыгөө тэрэ бурхан гээшэб гэжэ ухаан бодолоороо тодорхойгоор сэдхэн мэдэрдэг бисалгалай эхин шата. (Das S.C. Tibetan-English Dictionary. Calcutta, 1902, p.109).
- Лама йогын - бисалгалда хуудог тарниша лама.
- Буянай саданай - санидай дүрбэн ботиёе хүсэд гүйсэ үзэжэ шудалһан гзбишэ лама. (Позднеев А. Очерки быта буддийских монастырей и буддийского духовенства в Монголии. СПб., 1887, с.102).
- Засаг лама - түбэдөөр заримдаа «дэмчи лама» гэдэг. Хинд болон дасантай нирбын (сангыё даагшын) дэтын туһалагша. (Дээдэ хэлэгдэһэн номой 166-хи хуудалан).
- Тэгүүдэрэлгүй-тунхарингүй, алдангүй, маргангүй. Хууша монголоор «дэгүүдэгээрэл» гээд толи соо бэшгэгдэгтэй (Голстунский К.Ф. Монгольско-русский словарь, т.3. СПб., 1893, с.102).
- Санид шойрын - санид дасан, үгышыё һаа шойро (чойра).
- Буддын шажанай номлол ба тэрэнэй гүн ухааё үзүүлэг дасан.
- Салгайралгүй - залхуурангүй, һамарангүй. Хууша монголоор «залихайрал» гээд толи соо бэшээтэй. (Дээдэ нэрлэгдэһэн толиин 3-хи ботиин 331-хи хуудалан).
- Жимбаа римбүүшын гэгээнтэн - (тайлбаринин 17-хи номер харатгы).
- Жуу Атиша-Түбэд Монголоор Жуу Атиша гэжэ алдаршаһан Энэхдэгтэй Шриджняна-Дипанкара гэжэ нэрэгтэй бандида Түбэдтэ XI зуунай үеэр буддын шажанай «кадампа» гэжэ бүлэглэлыё тогтооһон суутай.
- Тива - дасанай шэрээтэ, ахамад лама.
- Ритодуудт а- аглагта, хада уулын хүнды соо даяанда хуудог гэр (байра), скит.
- Ганжурба - Ганжуур гэжэ 108 ботитой буддын канноной бүхы аймагуудыень тоя хайн шудалжа эрдэмтэй болоһон ламада Ганжурба гэжэ алдар нэрэ үгэдэг байгаа. Ганжурба гэгээнэй хубилгаанууд Түбэдтэ, Монголд, баһа Буряадташыё түрэдэг байгаа. Буряад утсаатай Сүүгэл дасанай лама Ганжурба гэгээн Данзен Норбоев (1888-1935) хамба Агваан Доржиевай Орос Түбэд хоёр түрэнүүдэй хоорондохи харилсаагай ажал ябуулгандынь туһаламжа хүргэдэг хүнүүдэй нэгэн

- байһан. (Ориент, вып. 1, с. 23).
- Ганжуур - буддын шажанай 108 ботитой канон, сутлуулмал зохёолнууд. Ганжуур түбэд хэлэн дээрэ хэдэн дахин хэблэгдэһэн. Монгол хэлэн дээрэ Чахарай Лэгдэн хаанай үеһээ оршуулагдажа эхилээд, 1624 ондо оршуулганы түгэсэһэн гэдэг. Энэ сутлуулбаринууд соо мянга гаран прозо ба шүлэгөөр бэшгэгдэһэн зохёолнууд ородог.
- Сүмбүүмэй - Түбэд ба Монгол оронуудай буддын шажанай орой эрдэмтэ ламанарай бэшэһэн хэдэн тоото зохёолнуудай эмхидхэл.
- Угаата - бүрин, тон, огто.
- Парма һаарамба - Далай-лама гү, үгышыё һаа Далай-ламын туһалагшын зүбшөөлөөр шуналтайгаар санид дасанай 9-хи зиндааё түгэсэһэнэйнь һүүлээр саһаа урид олгуулдаг санидай дээдэхи 5-хи шатын эрдэмтэ ламын нэрэ зэргэ. (Цыбиков Г.Ц. Избранные труды, т.1. Новосибирск, 1991, с.245).
- Далай-ламын гэгээнтэнэй - 13-хи Далай-лама Түбэдэн-Чжамцо (1876-1933).
- Майдариин гэгээнтэн - Тушэтэ орондо оршожо хуудог гэдэг ерээдүй сагта мүндэлхэ Майдари бурхан. Түбэдөөр Жамбаа болоно.
- Идам Сан, Дэ, Жиг сум - Сандүй (Гухьсамаджа), Дэмчог (Самвара), Жигжэд (Ямандага) гэжэ гурбан тарниин ёһоной өөрынгөө бээдээ тусхайлжа абажа шүтэдэг дошхон бурха.
- Дүйнхор - 1). Калачакра гэжэ нюуса һургаал болохо буддын шажанай ваджраянын нэгэ ёһо журам (системэ). 2). Бурханай нэрэ. 3) Энэхдэгшэ Х зуунда Түбэдтэ нэбтэрһэн астрологи ба астрономиин системэ. (Ориент, вып.1, с. 35).
- Дорпрен, Мидараануудай зуун мандал - шүтэдэг олон бурхануудай лун, ван, жинан хүртөө. (Тодорхойгоор харатгы: Norbu J. Thubten. Dorjien: Memoirs of a Tibetan Diplomat, 1990, p.58).
- Үбэл зулын хорин табанһаа - жэл бүри үбэлэй эхин һарын адагта Цзонхобо римбүүшын нүшлэһэн үдэртэ олон зула бадараажа хурадаг хурал. (Позднеев А. Очерки быта буддийских монастырей и буддийского духовенства в Монголии. СПб., 1887, с.371).
- Самда - монголоор «цам» гэдэг. Самай хуралай болоходо олон дошхон бурхадай бүжэглэл харуулдаг байгаа.
- Шабдан Сэдэб - ульмы батадхан удаан хууха наһанай бурхан.
- Цорилээ - түбэдөөр «Цхэ рил-бу» гэхэдээ «наһанай урил» гэхэн удхатай үгэ.
- Сүнгүүдыё - тогтоол тарнинуудыё.
- Эдүтэ - мүнөө.
- Нинсун - дхарани, зүрхэн тарни.
- Махагала - Гонбо, тарниин ёһоной дошхон бурхан. Хэрээгы сэдхэлтэниё номгодохын тула хатуу шэрүүн дүрыё барихан зургаан моторто Хара Махагала.
- Нюуса Дутри нагбогой жинан - Хара Махагалын (Гонбин онсо нэгэ дүрыё шүтэхэ зүбшөөрэл. (Norbu J.Thubten. Dorjiev: Memoirs of a Tibetan Diplomat, 1990, p.61).
- Нирдад - гуйлта хэжэ, гуйжа тусхайлжа тушаагаа.

- Хатагтай - эхэнэр бурхан тухай хэлэхэдээ иигэжэ нэрлэдэг.
- Лима - улаан ба сагаан зэдүүдэй холисо.
- Дулбын - буддын шажанай ёһо журамай аймаг.
- Лайцог - ажалнууд, хэргүүд. Ажаладаг номуудай нэрэ.
- Гадам субарган - гадамба (кадампа) гэжэ бүлэглэлэй үедэ баригдаһан субарган.
- Мотороор хайрлаба - гараараа адис хүртөөбэ, адислаба.
- Чойжун - 1). Дхармапала, Будда бурханай һургаалай (номой) һахоуһан (гэхдэгшэ). 2) Чойчжон Дамчжан-Дорчжэ Брайбунай (Самло гэжэ нэгэ нийгэмэй һахоуһан. Энэ һахоуныё хара хүхэ бээтэй, гартаа ошор бариһан, хара, хүрин нэрхэ унаһан дүрэтэйгөөр зурадаг. (Цыбиков Г.Ц. Избранные, т.1, с.169).
- Найчунда - 1). Табан хаан гэжэ бурханай (һахоуһанай) нэрэ (Бэхар). 2) Түбэдэй газарай нэрэ. 3). Найчун-цзан-хан гэжэ хийдэй нэрэ. (Цыбиков Г.Ц. Избранные, т. 1, с.45,54,236, 244).
- Алтан эрхибшэ - эрхы хургандаа алтан эрхибшэ утлаад, хуужа ном татадаг байгаа.
- Баранзад улаан хадагаар - хоёр алда утатай улаан хадагаар.
- Пурунда - холбомол сээсэг намаагаар бүтэһэн магтаал. Түбэдөөр «пренма» - үлхэмэл холбоо сээсгүүд (пирлянда). «Тод» - магтаал.
- Дэбонор - Түбэдэй хамагай ехэ сэрэгтэй албанай тушаал. Дэбон, үгышыё һаа дабон гэжэ хэлэдэг.
- Сиддхарта - Бурхан багша Гаутамада түрэхэдэнь үгтэһэн нэрэ.
- Маха бодидо - «маха» - ехэ, «боди» - хутагта, гэгээн. Бодисада, бурхан.
- Балгааһанһаа - хотоһоо.
- Жэншэнтэй - жэншэ хүнтэй, хольн замда ябадаг тээбэри ашаанай ударидагша.
- Түшэмэл Ухтомский - князь Эспер Ухтомский оросой хаан Николай II үедэ ажал ябуулагша байһан хаанай дотор хүн.
- Овше Норзуновыё - Түбэд оронииё Англиһаа хамгаалхын тула лхарамба Агваан Доржиевай ябуулан ажада горитой туһалалсаһан Ставрополийн эрдэмтэй хальмаг хүн.
- Клемансо - 1906-1909 онуудта байһан Франциин премьер-министр Жорж Клемансо.
- Жуу шүтөөн-бурхан багша Шигүүмэниин Лхасада байдаг шүтөөн.
- Тэртигэнэрыё - буддын шажанһаа гажа буруу үзэлтэниё.
- Лхаса-монламай - ондоогоор баһа «монлам-чэн-мо» гэдэг.
- Лхаса шадарай хийдүүдһээ олон тоото ламанарай сутларжа хурадаг хурал (Цыбиков Г.Ц. Избранные, т.1, 1991, с.150,244).
- Юмбуу - хитадаар «юань-бо». 50 лан болохо томохон хэлэг мүнгтэн.
- Дарджалингай - Сиккимэй түб хото.
- Буряад хэлэндэ Х.ГАРМАЕВА оршуулаа. (Үргэлжэлэнь хожом гаргата).

Буряад Республикын 80 жэлэй оёе угтуулан

ДЭРЭЭН ДЭЛБЭРЖЭ БАЙГ СОЛООРОО!

Эвенкнүүд Буряад Республикымнай үсөөн тоото арадуудай тоодо ородог. Буряад Республикын Верховно Соведэй Тогтоолоор 1993 оной январь нарада Хурамхаанай аймагай Дэрээндэ, Уланхаанда эвенкнүүдэй сомоной соведүүд байгуулагдаа хэн.

Буряад Республикын тогтооноор 80 жэлэй оёе угтуулан, Дэрээнэй, Уланхаанай эвенкнүүдэй сомоной Соведүүдэй байгуулагдаһаар 10 жэлдэ зорюулагдаһан тусхай хуудаһануудые хүндэтэ уншагшадайнгаа һонорто толилбобди.

Россин габьяата артист
Б.Г.Люшин

ТҮҮХЭНЭЭ

Октябриин хубисхалай хүсэтэ хүдэлөөн Буряад оройномнай хаха холын нютатуудтаһе эршэ түгэсөөр

Дайнай ветеран
Ц.Т.Дондуков

үзэгдэжэ, нютаг нютагуудай эдэбхитэд хүн түрэлтэнэй түүхэдэ үзэгдөөгүй шэнэ байдал байгуулхын тула бэлиг шадабарья сүм зорюулан түүхэтэй. 1924 ондо Алла тосхоной түрүүшын коммунист Дондоб Мижитовэй хүтэлбэри доро партиячкэ эмхидхэгдэһэн бэлэй. Партийна ячейкын эдэбхитэй гэшүүд нютагтаа хамтын ажахы эмхидхэжэ эхилээ хэн. Аллада «Ажал», Аяанда «Хүдэлмэришэн», Ботоолдо «Карл Маркс» гэхэн коммунистууд эмхидхэгдэжэ, тэдээнэй түрүүлэгшэнүүдээр Хүбүүсгэй Хобраков, Аюша Хорганов, Гарма Раднаев гэгшэд хунагдажа, нютагтаа хамтын ажахын эхи табиһан түүхэтэй.

1937 ондо хүсэ багатай эдэ коммунистууд нэгдэхэжэ, тэдээнэй нуури дээрэ Сталиной нэрэмжэтэ колхоз байгуулагдаһан юм. Энэ колхозой түрүүлэгшэнэр Будажаб Бальжинов, Очир Орбодиев, Василий Самбуев, Шата Балдаков, Дондоб Цырендоржиев гэгшэд хүдэлмэрилжэ, ажахынгаа эхин алхамда эмхидхэлэй горитой ажал бүтээһэн юм. Мүн коммунистууд, комсомолшууд Дондоб Митыпов, Даши Рабжаев, Долгор Цыденова, Жамбал Гармаев, Будажаб Бальжинов, Очир Бадмаев, Цыдыб Рабжинов, Шагдар Харпухаев гэгшэд энэ хэрэгтэ эдэбхи үүсхэлтэйгээр хабаадажа, хүн зоной дунда ойлгууламжын, эмхидхэлэй хүдэлмэринүүдые үргэн дэлгэсэтэйгээр ябуулһан байдаг.

Коммунын гэшүүдэй столуодоо эдээлхэ үедэнь эдэбхитэд орон соо боложо байһан үйлэ хэрэгүүдые хөөржэ үгэхэһөө гадна, ажал хэрэгүүдэ ямар аргаар эмхидхэжэ, амжалтануудые туйлахаб гэхэн асуудалнуудые хамтааран шийдэхэжэ нураа бэлэй. Коммунын гэшүүн бүхэн нийтын ажалда эдэбхитэйгээр хабаададаг хэн. Эхэ ороноо хамгаалгын дайнай урда тээхэнэ Дэрээнэй сомоной Сталиной нэрэмжэтэ колхоз мал үсхэбэрлэхэһөө гадна, таряан ажал эрхилдэг олон халбаритай ажахы болоод байгаа. 1941 ондо энэ сомондо үзэг бэшэг мэдэхэгүй хүнүүд үгы шахуу гэхээр болоһон юм. Энэ хадаа коммунист партиин, совет засагай гайхамшагта туйлалтануудай нэгэн гээд онсолхоор байдаг.

ХАРАТАН ДАЙСАНАА ХАМХА СОХИЛСОО

1941 оной июниин 22-то манай Эхэ орондо фашист Германиин дайгаар ороходо, совет арад амгалан ажалаа орхижо, эрхэ сүлөөгэйнгөө түлөө эрэлхэг зоригтойгоор тэмсэжэ эхилээ хэн. Эрдэни, Нима, Даши, Дондог, Радна Ухиновууд, Шагдур, Шэрээтэр, Мэжэд, Хүбүүлэй Дашиевууд, Жамбал Цыденжаб, Цыренжаб, Бата-Цырен Гармаевууд, Дүүдэй, Хүбүүсгэй, Бүүбэй, Муханай Эрдэниевүүд болон бэшэһе олон айлай хүбүүд дайнай түрүүшын үдэрһөө фронт мордохон бэлэй. 1939 ондо Эрхүүгэй мединститутта амжалтатайгаар нуража байһан

Шагдур Дашиев дайнай түрүүшын үдэрнүүдтэ фронт мордоо хэн. Шагдур Санжиевич Житомир-Бердическэ байлаанда пулемётно взводые даагаад, Житомир хотые дайсаднаа сүлөөлэлсэһэнэйнгөө түлөө Алдар Солын орденуор шагнагдаа хэн.

Мэжэд Дашиев Воронеж, Курск хотонуудай түлөө тулалдаанда, Днепр мүрэнине галһанайнгаа түлөө «Эрэлхэг зоригтой түлөө» медалаар, Улаан Одоной орденуор шагнагдаһан габьяатай. Эрэлхэг сэрэгшэ дайһаа бусаад, нютагтаа ветеринараар ажаллаһан, тэрэ 1944 онһоо коммунист. Харин Шэрээтэр Дашиев Москва, Смоленск, Рославль, Орша хотонуудые, Белоруссиие дайсаднаа сүлөөлэлсэхэдөө, Улаан Одоной орденуор, дайшалхы олон медальнуудта хүртэнхэй нютаг нугадаа ерэхэн юм. Дүү Хүбүүлэй Дашиев Украинада, Белоруссида болоһон байлдаануудта эрэлхэгээр хабаадаһан удаа милитарис Япониие бута сохилсоһон габьяатай.

Дулгар Арданиевна Цыденова Москвагай Сеченовэй нэрэмжэтэ мединститут 1932 ондо дүүргээд, 1939 оной

Социологийн эрдэмэй доктор
Ц.Ц.Чойропов

финскэ дайнда хабаадалсаһан түүхэтэй. Дулгар Арданиевна Москва, Кавказ, Севастополь, Польшо, Венгри, Албани, Чехословаки сүлөөлэлгын байлдаануудта хабаадахада, Улаан Одоной хоёр орденуор, дайшалхы 7 медалаар шагнагдаһан түүхэтэй. Дайнай хүлээр тэрэ Москва хотодо түмэр замшадай больницада врач-хирургаар хүдэлөө. Пен-

сидэ гараһанайнгаа хүлээр БМ-да врачаар хүдэлмэрилөө хэн.

Заята Потельхонович Бадмаев Свердловск хотодо танкистын курс дүүргээд, 1943 ондо гвардейскэ 394-дэхи полкын зэргэдэ жагсаад, Курск шадархи тулалдаанда эрэлхэгээр хабаадаа. Алдар Солын орденуор шагнагдаа хэн. Кенигсберг хотые сүлөөлэлсөө. Снайпер-эвенк Арслан Цыдыпович Цыцыков Беларусь, Румыни, Югославиие дайсаднаа сүлөөлэлсөөд, Эльбэ мүрэн дээрэ Илалтын үдэрые угталсаһан байна.

Летчик Онгор Мыжитович Дондуков Берлин бомбодолсоһон баатар габьяатай. Ахань Обхор Дондуков 1941 ондо Хурамхаанай дунда хургуули алтан медалаар дүүргээд, хайн дураараа дайнда мордохон. Дэржи Эрдэниевич Эрдэниев Барнаулска сэрэгэй училищи 1939 ондо дүүргээд, Москва, Смоленск, Польшо, Прибалтика, Кенигсберг хотонуудай байлдаанда хабаадаа. «Эрэлхэг зоригтой түлөө» хоёр медалаар, Улаан Одоной хоёр орденуор шагнагдаһан юм.

Сэсэг Мижитовна Эрдэниева Улаан-Удын медучилищи дүүргээд, Япониие бута сохилгодо хабаадалсаад, «Япониие илаһанай түлөө» медалаар шагнагдаа. Тэрэнэй нүхэр Жамба Эрдэниевич Намдаков Баруун Европын гүрэнүүдые фашист дайсанһаа сүлөөлэлсэһэн баатаршалгын олон орден, медальнуудаар шагнагдаа. Дайнай хүлээд колхозой түрүүлэгшын орлогшоор ажаллажа, таряанай үндэр ургаса хуряһанайнгаа түлөө Ажалай Улаан Тугай орденуор шагнагдаа. Взводой командир Цыбиктэр Тахуевич Дондуков 1938 ондо Хасан нуурай эрьедэ дайсание бута сохилсоод, Москва, Кенигсберг хотонуудые дайсадай һабарһаа сүлөөлэлсөө. Улаан Одоной орденуор, «Эрэлхэг зоригтой түлөө» хоёр медалаар, Эсэгэ Ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай орденуор шагнагдаһан. Дайһаа бусаад түрэл нютагтаа 40 жэл соо багшалһан, «Россин гэгээрэлэй отличник» гэхэн тэмдэгтэ хүртэһэн юм. Дайшалхы шагналнуудтай фронтовигууд Д.Э.Раднаев, Г.Н.Митапов, И.П.Ларионов Д.А.Цыремпилов, Б.К.Рабжинов, Е.А.Гомбоев, Б.С.Бадмаев, Ж.Б.Раднаев, Э.Х.Ринчино, Н.Ц.Митапов,

РСФСР-эй габьяата багша
Г.С.Цыбикова

А.А.Цыденов гэгшэд дайһаа бусаад, хүдөө ажахыгаа нэргээлсэһэн, нютаг нугаяа баяжуулалсаһан габьяатай.

Буряадай АССР-эй габьяата
механизатор Д.Б.Бишдаев

АРА ТАЛЫН БААТАРНУУД

Орон дотороо П.Н.Ангелина, Д.М.Гармаш гэгшэд эхэнэрнүүдэй тракторна бригада эмхидхэ гэхэн хандалга орон соогоо гаргаа бэлэй. Сталиной нэрэмжэтэ колхозой эхэнэрнүүд энэ хандалгы халуунаар дэмжэһэн юм.

Комсомол басагад - Нина Ухинова, Дуден Онгориова, Мария Тубчинова, Цыпилма Аранзаева, Дулмацырен Бишдаева гэгшэдые трактор жоолодожо хургаһан юм.

Нина Хамаровна өөрөө мөөртэ трактораар сезон соо 200 гектар газар хахалжа, 100 килограмм тоһо түлишэ алмажа, «Сталинска ударник» гэхэн нэрэ зэргэдэ хэды дахин хүртэһэн бэлэй. Нютагһаа холо 80 модоной зайда Хүнтэйн полевой станда үбэл, зунгүй ажалладаг бэлэй.

Үбэлдөө молотилка, триер эрьюулхэ, нүгөө зариманиинь Байгалай леспромхозой Со-болиха, Турхэ, Шапеньково, Адамово ошоожо, бүхэдөө хүрэмэ саһан соо модо бэлдэдэг бэлэй. Зундаа Хүнтэйдэ газогенератор трактортаа шүүрхэнүүдые хюрөөдэдэг, паар хахалдаг нэн. Ё.Цык Андреева, Жигмид Бадмаева, Долгор Мижытова, Санжадма Намдакова, Цырма Мужанова таряа хуряалга дээрэ 720-800 боолто боожо, нормоёо 150-170 процент дүүргэдэг, морин жаткын машинистнууд Онгори Эрдэниев, Дондоб Гомбоев, Радна Партуев 150 гектар сабшажа, түсэбөө 130 процентдэ хүргэдэг байгаа.

Дайнай үедэ МТФ-эе даагшаар Лубсама Раднаева, Ханда Орбоева, хаалишад Цыцыгма Гармаева Цыренжид Болсобоова, Дүтхээн Гомбоева Дынцема Ражбинова гэгшэд аймагай хүдөө ажахын харалгада олон дахин хабаадажа, сталинска ударнигууд болоһон. Адуушад Мужан Гомбоев, Даши

ламжа бэшүүлээ. Дайнай үедэ 1780 толгой эбэртэ бодо мал, адууһан гүрэндэ тушаагдаа.

НУУДАЛ БАЙДАЛЫНЬ НАЙХАН ДАА

Алла тосхон Улаан-Үдэһөө 500 модоной зайда оршодог. Нютагай хүн зон түрэл нууринаа болбосон түхэлтэй болгохые үни саһаа оролдодог, найн найхан заншалнуудаа үри хүүгэдтээ дамжуулжа шадаһан байна. Он жэлнүүд бусалта-гүйгөөр үнгэрнэ.

Алла тосхоной үйлсэнүүд шутам шэнги сэхэнүүд. Тосхон соо хандархан гэр, хашаа хорёо мүнөө харахагүйт, гэр байранууд бардам найн барилгатай. Хабартаа аллынхид Алла, хүхэдни горхонуудта воскресник үнгэргэжэ, ханаа-бануудаар хадын сэбэр уһа заладаг. Алла тосхоние болбосон түхэлтэй болгохо хэрэгтэ С.А.Цыбиков, А.Э. Аюшиев хоёр ехэ ажал хэһэн. Тосхонуудые болбосон түхэлтэй болгохо харалгын дүнгүүдээр 1972 ондо Буряадай -

1925 ондо эхин хургуули нээгдээ, 1955 ондо найман жэлэй, 1965 ондо дунда хургуули болгогдоһон.

Тус хургуулийн директорээр Э.Б.Будаев, А.А.Дандаров, Д.П. Батуев, А.Н.Делбонова, Ю.Ж. Ражбинов, мүнөө С.Д.Санжиева ажаллана. Тус хургуули этно-экологическа шэглэлтэй болоо.

Буряадай Республикын габыята багшанар Е.Т.Хухузиева, Ю.Ж.Ражбинов, А.Н. Санжиев Россин габыята багша Г.С.Цыбикова, Россин гэгээрэлэй отличник Ц.Б.Будаев, Ц.Т.Дондупов, А.Б.Шагдурова энэ хургуулида ажаллаһан.

1993 ондо Дэрээнэй дунда хургуулида эвенкнүүдэй соёлой түб байгуулагдаад, агнуури нэргэлгын эхин табигдажа, утсаата заншалаа нэргэхэ арга олгодоо. хургуулийн дэргэдэхи арадай музей Буряад Республикын 80 жэлэй ойдо шэнэ материалнуудые бэлдэнэ. Дэрээнэй арадай театр ерэхэ жэлдэ 45 жэлэйнгээ найндэртэ бэлдэжэ эхилэнхэй. Буряад инструментнүүдэй ансамблин коллектив Алексей Санжиевай хүтэлбэри доро аймагай харалгада түрүүшын нуури эзэлээ.

Ажалай Улаан Тугай, Хүндэлэлэй Тэмдэг орденуудтай, Буряадай АССР-эй габыятаа хаалишан Евдокия Жамьяновна Дармаева үнээн бүхэнһөө 3000 килограмм ну хаажа, магтаалда хүртөө. Орден то луговодууд Д.Ц.Аранзаев, А.Ж.Борбонов, Ц.Б.Зандраев, Д.Б.Бишадаев, ахалагша бухгалтер Б.Р.Ачитуев, хонишон З.Х.Ухинова, комбайнер Г.И.Бираульев, механизаторнууд С.Д.Гомбоев, Т.З.Цыденов, Б.О.Будаев гэгшэдэй алдар соло мартагдашагүй.

нахайн Улаан-Үдэ хотодо Дэрээнэй болон Уланхаанай эвенкийскэ сомонуудһаа гарбалтай эдэбхитэд сугларжа, «Дэрээн» гэхэн нютаг зоной совет байгуулба. Тус уулзалгада Дэрээнэй колхозой болон сомоной түрүүлэгшэ Бадмажаб Сам-баевич Бадмаев иигэжэ хэлэбэ:

«Колхознай хүүлэй гурбан жэл соо аалихан хүгжэжэ эхилээ. Хүнтэйдэ үнгэрхэн жэлдэ 10.000 центнер таряа харяагабди. Өөрын фермэтэй, хонин хүрэгтэй болообди. Залуушуудла ажал үгэнэбди. Нёдондо жэлһээ пилорама хүдэлэгдэжэ эхилээ.

нахайн Хурамхаанда үн-гэргэгдэһэн уран найханай харалгада 100 хүнһөө бүри-дэһэн манай бүлгэм түрүү нуури эзэлээ юм. 2002 жэлэй дүнгөөр манай нютаг социально-экономическа байдалаар аймаг соогоо түрүү нуурида гараа. Шиидхэхэ асуудалнууд олон.

Мүнөө сагта хото хүдөө хоёрой хоорондо барисаа тогтоохо гэшэ тон шухала хэрэг гээд тэмдэглэбэ.

Владимир БАТОВ, Дэрээнэй сомоной хүндэтэ гэшүүн.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

ЭМШЭН БОЛОХО ТАБИСУУРТАЙ

Хурамхаанай аймагай Майск нууринай больница Хурамхаанай томо леспромхоз, Улаан-Үдын химлесхоз, Баргажанай лесхоз болон Гааргын, Дэрээнэй, Уланхаанай совхозуудай ажалшадые эмшэлдэг, аргалдаг байһан. Тус больницада Т.Н.Мелиоранская, Ц.Ц.Ражбинов, З.Е.Раднаев олон жэлнүүдтэ ажаллажа, зоной дунда хүндэтэй болоһон. Тэдэнэй нэгэн Заята Енхобоевич Раднаев тухай бэшэхэмни.

Заята Енхобоевич 1980 ондо Шэтын мединститут дүүргээд, холо захын бүтүү ой тайга соо эмхидхэгдэһэн Майскын больницада врач-терапевтээр ажаллажа эхилээ. Залуу врач нуни үдэрые илгангүй Хуллаг, Сэю, Үмхэй гэхэн леспромхозой участогуудта ошоожо, хэдэн арбаад хүнүүдэй ами наһа абарһан юм.

Майскһаа 100 модоной зайда оршодог Буряан-Хуурай участогта үбэлэй 50 градус хүйтэндэ, вагончик соо хонон, леспромхозой хүдэлмэришэдые абарһан ушарнууд олон.

Зунай сагта Баргажан мүнэнэй үерлэхэдэ, хала дархалһан, Заята Енхобоевич Дэрээнэй совхозой хонишодой нялха нарай үхибүүдые аргалжа ябадаг нэн гэжэ, тэрэ үедэ совхозой директор ябаһан Владимир Дандаров халуун үгэнүүдээр дурсан хөөрэдэг. Заята Енхобоевич үбшэнэй шалтаганиие алдуугүйгөөр элирүүлжэ, зүб арга олодог бэрхэ, оролдосотой врач. Олонийтын ажабайдалда эдэбхитэйгээр хабаададаг тула уданшьегүй Майскын больницын ахамад врачаар томилогдоһон юм.

Больницын, поликлиникын ахамад врачаар урагшатай ажаллаһандань 1985 ондо элүүрые хамгаалгын Министерство Эрхүүгэй мединститутдай ординатурада нурахыень эльгээгээ бэлэй.

1987 ондо З.Е.Раднаев ординатура дүүргэжэ ерээд, Улаан-Үдын дайнай болон ара талын ветерануудай поликлиникада врач-терапевтээр ажаллаһаар зандаа. Заята Енхобоевич тухай ветеранууд иигэжэ хөөрэнэ.

Истребительскэ авиаклукын летчик-механик Ермил Михеевич Стулев хэлэнэ:

«Заята Енхобоевич намайе олон жэл аргална. Үндэр наһатай зоноор зохидоор хөөрэлдэдэг, хүнэй үбшэндэ алдуугүй диагноз табидга, аргалдаг дээдэ гарай врач. Эмшэлүүлхээс өршэн дайнай ветеранууд Раднаевта бээс үзүүлхээс оролдодог».

Стеклозаводой жолоошон Ермалай Иосифович Петров: «Заята Енхобоевич тон нарин, олон үгэгүй, анхаралтайгаар хүниие шэнжэлдэг, тодоор яажа аргалха тухай хэлэжэ үгэдэг. Би 5-дахи участогто иимэ найн врачтай байһандаа баяртай ябадагби».

Поликлиникын хүдэлмэришэд А.А. Ванштейн, О.В. Лизунова, ахамад врач-терапевт Ц.Х.А.Цыренова гэгшэд нүхэр тухайгаа дулааханаар дурсанад:

«Заята Енхобоевич тон нарин журамтай, ажалдаа харюусалгатайгаар хандадаг, эгээ хүндэтэй хүнүүдэй нэгэн. Иимэ найн үгэнүүд минии сэдхэхые баясуулна. Юуб гэхэдэ, Заята Енхобоевич манай Хурамхаанай аймагай Аргада нютаг тоонотой юм. 2001 ондо З.Е. Раднаевта «Буряад Республикын габыята врач» гэхэн үндэр нэрэ олгодоо нэн.

Үшөө тийхэдэ А.А. Ванштейн омогорхон хэлэбэ: «Манай Заята Енхобоевич мартын 6-най үдэр түрэнэн юм. Түрэнэн үдэрөөрнь амаршалнабди».

Владимир БАТОВ.

ЭБ НЭГЭТЭЙГЭЭР

Хурамхаанай аймагай Барханай сомоной түлөөлэгшэд городто ажаһуудаг нутагаар-хидтаа уулзалба.

Тус уулзалгада Барханһаа 70 гаран түлөөлэгшэд ерэжэ, зугаа наада дэлгэбэд. Барханай «Бархан-Уула» гэхэн фольклорно ансамбль хотодо ажаһуудаг нутагайнгаа ажалшадтай урда концерт харуулба. Республикын уран найханай Соёлой түбэй мэргэжэлтэд Барханай залуушуулай концерт хаража, «Бархан-Уула» гэхэн ансамбльдэ арадай гэхэн үндэр нэрэ зэргэ нэгэн дуугаар олгобо. Иигэжэ Барханда арадай хоёрдох коллектив мүнэлбэ.

Тус коллективэй удха түгэлдэр наадые городскойхид сэдхэлээ хужарлуулан хаража, тоонто нутагайнгаа эдир бэлигтэниие халуун альга ташалгаар угтаа.

Мүнөө сагай хүндэ байдалые хүдөөгэй, мүн хотын ажалшад нэгдэн хайшан гэжэ дабажа гараха тухайгаа хөөрэлдэбэ. Ядуу байдалтай бэрхээр нурадаг залуушуулые дээдэ хургуулида хургаха тухай асуудалнуудые хэлсээ. Городто ажаһуудаг

барханайхид хүдөөгэйнгөө ажалшадта онсо анхарал хандуулдаг найн найхан заншалтай.

Тийгэжэ городской ажаһуугшад Б.Р.Очиров, Б.Г.Кушеев гэгшэдэй үүсхэлээр Хонхино нуури болбосон түхэлтэй болгодоо. Эндэ айл бүхэнэй гэрэй газаа палисадник баригдаа, стадион бодхоогдоо. Мүн клуб, фельдшерскэ пункт нэльбэн заһагдаа. Эндэ шэнээр хүүдинсэ баригдажа, хүдөөгэй ажалшад моридоо тахална, элдэбын хэрэгсэлнүүдые дархална.

Барханайхид Бархан, Элхэн, Хонхино нууринуудые болбосон түхэлтэй болгохо программа зохиоһон тухайгаа мэдээсэбэ.

Иигэжэ городскойхид арга шадалаараа нутагайнхидтаа тулалха тухайгаа мэдүүлбэд. Барханай найн найхан үүсхэлые Хурамхаанай аймагай Уланхаан, Дэрээнэй ажалшад дэмжээд, март нарын 22-то Улаан-Үдэдэ концерт наада харууланхэ, городто ажаһуудаг зоноороо уулзахань город хүдөө хоёрой хани барисаан тухай программа харагдажа олоной урда табигдаха юм.

Вл. БАТОВ.

РСФСР-эй хүралсалай отличник Ц.Ц.Майоров нурагшанартаа.

Азаргаев Түнхэбэй Ринчино гэгшэд 100 гүүнһээ 90 унага абадаг байгаа.

Дайнай хүүлээрхи ган гасуур жэлнүүдтэ Сталинай нэрэм-жэтэ колхозой ажалшад таряанай үндэр ургаса хуряадаг, газартаа эзэн ёһоор хандадаг нэн.

1947 ондо Сталинай нэрэмжэтэ колхоз 450 гектар полиһоо гектар бүриһөө 15 центнер, тийхэдэ туршалгын 44 гектар талмайһаа гектар бүриһөө 30 центнер таряа хуряажа, тон ехэ илалта туйлабад.

Колхозой түрүүлэгшэ Д.Ч. Цыдендоржиев Социалис Ажалай Герой болоһон, бригадир О.Ц.Найданов Лениней орденоор, полеводууд П.П. Балданов, М.Ц.Буралов, Ж.Э. Намдаков, Ц.Р.Раднаев Ажалай Улаан Тугай орденоор, Ц.К. Ражбинов - «Ажалдаа шалгар-ханай түлөө» медалаар шагна-нагдабад. Дынцема Салановна Ражбиновагай жэшээгээр аллынхид фронтдо 75 гутал, 49 малгай, 120 дулаан бээлэй, 230 нооһон оймһо, коммунистууд Д.Ч.Цыдендоржиев, О.П.Бадмаев, Ц.К.Ражбинов түмэршэ дархан Цыретор Цыремпилов тус-густаа Обороннын жасада 3000-5000 түхэригэй урьһа-

АССР-эй Министруудай Совет Дэрээнэй сомондо дамжуулгын Улаан Туг, нэгэдэхи шатын диплом 5000 түхэриг шантайгаар барюулан юм.

Аллын аршаан Алла тосхонһоо 7 модоной зайда Баргажан уулын ташаланда, огторгой тулама нангин Бууралтаар ба Сахилтаар шулуун байсануудай хормойдо оршодог. Тус аршаанда 75 янзын үбшэ аргалдаг, уһанай халууниинь 55-70 градус болодог. Аршаанай ванна тунгалаг сэбэр, элһэн оёортой нэгэ доро 4 хүн орохо аргатай. Аршаан хүл, гарай, нюрганай, хотын, нюдэнэй, арһанай үбшэндэ туһатай. Бууралтаар баабай, Сахилтаар хатанда хонёор мүргэжэ, аршаанда хүртэжэ, амарһан түрөөгүй эхэнэрнүүд үхи-бүүдтэй болоно. Аллын аршаанда Дэрээнэй колхозой амаралтын байшан апрель нараһаа ноябрийн дүүрэтэр ажаллана. Эндэ дулаан байра, хүнэй унтаха, амарха хэрэгсэлнүүд бии. Гансал эдэс хоол амараашад өөһэдөө асарна. Путевко аршаан дээрэ гү, али колхозой контородо абажа болоно.

Красноярскын багшын семинари 1916 ондо дүүргэһэн Радна Хайдапович Харпукхаев түрүүшын хургуули Аллада эмхидхэһэн юм.

Санкт-Петербургын дасанай 90 жэлэй ойдо

АГВАН ДОРЖИЕВ - ЗАХАМИНДА

Цанид-хамба Агван Доржиевай Санкт-Петербургта алтан ганжартай Гүнзэн-чойной дасан барюулхаар 90 жэлэй ойе манай республикада үргэжөөр тэмдэглэхэ бэлэдхэл хэгдэнэ. Агван Доржиев хадаа Түбэд, Росси гүрэнүүдэй хоорондо хани барисаа байгуулхын түлөө, мүн Ород гүрэн дотор Бурхан багшын нургаал, шажан мүргэл дэлгэрүүлхын түлөө оролдоһон габыятай байна.

1908 ондо Доржиев Санкт-Петербургта дасан барюулха зүбшөөл Ород гүрэнэй засагай талаһаа абahan байгаа. Тиигээд Гүнзэн-чойной дасан барюулха ажал ябуулагдажа захалаа.

Тэрэ дасанай барилгада XIII Далай лама, Агын дасанай ба Хамбын хүрэнэй шэрээтэд, санаарта ламанар алта мүнгөөр туһа хүргэһэн байна. Мүн баһа дасанай барилгада Монголой, Тувагай, Буряад ороной арад түмэн хандиб үргэжэ, хубитаяа оруулһан юм.

1909 ондо Цанид-хамба Агван Доржиев дасанай барилгада мүнгэн зөөри, хандиб суглуулхын хэрэгээр Зэдын, Захаминай аймагуудаар ябаһан түүхэтэй.

Заха холын Захаминада ерэжэ, Шара-Азарга, Енгорбой, Санага нууринуудаар ябаад, мүнгэн сагаан дуулгатай харьдагуудай урда бээдэ оршодог саада захын Далахай хүрэнэн суутай. Санагаһаа дээшэ сэхэ үгсэжэ, алташа мүнгэшэ Гонсоголоо дарханиее нурагшалжа бууһан юм. Цанид-хамба Агван Доржиев Гонсоголоо дархантай хонон хөөрэлдэжэ, Ород гүрэнэй түбэй байшан - нэгэдхи Петр хаанай нангин хотто Буддын шажанай дасан барюулха зорилготойгоор үргэл, хандиб суглуулха холын Захаамин ерэнэнэ дуулгажа, суута дарханда дасанай хэрэгсэлнүүдые бүтээлгэхэ гэжэ хэлсэбэ. Тиигээд Гонсоголоо дархан Ород гүрэнэй түбэй байшанда Буддын шажанай дасан бодхоохо ябадал олондо туһатай, буряад арадые дээшэнэ үргэжэ алдаршуулха гэхэн буянтай, дэмбэрэлтэй хэрэг мүн гэжэ дээгүүр сэгнээд, Доржиевай гуйлтаар дасанай тахил шэрээгэй

хэрэгсэлнүүдые алта, мүнгөөр дархалжа бүтээгээд, дасанда бэлэг болгожо барюулаа.

Агван Доржиев саашаа ябажа, ара холын Далахай хүрөөд, Хабарзаанай хадын хушуунда нуудаг долоонгууд угай намган Сэрэнэй Дагба-Жалсан баянайда хүрэжэ буугаа. Дагба-Жалсан ехэ баярлажа, хүндэтэ айлшанаа хонёор хүндэлһэн байна. Тиигээд «Эсэгэмни үбшэн байна. Заһал хэжэ үгыт», - гэжэ сэнхир торгон хадаг барижа гуйһан юм. Цанид-хамба намганай Сэрэн баабайндань ошоожо, ехэ уншалга - «Алтан гэрэл», «Сэдэб» айлахдажа, баян хэшэгэй даллага хурылһан гэхэ. Тиигээд Сэрэн баабайнь: «Хойто наһанайнгаа ябадалые Тандаа найданаб», - гэжэ Доржиевта 300 түхэриг мүнгэ үргэһэн юм байна. Дагба-Жалсан өөрынгөө хубида алта мүнгэ үргэбэ. Далахайн зон Хабарзаанда Сэрэнэйдэ сугларжа, хандиб үргэһэн, адиста хүртэһэн юм.

Тиигээд Агван Доржиев Санагын дасанда оронгүй, Сагаан-Морин ошобо. Далахайда гурбан хүн үдэшэжэ, Сагаан-Мориной Жамсаран ламбагайнда хүргэжэ ерэнэн байна. Жамсаран ламбагай ехээр хүндэлһэн, хөөрэлдэһэн юм ха. Жамсаран ламбагай Санкт-Петербургын дасанай барилгада туһалжа, мүнгэн зөөри үргэһэн юм гэдэг.

Агван Доржиев Сагаан-Моринһоо нөөргөө Санага ерэхэдэнэ, Санагын дасанай шэрээтэ Жубдын лама, дасанай санаартан ламанар Ута-Нюрганай дабаан дээрэ Мандал үргэжэ угтаһан байха. Цанид-хамба Санагын дасанда ерэжэ, сахиуса хураһан юм. Санагын дасанай 900-гаад ламанар, хубарагууд Гүнзэн-чойной дасанай барилгада мүнгэн хандиб үргөө. Номтогол, Болхойн, Сарлаанай, Сынтынь ба Хужарай зон дасандаа ерэжэ, Доржиевай сахиуса хураһадань хабаадалһан, хандиб үргэһэн байна. Санага нютагай Лэгсэг баян дасанда ерэжэ, Агван Доржиевта мүргэжэ, хүлисэл гуйгаа, ехэ мүнгэ үргэһэн юм. Нүүлдэнэ тэрэниие Санагаһаа Сээжын дасан хүрэтэр хоёр ламанар үдэшэжэ ошолдоһон байгаа.

Санагын, Утаатын, Далахайн, Сагаан-Мориной ба бусад нютагуудай хүн зон, санаартан ламанар Гүнзэн-чойной дасанай барилгада хубитаяа оруулжа туһалһан, алта мүнгэ суглуулхадаа, арюун сэдхэлдээ ханажа, ухаан бодолоо арюудхажэ, буянгыень арьбадхажэ ябала даа гээд хандиб үргэһэн юм.

- Иигэжэ Цанид-хамба Агван Доржиев Буддын шажанай дасан бодхоохын түлөө манай аймагаар ябажа, улад зонтой танилсажа бусаһан юмэл даа, - гэжэ Далахай нютагай үндэр наһатай, буурал үбгэн Балданов Сэбэг-Жаб хөөрэнэн байна.

Буряад хүн хуби заяагаараа сагаан ханаатай, сагаан сэдхэлтэй гээшэ ааб даа. Хара ханаа ханаалжа болохогүй гэдэг, энэнь ехэ зүб. Мүнөө буряад зон ёһо заншалаа, шажан мүргэлөө нэргэжэ, буян үйлэдэжэ, махабада, сэдхэлээ арюудхажэ ябадаг болоо. Тиимэһээ буряад хүн нэгэнэйнгээ оролдожо бүтээһэн, бөөлүүлһэн үйлэ хэрэгүүдые уруунь алдангүй, ходоодоо дээшэнэ үргэжэ, дэмжэжэ, туһалжа

ябадаг найхан сэдхэлтэй, сэбэр ханаатай байдаг юм.

Тиигээд Далахайн баян Сэрэнэй Дагба-Жалсан тухай нэгэ хэдэн үгэ дурасхаалдань зорюулаб. Дагба-Жалсан хадаа булгад эсэгын хонгоодор угай Бушхай-гулинсаг таабайн Дарма хүбүүнһэнь тараһан долоонгууд угай байгаа. Дарма хоёр хүбүүтэй (намган, Мандагаан) байһан гэдэг. Намган нэгэ хүбүүтэй - Сэрэн, Сэрэнэй хүбүүн Дагба-Жалсан болоно. Сэрэнэй (Цыренов) Дагба-Жалсан хадын хушуунда Хабарзаанай буусатай, тэрэ сүлөөтэй сагтаа хуушан монгол үзэг бэшэгээр бэшэгдэһэн шажанай номуудые уншадаг байһан юм. Түрэнэн үхибүүгүй, тиимэһээ хажуудахи айлһаа Лубсан-Лодон гэжэ хүбүү үргэжэ абahan байгаа. Дагба-Жалсан алта мүнгэ ехэтэй баян хүн байгаа. Хүбүүниинь Лубсан-Лодон хүнгэн ябадалтай, нэбхи хүн, хаарта, шагай наадаха хорхойтой дээрэнэ гэрнээ мүнгөө абаашажа, хаарташанда алдажа хооһордог байба ха. Тиихэдэнэ Дагба-Жалсан үйһэн түйсэ, сад түмэр баанха соо сагаан мүнгэнүүдээ, алтаяа хэжэ, холо далда газарта хадагалдаг байһан юм.

1911 ондо баабайнгаа наһа барахада, Дагба-Жалсан Монгол ошоожо, Николай хаанай мүнгөөр 1000 түхэриг абаашажа, үргэл үргөөд, баабайнгаа хойтын заһалые хүрэнэдэ бүтээлгэһэн байна. Тиигээд Ара-Халхаһаа мянган түхэриг үргэлтэй ерэнэн түрүүшын хүн гэжэ ехээр хүндэлэгдэдэг байһан юм. Дагба-Жалсание Монголой Ван ноён алдартай болгожо, хампа хилэн хантааза, халюун малгай үмдэхүүлээд, Монгол гүрэнэй медаль зүүлгэһэн байха юм. Нүүлдэнэ Дагба-Жалсание Цахирай управада гулаа болгожо хунгаа, мори тэргээр ерэжэ абаашаһан юм.

Тиигээд тэндээ олоншые жэл байгаагүй даа, гэнтэ үбдөөд, хоёр-гурбан хоног мэдээгүй хэбтэжэ, наһан болоһон байна. Тэрэнэй түрэл гаралнууд зүбэлтэ засагай үедэ 30-аад оной хамалганда абтаһан байна.

С-Ж.ЦЫРЕНОВ.

Санкт-Петербургу - 300 лет

В наступившем 2003 году внимание мировой общественности обращено одному из самых красивых городов на планете - Санкт-Петербургу. Как известно, северная столица России готовится отметить свой 300-летний юбилей.

В Петербурге уже начались юбилейные мероприятия, но основные пройдут с 25 мая по 1 июня 2003 года.

Государственную комиссию по подготовке к 300-летию юбилею Санкт-Петербурга возглавляет Президент РФ Б.Б. Путин.

Сегодня Петербург считается одним из лидеров политической и экономической жизни России, центром культуры и искусства мирового значения.

История города со дня его основания до наших дней была

представлена в Москве выставкой «Санкт-Петербург. 300 лет духовной культуры».

В течение 2003 года выставки, посвященные 300-летию юбилею города, состоятся в Санкт-Петербурге, Берлине, Париже, Нью-Йорке и других городах.

Для проведения юбилейного торжества по предварительным расчетам потребуется несколько миллионов долларов США, это будут исключительно внебюджетные средства. Среди спонсоров фонда «Санкт-Петербург» - 82 организации, которые уже внесли 2 млн. 300 тысяч долларов.

Яркий образ Санкт-Петербурга как явления духовной культуры покажет выставка «Православная Русь», которая пройдет в Московском Гостином дворе совместно с

выставкой «Санкт-Петербург. 300 лет духовной культуры». Таким образом, впервые Русская Православная церковь выступит в роли организатора выставки, в которой примут участие все 20 епархий России, Беларуси, Украины, около 100 светских и церковных организаций, работающих на благо церкви.

Руководство Совета по цветам Голландии решило украсить в мае месяце весь Невский проспект от площади Босстания до Адмиралтейства корзинами цветов. Всего установят 660 корзин - по три на каждой из 220 металлических конструкций, закрепленных на фонарных столбах. Одним словом, все расходы по украшению Невского проспекта голландцы берут на себя.

Дамдин ОШОРОВ.

В Санкт-Петербурге среди парков и скверов, главное, в отдалении от городского шума, но и в то же время в непосредственной близости от Невского проспекта, построены и строятся элитные квартиры в новых домах.

НА СНИМКЕ: новые дома на улице Итальянской, 12.

Уг
изагуурай
үндэһөөр

ЭРТЫН МОНГОЛШУУДАЙ ТУГЫЕ ХИНСХҮҮЛЭН

БААТАР МЭРГЭН, БААТАРНАЙ

Бүри һая
Францида болоһон
һур харбалгаар
дэлхэйн
чемпионатта
Бальжинима
Цыремпилов
гурбадахи һуури
эзэлжэ, хүрэл
медальда хүртэбэ.
Эгэшэнь Гэрэлма
Эрдынеева
эхэнэрнүүдэй дунда
комангна
тоосоогоор мүн лэ
гурбадахи һуурида
гараа. Зэдын
аймагай Доого-
Бургалтайн
һургуулиин
Намжилма Дагбаева
комангна
тоосоогоор мүн
хүрэл медальда
хүртөө.

Энэ ялас гэмэ
амжалтаарнь
дэлхэйн эрхим
мэргэшүүлэе
амаршалха зуураа
Бальжинимын
спортивна
намтарые онсо
дургамар байна.
Эгэ шэгитэ
илалтануудын
хаанаһаа эхитэйб?
Уг изагуурайнь
удхаһаа гээд
баталха дуран
хүрэнэ.

Улэкчин

Улэгшэн - Шоно баатар
Из-за завесы веков
Приоткрывая занавес времен
С любопытством присматривается
К ныне живущим.
Ведь ему любопытно:
Где его повторыне?
Может в Мэргэне
Перевоплотился он?

(Мэргэн - спортсмен-лучник Бальжинима
Цыремпилов).

Урданай түүхын хууданан соохи,
Урһанай домогой удха соохи
Улэгшэн-Шоно баатар дахинаа
Улгэн нютагтам мүнзэлөө ха гү?

Дабталга:
Мүрэн голнууд дээгүүр,
гүрэн түрэнүүд дээгүүр,
Мүхэрээн ехэ дэлхэй дээгүүр
Мэндүн һүлдэ тэмдэг мэтэ
Мэргэн годлинууд зурагас гээ.

Баро-баро-баатарнай
Бальжинима алдартай
Баатар мэргэн, баатарнай.

Буурал сагай соло һэргээн,
Буряад-Монголоо үргэн зорёот,
Заха Мон - Захаминаа
Замби соогуур эдэлгээт.

Дабталга.

Аба, эжын, ашата багшын
Алтан захяа нангин сахин,
Элдин Түбийн мэргэшүүл сооһоо
Эгээл мэргэн баатарын болохот.

Дабталга.

Захаамнай аймагай Улэгшэн
нютагай Сономойн ЦЫРЕН-
ЖАБАЙ олон үхибүүд сооһоо
4-нийн һур харбалгаар спор-
тын мастернууд болон тодо-
ронхой. Эгээл түрүүн 1975
оний Бальжинимын хүүбүүнийн
Буряад ороноо, Росси гүрэнөө,
Европо түбине эдэлгэһэн, дэл-
хэйн чемпионатта бронзо хү-
рэлдэ хоёр удаа хүртэһэн, ху-
бин тоосоогоор 13 дахин
Россин чемпион, Европын 3
удаа чем-пион болон алдар-
шанан, хоёр дахин Олимпиин
наадануудта хабаадалсанан
спортын габыята мастер гээшэ.

Тиихэдэ Цыренжаб Соно-
мовичой басаган Гэрэлма
Эрдынеева уласхоорондын
классай мастер, Россин дүрбэн
удаа чемпион, Россин габыята
тренер, уласхоорондын «Ве-
сенние стрелы» гэхэн турнирта
Гран-при шанда хүртэһэн
габыятай. Гэрэлма Цыренжа-
повнагай хүүбүүн Виктор мүн лэ
һур харбалгаар спортын мастер,
Россин суглуулагдамал командын
гэшүүн, басаганиин спортын
мастерта кандидат мүн.

Саашань нэрлэбэл, Доржи,
Бэлгитэ Цыремпиловууд Россин
чемпионадуудта оло дахин ила-
хан спортын мастернууд мүн.

Эдэниие алдарт замда га-
рахадань харгынь нээжэ үгэ-
һэн эгээл түрүүшын һурган
хүмүүжүүлэгшэ Россин габыята
тренер Ш.А.Хазагаев ингэжэ
хөөрөө һэн:

- Нэгэ гэр бүлэһөө нимэ олон
мэргэшүүлэй урган гараһаниинь
жэгтэй юм. Уула хадата нюта-
гаймнай үршөөл хайра ехэ гээд
һанамаар байдаг. Түрэлхидэйн
нүлөөн ехэ гээд һанадагби.
Цыремпиловтэнэй утга бэрхэ
мэргэн ангуушад бии байһан.
Гайхалтайн гэхэдэ, энэ айлай
бэшэ үхибүүдыншые гартаа номо
һурша абааһаа, мүн лэ оноотой
оношотой, дэлсэтэй байхаар
забдадаг.

Үндэр зиндаата шабинаре
үргэмжэлэн гаргаха заяатай
Шагдар Александрович Хаза-
гаевай нимэ үгэ дуулаад, суута
харбагшадай эсэгэ Цыренжаб
Сономович Цыремпиловтэй
хөөрэлдэжэ, уг изагуур тухайн
асуубабди.

- Эсэгын талаар би өөрөө
шошолоог угай болоноб. Түн-
хэнэй Моондоһоо ерэхэн
Сэрэмпэлэй Патрин гээшын
Жигжид, Жигжидэй Соном,
Сономойн хүүбүүн би, удаань
Бальжинима. Бүри урдымнай
тоонто Улэтайн болдогто һэн.
Эжымни талаар Саана тоон-
тотой хонгодорнууд юм. Эдэ-
нэр Түнхэнһөө ерэхэн Хэлхэй,
Хэлхэйн Арда, удаань Банзархан
- Базарсэрэн - Дэжэд - Цыренжаб
гээд болонобди.

- Цыренжаб Сономович,
өөрөө, аха дүүнэртнай бүхы
байгаа бэлиг дээрэ дууша хайхан
хоолойтой, уран гартай гэжэ

мэдээжэ гол бэлиг - мэргэнэй
табиан хаанаһаа эхитэй гээшэб?

- Эжын тала ехэ дахагдаа гэжэ
һанагшаб. Нюур шарайгааршые
сагаан шаранууд. «Базартан хуу
ногоон, шаранууд» гэлсүүлдэг
һэн ха. Банзаргаша, Сэрэн үбгэд
мэргэн буудадаг, хүсэтэй шанга
зон байһан. Лубсан нагасамни
дайнай үедэ мастер-оружей-
ник байһан, Ивалгын дасанай
ганжарые алтаар гүйлгэн бү-
тээһэн юм. Хажуудань би
Ганжарай һууриинь модоор
бүтээлсэжэ үгэһэн хүм. Энэл
нагасамни хамбын захиалаар Япон
руу эльгээгдэхэ 9 алтан бэлхилг
урлан бүтээгээ юм һэн. Би ал-
тыень хайлгажа, үлээжэ үгөө
һэм. Тиихэдэ баабаймнай
эжы - Жигжид төөбиймни - хон-
гёо хайхан дууша хоолойтой
байгаа.

- Бальжинимын эсэгын та-
лаар уг гарбалыень элирүүл-
һэнэй удаа эжын - Галина
Бальчиновнагай - угаар һонир-
хободи. Нютагай түүхые шэн-
жэлэгшэ, Буряад Республикын
габыята багша П.Т.Очиров
ингэжэ хөөрөбэ:

- Бальжинима мэтэ хүн Улэг-
шэн тоонтодомнай яагаад мүн-
дэлөө гээшэб, уг гарбалдань хэд
бэ гэжэ тон зүб һонирхонот. Би
эжын - Галина Бальчиновнагай
- түрэлэй хүн гээшэб. Бидэнэр
хатагин угайбди. Түүхэдэ хандаа.
Алан Гуа 5 хүүбүүтэй байһан

гээшэ. Гурбадахи хүүбүүнийн
Бута хатагин байгаа, эндэхэ
хатагин утган эхитэй зон. Ха-
тагин утган сэрэгшэ зон, ехэ
монгол уласы тогтоолсоо. Дунда
зуун жэлүүдтэ Түшээтэ ноён
хаанай аймагта ажаһуугаа.
Бошогто хаанай буһалгаанай,
Сайн хаанай самаргаанай үедэ
ара хойшоо, Сэлэнгэ, Зэдэ руу
ерээ, тиин Сэлэнгын найман
эсэгын нэгэн болон бүридөө.
Зэдын харуудда байһан 17-той
үншэн хүүбүүнэй Дээдэ-Үшөө-
тэй руу зугадажа ерэхэдэнь,
үхибүүгүй үбгэн хүгшэн хоёр
үргэжэ абаад, Олзотой гэжэ нэрэ
үгэһэн ха. Тиин Олзотойһоо
Жүгдэр, Жүгдэрһөө Банзаа-
Байсагал (Ошор) - Цыбен - Цын-
гун - Дичин - Галсан - Бальчин -
Галина - Бальжинима гээд дам-
жан ошоно. Байсагалтан Дээдэ-
Үшөөтэйһөө Улэгшэн руу,
Баглахада хилын харуул хэхээ
нүүлгэжэ ерэхэн түүхэтэй.
Бальжинимын таабай Бальчин
гээшэ Ивалгын дасангай ехэ
лама байһан. Тиихэдэ Галина
Бальчиновнагай эжы Сэлэнгын
аймагай Ноёхонһоо уг гарбал-
тай байгаа.

- Тиихэдэ Бальжиниманай
буряад-монголшуудай эртэ
урдын эхэ Алан гуа хатанһаа
эхитэй болоно гээшэ гү?

- Тиймэ. Урдын ехэ уг удха
хэдэн зуун жэл болоод һэргэн
мүндэлөөд ерэнэ бшуу. Унихэн

болоо, Бальжинимын Голлан-
дида һур харбажа байхадань,
тэндэ ажаһуудаг монгол угтай
мультиллионер дүтэлжэ,
монгол бэшлэгтэй дүрэ зурагаа
дурасхаал болгон баруулан юм.
Нютагтаа энэ бэлгээ асархадань,
хуушан монголһоо оршуулан
уншан гэхээмнай, боржогон угай
Ганжуурын Жаргалан тайжа мүн
гээшэб гээд бэшээтэй байгаа юм.
Ехэл гайхалсаабди. Бальжинима
тиихэдэ бүри эдирхэн, аргын
оложо хөөрэлдэхэ гэхэдэ, за-
луудаа, гэнэдэ һэн бээ. Ха-
рин боржогон угнай хадаа
Алан Гуагай табдаахи хүүбүүн
Бодончарһаа эхитэй ха юм.
Юрэнхыдөөл, Голландида эртэ
урдын монгол угай үринэр,
угайдахада нэгэ эхэхээ таһаран
тарһан түүхэтэ угай түлөө-
лэгшэд, ойрохи хамаатан гэхэдэ
хамаагүй, уулзһан болоно
бшуу. Юрэнхыдөөл, Бальжини-
манай ехэ монгол улсай - эртын
монголшуудай тугые өөдөн
хиисхүүлэн үргэжэ ябаһан хүн
гээд мэдэрхэ ёһотойбди. Энэнь
саанаһаа, түүхэхээ заабаритай
гэжэ һанадагби, - гээд, үнинэй
багша П.Т.Очиров тобшолоо
бэлэ.

Баатар хүүбүүмнай гунан ехэ
дэлхэйн гурбадахи мэргэнэй
шатаһаа бүри өөдөө дэгжэн,
түби замбинингаа түрүүшын
мэргэн болохонь болтогой лэ!
Галина ДАШЕЕВА.

АМАР САЙН, ҮХИБҮҮД!

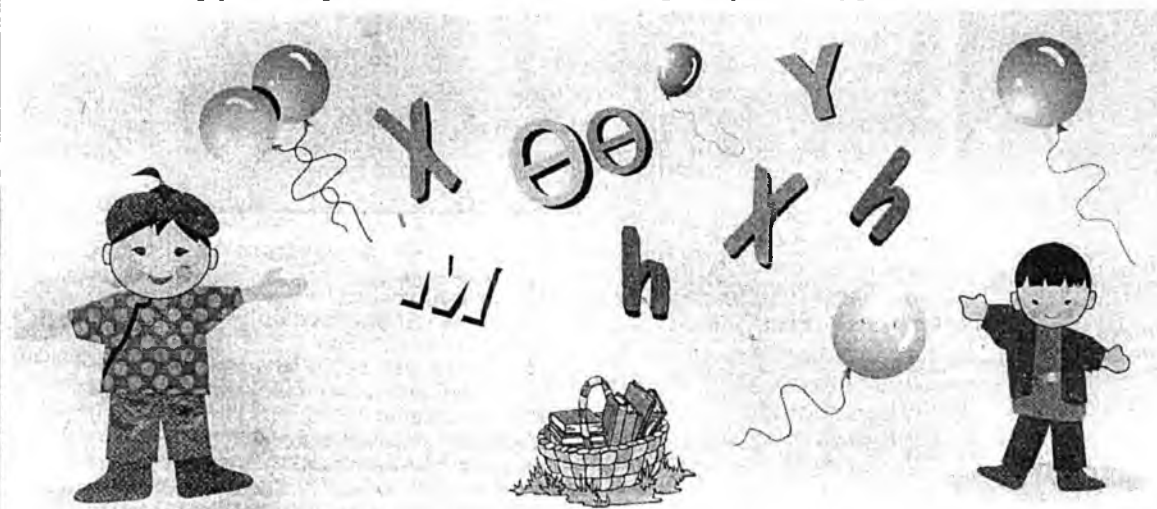
УЛЬГЭРЭЙ ЯМААНТАЙ УУЛЗАЛГА

Соёлма ЦЫРЕНОВА – Улаан-Үдэн 29-дэхи гимназийн 2-дохи «б» классай хурагша, зураг зураха дуратай юм. Багшань – Лидия Мухановна ДАМБАЕВА хүүгэды зурагта хургаха хэрэгтэ ехэ анхаралаа хандуулдаг.

Һая Соёлма «Ульгэрэй ямаантай уулзалга» гэхэн зураг зуража, манда эльгээбэ. Бишыхан Соёлмаада саашадаа бүри һайхан зурагууды зуража, абьяас ульһаяа хүгжөөжэ байхыень хүсэе!

Наши друзья приглашают вас в мир звуков бурятского языка

В этой юрте дружно живут долгие гласные. Песни у них протяжные, мелодичные.

Произнесите их. В словах они произносятся долго, протяжно.

Һ - «воздушный» звук, который получается при выдохе с участием голоса. Он крепко дружит с гласными звуками, поэтому положение губ и языка будет зависеть от того, какой гласный звук стоит за ним: һа... һо... һу.

Произнесите.

Представьте, что у вас замерзли руки. Подуйте, согрейте их. Затем попробуйте подуть, подключив уже голос.

һү...ү...

Наши друзья - спортсмены. Послушайте, какие звуки они издают, повторяйте за ними.

һэ... һэ... һэ...

һаа... һаа... һаа...!

һы-лоо...

МОГОЕВА Дарима Доржиевнагай «Амар сайн, үхибүүд!» гэхэн номһоо.

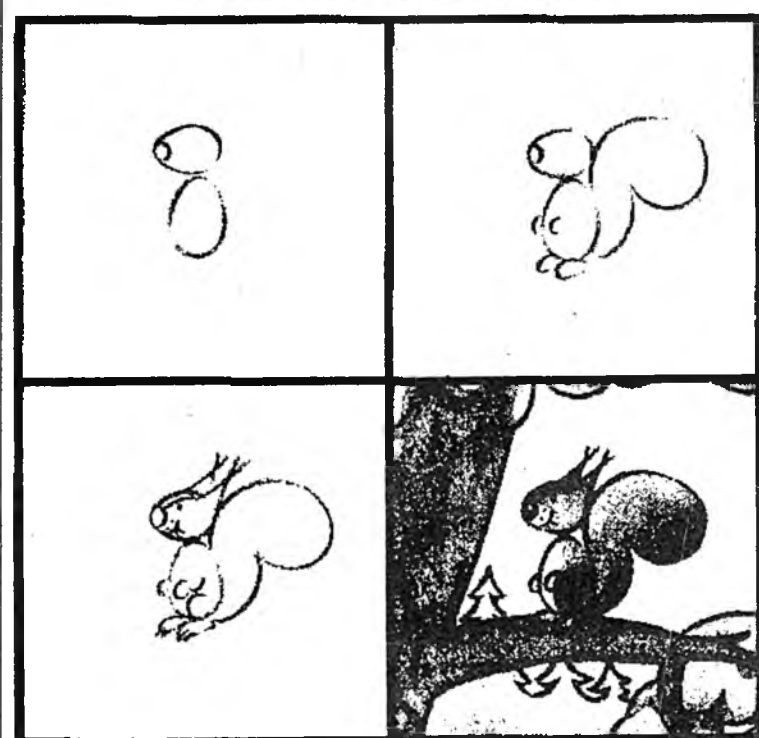
ИЩЕМ, ИЩЕМ И НАЙДЕМ!

Что нужно найти? Двух слонов, две трубы, два яблока, двух морских львов, сердце, парусную лодку и цирковой шатер.

Из журнала «Пир».

ЗУРАЖА ҺУРАГТЫ

Амаршала

Хүндэтэ манай аба
Мунко Хайдапович
ЦЫРЕМПИЛОВЫЕ
түрэнхэн үдэрөөрнь
халуунаар амар-
шалаад, ажал хэ-
лэгтэнь амжалта,
элүүр энхые, зол
жаргал хүсэгшэ.
Булад ба Оюна.

ЭРДЭМ БЭЛИГ - ЭРХИМ БАЯН

Би 1993 ондо Улаан-Үдэ хотын арбан дүрбэдэхи гимназида нэгдэхэ класста ороо нэмби. Мүнөө 11 «а» класста 24 хурагшад хуража, болбосоролой аттестат абажа, арюухан ажабайдалайнгаа харгыда гарахамнай гээшэ. 11 жэлэй туршада эндэ эрдэм бэлиг шудалаабди. Түрэл болоһон хургуулингаа гушан жэлэйн ойн баяраар дашарамдуулан бүхы багшанараа, манай классай хүтэлбэрилэгшэ ХАХИНОВА Эльвира Александровнае халуунаар амаршалаад, зол жаргал бултандань хүсэнэб. Энэ шүлэгөө түрэл гимназидаа зорюулааб.

ЭРДЭМЭЙГУЛАМТА
Эдир хөөрхэн үхибүүдэй
Эрдэм бэлигэй гуламта,
Алтан үзэгөөр бэшэгдэнхэй -
Арбан дүрбэдэхи гимнази.
Хонгёо хонхын жэнгирээн
Хангинаал гушан жэлдэ.
Хүхюүхэн багашуулай сэдхэхдэ
Хэтэ мүнхэдөө хадуутдаал.
Эрмэлзэл, дэмбэрэл ехэтэй
Элдэб хэлэнүүдые шудалнал.
Эдэхитэй, оролдосотой багшанар
Энхэрэн хэшгэлнүүдые үнгэргэнэл.
Ажабайдалай ороо замтай
Аштай, буянтай гуламта,
Алтан үзэгөөр бэшэгдэнхэй -
Арбан дүрбэдэхи гимнази.
Онһон техникэ - компьютер

Олоной анхарал татанхайл,
харуул уужам кабинетүүд
хайхан сэгсгээр шэмэглэгдэнхэйл.
Алдар суутай, солотой зондоо
Аза талаан үршөөһэн гуламта,
Алтан үзэгөөр бэшэгдэнхэй -
Арбан дүрбэдэхи гимнази.
Алтан, мүнгэн медальтай
Арбан долоотой наһандань
Аттестат болбосоролой барюулжа,
Арюухан харгыдамнай үдэшэнэл.
Зула шэнги бадарһан
Зол жаргалай гуламта,
Алтан үзэгөөр бэшэгдэнхэй -
Арбан дүрбэдэхи гимнази.
Арюна ГОМБОЕВА,
14-дхи гимназин
11-дхи классай хурагша.

XVII ЖАРАНАЙ УНАН ХАРАГШАН ХОНИН ЖЭЛ ХАБАРАЙ ДУНДА ХҮХЭГШЭН ТУУЛАЙ НАРА

Бүрхэд литэ	22	23	24	25	26	27	28
Европын литэ	24	25	26	27	28	29	30
Гараг Нэрэ Үдэр	Дабаа Һара понед.	Мягмар Марс вторник	Һагда Меркури среда	Пүрбэ Юпитер четверг	Баасан Солдон пятница	Бимба Сатурн суббота	Нима Наран воскр.
Үнгэ Үдэр	улаан бишэн	улаагшан тахяа	шара нохой	шарагшан гахай	сагаан хулгана	сагаагшан үхэр	хара бар
Мэнгэ	2 хара	1 сагаан	9 улаан	8 сагаан	7 улаан	6 сагаан	5 шара
Һуудал	уһан	уула	модон	хин	гал	шорой	түмэр

Гарагай 2-то хуушанай 22 (мартын 24).

Улаан Бишэн, 2 хара мэнгын, уһанда һуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, бурхан, сахюуса, лусууд тахиха, үзэг шудалах, зурхайда хураха, уранай онол олохо, сангарил хэхэ, маани сахиха, наһа утадхалгын ном уншуулха, бисалгал хэхэ, далага абаха, үри шэриес бусааха, ада шүдхэр зайлуулха, хараал сараха, дарсаг үлгэхэ мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Гэхэ зуура шуһа ханаха, төөнэхэ, һүни ябаха, ехэ уһа гаталха, загһа бариха, худаг малтаха, эм найруулха мэтын үйлэнүүдые тэбшэхээр. Бэри тухай, наһа бараһан хүн тухай дасанһаа асууха гэнэ.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, эгээн, ундан элбэг олдохо.

Гарагай 3-да хуушанай 23 (мартын 25).

Улаагшан Тахяа, 1 сагаан мэнгын, хада уулада һуудалтай үдэр. Туулай нарада Тахяа үдэр тудахадаа, тэрсүүд гэхэ гү, али харшалдаһан, тон муу үдэр гэгдэдэг. Иймэ үдэр али нэгэ һайн үйлэ үйлэдэжэ болохогүй, муу хойшолонтой байха гэдэг. Илангаяа бэри буулгажа, шэнэ гэр барижа, замда гаража, сүмэ дуган барижа, үрэлэ тарижа, нэрэ алдар олохо, мал абажа огто болохогүй.

Энэ үдэр хүнэй үһэшье абангүй байбал дээрэ.

Гарагай 4-дэ хуушанай 24 (мартын 26).

Шара Нохой, 9 улаан мэнгын модондо һуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, зальбарха, тэнгэри тахиха, бисалгал хэхэ, хэшг дуудаха, далага абаха, Аюушын һахил хүртэхэ, сэргэ бурхан бүтээхэ, дасан (дуган), субарга бодхоохо, шэнэ газарта гэр барижа, нүүхэ, аршаанаар бэээ арюудхаха, буян үйлэдэхэ, юумэ худалдаха,

худалдажа абаха, олзын хэрэг эрхилхэ, түрэлхидэй хоорондох холбоо бэхжүүлхэ, балин шатааха, модо һуулгаха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Зүгөөр үри эзэлиес бусааха, шуһа ханаха, төөнэхэ, модо отолхо, нүүхэ, үһээ угааха, гэрһээ хэрэглэл гаргаха мэтын үйлэнүүдтэ муу.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, үбшэн хүрэхэ.

Гарагай 5-да хуушанай 25 (мартын 27). Хандамаанарай үдэр.

Шарагшан гажай, 8 сагаан мэнгын, хийдэ һуудалтай үдэр. Хутагын хурса үдэр. Бурханда мүргэхэ, тантрын тарнинууды уншаха, номнол хэхэ, тэрэни шагнаха, субарга бариха, сэргэ бурхан арамнайла, аршаанаар бэээ арюудхаха, замда гараха, баярта ушараа тэмдэглэн найрлаха, абаһанаа бусааха, сан табиха, амгалан байдалай түлөө ном уншуулха, бэри буулгаха, юумэ худалдаха, худалдажа абаха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Гэхын хажуугаар хүншүү гаргаха, бөөгэй хэрэг үйлэдэхэ, газар малтаха, модо үндэ-һэтэйн унагааха, гэрһээ хэрэглэл гаргаха, хутага хурсадхаха, эритэ мээс дархалха мэтын үйлэнүүд сээртэй. Наһа бараһан хүн тухай дасанһаа асууха гэнэ.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, шодонэй хараа муудаха.

Гарагай 6-да хуушанай 26 (мартын 28).

Сагаан Хулгана, 7 улаан мэнгын, галда һуудалтай үдэр. Бурханда мүргэхэ, зальбарха, бурхан, сахюуса, тэнгэри тахиха, Наранда, нарада бусад юртэмсэнүүдтэ шүтэхэ, буян хэхэ, хяһа гаргаха, түмэр хайлуулха, худалдаа наймаа хэхэ, дасан (дуган), мүргэл шүтээнэй бусад зүйлнүүдые бодхоохо, тэрэни арамнайла, эм найруулха, гэрэй һуури табиха, шэнэ гэр барижа, нүүхэ,

уранай эрдэмдэ хураха, тараг бэрихэ, айраг халааха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Харин замда гараха, үхэр худалдаха, андалдаа хэхэ, хадаг табиха, бэри буулгаха, хурим, түрэ хэхэ, мал үүсэхэ, үхибүү үргэжэ абаха, хүн дүрсээ алдаха, ном оршуулха, хүншүү хөрбоһо гаргаха, шуһа ханаха, төөнэхэ, мал эмнихэ мэтын үйлэнүүдые хорихоор.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, зол ушарха.

Гарагай 7-до хуушанай 27 (мартын 29).

Сагаагшан Үхэр, 6 сагаан мэнгын, шоройдо һуудалтай үдэр. Туулай нарада Үхэр үдэр тохёолдоходоо, тон муу, модон хохи, хоһон үдэр гэгдэдэг. Иймэ үдэр алибаа һайн үйлэ үйлэдэжэ болохогүй. Илангаяа бэри буулгабал, үригүй байха, наһа утадхабал, ута болохогүй, таряа тарибал, оройдоо ургахагүй, мал адууһа абалал, хэрэг боложо үгэхгүй, нэрэ солодо хүртэбэл, баһал урагшагүй байха, гэр барибал, түймэртэ шатаха гэнэ.

Иймэ үдэр хүнэй үһэшье абажа болохогүй гэнэ.

Гарагай 1-дэ хуушанай 28 (мартын 30).

Хара бар, 5 шара мэнгын, түмэртэ һуудалтай үдэр. Бурхан, сахюуса тахиха, дасан (дуган) заһабарилха, сэргэ бурхан арамнайла, номнол хэхэ, ном оршуулха, модо сабшаха, абаһанаа бусааха, тараг бэрихэ, айраг халааха, буян үйлэдэхэ, далага абаха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Зүгөөр шулуу шорой хүдэлгэхэ, үхибүү хүлдэ оруулха, бага хүүгэдые гэрһээ холо эльгээхэ, хүүбүүдые сэрэгтэ үдэшэхэ, худалдаа наймаа хэхэ, хубсаһа эсхэхэ, бэри буулгаха, наһа барагшын хэрэг үйлэдэхэ мэтын үйлэнүүдтэ муу.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, хэрүүл, шууян, тэмсэл болохо.

УНАНАЙ ЭЗЭН ЛУСУУД ТУХАЙ

Урга сагта нэгэ залуу эхэнэр булагай эхиндэ хубсаһаа угаажа байба. Угаажа байхадань, нэгэ хүтшэн эхэнэр дүтэ ябажа ябатараа, залуу эхэнэрые харажархиба.

Тиигээд дүтэлэн ошохо, залуу эхэнэртэ ухаа заажа оробо даа: «Булагай эхиндэ хубсаһаа угаажа байха ямар эхэнэрбиш, энэ болохогүй хэрэг гээшэ. Уһанай эзэн Лусуугта хорлуулхашни ха юм», — гэжэ үшөөшье олон янзаар харааба гэшэл даа. Харин залуу эхэнэр нэгэшье абяа гарангүй, ажалаа хэһэн зандаа. Тиухэдэнь хүтшэн бүри ганирһаар, гэр тээшээ тэгүүлбэ. Хожомын юм гү, али мэтэр удаагаа юм гү, уһанай эзэн тэрэ хүтшэн эхэнэрые хорлоһон байгаа, харин залуу эхэнэр яагаашыегүй юм.

Юундэ тиимэ юумэн болооб гэхэдэ, «уһанай эзэн Лусууг хадаа хараа муутай бай-башы, шэхэ һонор юм гэлсэгшэ. Энээнһээ бодоод үзэхэдэ, уһанай хажууда шангаар дуугархагүй (хашхаралдахагүй), бэе бэеынгээ нэрые хэлэдэггүй юм хаш. Залуу эхэнэртэ уһа бузарлаһы шангаар хашхаран хэлэһэн хүтшэндэ хүрэл ха. Үшөө тиухэдэ уһа голой хажууда архи уужа болохогүй гэдэг.

Үнидэ Пүрбэ нүхэртэээ хүдөө гаража ябатараа, Эдэ голойнгоо эрые дээрэ нэгэ шэл архи хубаажа уугаад, хөөрэлдэжэ һуутараа, Пүрбын нүхэр бодожо ерэмсээрээ, хуга харайшаба тала уруу. Тиухэдэнь Пүрбэ нүхэрөө: «Хаана ошохошни?» — гэжэ хойноһоонь хашхарба. Нүхэрын гүйһэн зандаа, улам саашаал боложо байна. Пүрбэ һанаандаа энэ нүхэрөө ябагаар арай хүсэхгүйг гэжэ бодомсоороо, мориндоо мор-

Тогоогын Энхбаярай зураг.

гожо, хойноһоонь харайла-габа. Арайшые гэжэ тэрэнээ хүсөөд, гарһаань барижа, тэрэнээ тогтоохо гэхэдэнь, нүхэрын үшөөл харайха гэбэ. Пүрбэ бүхы хүсээ гаргажа, тэрэнээ байлгажа хураба: «Ямар юумэнһээ айгаад гүйнэбиш? Арай гэжэ шамайгаа хүсэбэ».

«Хайшан гэхэбиш, намайш нэгэ тоорсог малгай үмдэһэн хүн хүтэлөөд харайна бэшэ аал», — гэжэ нүхэрын уйлаганан хэлэбэ. Пүрбын ухаанда һаял оробо: «Уһанай хажууда архи уужа болохогүй байгаа юм байна. Тиигээд иимэ юумэ болобо гү? Байзалши, гэдэргээ бусаха юм байна». Тиигэжэ тэдэ хоёрнай гэдэргээ эрыежэ, нэгэ хүтшэн ламада үзүүлхэдэнь, иигэжэ хэлэһэн байгаа: «Уһанай хажууда архи уужа болодоггүй юмал даа. Далдын юумэнүүд төөрүүлжэ болохо. Зай, хэрэгшынэй бүтээхэб. Таанад хожомоо ойлгожо ябаарайт. Залуу хүнүүдтэ энэ ушараа хөөрөжэ, ойлгуулжа ябаарайт», — гэжэ энэһэн юм гэлсэгшэ.

Цырепил таабайн хөөрөөе Лубсан ЦЫРЕНОВ бэшэжэ абаа. Захааминай аймаг.

Амаршала

Хайрата эжы Нина Дашанимаевна Имескеновае түрэнхэн үдэрөөрнь амаршалаад, алтан һайхан гэлхэй дээрэ үдэр бүри утын зөөлэниие шагнажа, үрэлэй дээжэдэ хүртэжэ, үхи хүүгэдээ, аша зээнэрээ үргэлсэжэ, элүүр энхэ, согтой дорюун зандаа һуухыень хүсэнэбди.

Үхибүүдын.

БААТАР АХАМАДТАЯА ХАХАСАЛГА

Үнгэрхэн гарагай 7-до Яруунын аймагай Ульдэргэ шотагта гашуудалта үйлэ хэрэгтэ хабаадалсаһан байнабди. нүү-лэй жэлүүдтэ уран зохёолшодой дунда Согто баабай гэжэ нэрлэхэн - бүхы Буряад орондоо тон хүндэтэй хүн, Социалис Ажалай Герой, Буряадай арадай уран зохёолшо, Россин габыята багша Цокто Номтоевич Номтоевые нүүлшын харгыда үдэшлэг болоһон байна.

Хүдөө табигдахын урдахаа хахасалгын гашуудалай митинг боложо, олон хүн зүрхэнэй дулаахан үгэ хэлэбэ. Яруунын аймагай захиргаанай гулааа Б.Г.Жигжитов, «Ульдэргэ» СПК-гай түрүүлэгшэ А.Д.Цыбикжапова, Буряад Республикын Правительствын комитетэй түрүүлэгшэ А.Ц.Идамжапов, Буряадай эрдэм нуралсалай министрэй орлогшо Е.Д.Чимитова, Буряадай Уран зохёолшодой холбооной правлений гэшүүн, поэт Б.Н.Жанчипов, Улаан-Үдэдэ ажаһуудаг Яруунаархидай шотагай эблэлэй түрүүлэгшын орлогшо Д.Ч.Борсгоев, Россин Буддын шажанай заншалта Сангхын дид-хамба лама М.Р.Чойбонов болон бусад олон хүн митингдэ үгэ хэлэбэ, ахмадайнгаа хамаг габыаа солёе тэмдэглэжэ, хойнонь үлөөшэ хүбүүд басагадтань, аша зээнэртэнэ талархалаа мэдүүлбэ.

Нүүлшын саг болотор эсэгтэ үргэхэн, хараһан хүбүүнэйн - Ж.Ц.Номтоевой үгэ хэлэхэдэ, уярхаар байгаа даа. Сэхьенэ хэлэхэдэ, бүхы үри бөөдэ эсэгтэ хайратай, гамтай байгаа

һэн ааб даа. Гэбэшье Согто баабай өөрөө Жаргал хүбүүн-тэндэ түшэгдэжэ, дотор наһадаг байгаа. Хүбүүнтэнийньше эсэгтэ зоргон соонь байлгahan, хайханаар хараһан, үргэхэн байнал даа.

Буряад наһараа 94 хүртээр ухаагаа намараагүй, нүүлшынгээ саг хүртээр сарюун зандаа байһан ахмаднай аргагүй эхэ буянтай, бултандамнай жэшээ болохоор хүн байгаа гэжэ онсо тэмдэглэе.

Хэжэнгын хайхан нэгэ буланда - Хөөрхэ шотагта түр-жэ, хүлөө шоройдожо, хүн болоод, хуби заяанайнгаа табисуураар Яруунын аймагай Эгэтын Улаан гэртэ 1936 онһоо багшалжа эхилээд, дайнда хабаадажа бусаһанайнгаа нүүлээр гурбан басагадйнгаа тоонтодо бусаад, удангүй Ульдэргын 7 жэлэй хургуулийн директорээр томилогдожо, 60 гаратараа энэ тушаалыс даһан, наһанайнгаа амаралтада гараад, Буряадайнгаа нийслэл хото руу нүүлбэшье, үнэр хайхан Ульдэргэтээ холбоо барисаагаа алдаагүй, гурбан алтан хүбүү-дэйнгээ тоонтодо ахмаднай яһаа орхихо заяатай байгаа гэшээл даа. Энэ дэлхэйһээ өөрөө халижа ошотороо наһанайн түшэг тулгуури боложо ябаһан инаг хайрата Даша-Ханда Аюшеевна Цыбеновагайнгаа хажууда бэсн мүнхын нойроор нойрсожо, алтан хүнэһэнийн удаахын түрлөө олохоо дэгдэ гэшээ ааб даа.

Ахмаднай, амгалан

нойрсогты!

Ом ваджрасаттва хум!

Ц. ДОНДОГОЙ.

ЦОКТО НОМТОЕВИЧ НОМТОЕВ

Буряад ороной арад түмэн туйлай эхэ гээлтэдэ оробо. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай болон ажалай ветеран, Социалис Ажалай Герой, Россин Федерацийн хургуулийн габыята багша, Буряад Республикын арадай уран зохёолшо Цокто Номтоевич Номтоев удаан саг соо хүндөөр үбшэлжэ, 93-тай боложо ябатараа наһа бараба.

Тэрэ 1910 оной апрелин 24-дэ Россин гүрэнэй Забайкалийн можын Дээдэ-Удын уездын Хөөрхэ шотагта түрэхэн юм. Хэжэнгын голой малшан Гомбо Доржиевай бүлэдэ дүрбэдэхи үхибүүнийн боложо түрэхэн намтартай. Бага балшар наһандаа түрэлхидөө гээгдэжэ, тэрэ эсэгынгээ дүү болохо Гармын Номтодо үргэжэ үгтөө һэн.

14 наһатайдаа тэрэ Хэжэнгэ-Бадын хургуулида хурахаа ороод, удаан Хориин таряшан залуушулай долоон жэлэй хургуули амжалтатайгаар дүүргэн байгаа. 1930 ондо Дээдэ-Үдэ хотодо Буряадай багшанарай техникумдэ хурахаа оробо. 2-дохи курсда хуража байхадань, тэрэниие Бурят-Монголой АССР-эй Эхирэд-Булгадай аймагай эхин хургуулида түрэлхи хэлэнэй багшаар хүдэлхыень эльгээгэ һэн. 1932 онһоо 1934 он болотор тэрэ Хяагта хотодо областной багшанарай техникумдэ нуралсалаа үргэлжэлүүлбэ. Техникумдэ дүүргээд, Ц.Н.Номтоев хоёр жэл соо Улаан Армида - Улаан-Үдэ хотодохи Буркав-дивизиондо алба хэбэ.

1936 ондо Цокто Номтоев Эгэтын эхин шатын хургуулийн директорээр томилогдожо, тэрэ гэхэнһээ хойшо Яруунын аймагта хүдэлхэн байгаа.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай эхилхэдэ, офицер Цокто Номтоев түрүү зэргэдэ дабшаба: Сталинградай байлдаанда, Курска дүхэригтэ болоһон тулалдаанда хабаадаһан, Кёнигсберг хотодо довтолһон, харин 1945 ондо Алас-Дурна зүгтэ дайлаадахадаа, япон милитаристнуудһаа Манжуурыс сүлөөлхэн, тигэжэ дайшалхы замаа Мукден хото шадар түгэсхэн габыатай.

Дайнай нүүлээр, 1946 ондо, Цокто Номтоев эхэ шотагаа бусажа, Эгэтын, удаан Ульдэргын хургуулинуудай директорээр хори гаран жэлдэ хүдэлөөд, 1970 ондо наһанайнгаа амаралтада гараа һэн. Түрэл хэлэнэй дүй дүршэлтэй багша байһан тулааа үшөө дайнай урда тээ, 30-дахи

онуудта, Цокто Номтоев буряад үндэһэн хургуулинуудай хурагшадай үзэхэ номуудыс зохёон хэблэлгэдэ хабаадаһан байгаа. Тэрэ 2-дохи классай хурагшадай үзэхэ уншалгын ном, 5-дахи классай хурагшада «Түрэлхи литература», 70-дахи онуудта 4-дэхи классай хурагшадай үзэхэ «Түрэлхи литература» болон багшанарта заабари-зүбшэл үгэлгын ту-һаламжа номуудыс зохёожо гаргалсаһан намтартай. 1991 ондо хэблэгдэхэн «Эрдэм бэлиг» гэжэ ном соогоо тэрэ багшын баян дүй дүршэлөө хубаалдаһан байгаа.

1930 ондо Ц.Н.Номтоев бэлгитэй бэрхэ уран зохёолшо байханаа харуулаа һэн. «Сагаалган» гэжэ түрүүшынгээ зүжэг тийхэдэ хэблүүлэ бэлэй. Тэдэ жэлүүдтэ тэрэ шүлэгүүдыс бэшжэ эхилхэн юм. 1935 ондо Ц.Номтоевой «Зориг» гэжэ поэмэ, 1940 ондо «Хүсэн» гэжэ шүлэгүүдэй суглуулбари барлуулан гаргуулба. Дайнай жэлүүдтэ тэрэ зохёолнуудда бэшэхээр лэ ябаа. 1945 ондо «Хүлэг» гэжэ туужань хэблэгдэбэ. Саашаа Ц.Н.Номтоев мэдээжэ уран зохёолшо боложо, шүлэгүүдэй, рассказыудай, туужануудай болон романий хорёод ном хэблүүлхэн алдартай.

Ц.Н.Номтоевой номууд ород хэлэн дээрэ оршуулагдажа, гансал Улаан-Үдэдэ бэшэ, харин Москвада хэблэгдэхэн байгаа. «Советская Россия» хэблэлээр 1974 ондо Москвада хэблэгдэхэн «У лесного озера» гэжэ туужануудайн ном, 1979 ондо барлагдаһан «Сын табунщика» гэжэ рассказуудайн суглуулбари, «Детизей» хэблэлээр 1991 ондо барлагдаһан «Быстроногий» гэжэ үхибүүдэй ном, 1990 ондо «Байгал» журналда хэблэгдэхэн «Саврасый» гэжэ туужань манай ороной уншагшадта мэдээжэ болохой. «Витим - река таежная» гэжэ тэрэнэй роман Буряад ороной холын Хойто зүгтэй буртаг тайгата шотагта багшанарай шэн габыатай ажалда зорюулагдаһан байгаа. Энэ номын Буряадай АССР-эй Гүрэнэй шанда хүртөө һэн. Ц.Н.Номтоев 1934 онһоо СССР-

эй Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн юм.

Дайшалхы габыагайнгаа түлөө Ц.Н.Номтоев Улаан Одоной, Эсэгэ Ороноо Хамгаалгын дайнай I болон II шатын орденуудаар, «Германие илаһанай түлөө», «Япони илаһанай түлөө», «Сталинградые хамгаалһанай түлөө», «Кёнигсбергые эзэмдэжэ абаһанай түлөө» медальнуудаар шагнагданхай. Багшын болон хургуулийн директорээр амгалан ажалай түлөө тэрэ 1948 ондо «Хүндэлэлэй Тэмдэгтэй» орденээр шагнагдаһан, 1964 ондо «РСФСР-эй хургуулийн габыата багша» гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэхэн, 1968 ондо ажалдаа амжалтануудыс туйлаһанайн түлөө тэрэндэ Алтан Одон болон Ленинэй орден барюулаалгатайгаар Социалис Ажалай Геройн нэрэ зэргэ олгогдоһон байгаа. 1990 ондо Цокто Номтоев «Буряадай арадай уран зохёолшо» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртөө һэн.

Ц.Н.Номтоев эгэрхы хайхан сэдхэлтэй нүхэр, эсэгэ байһан юм. Наһанайнгаа нүхэр Даша-Ханда Аюшеевнтай тэрэ табан үхибүүдыс үндылгэжэ, хүлэнь дүрөөдэ, гарынь ганзагада хүргэхэн байгаа.

Гайхамшагта багша, уран зохёолшо Цокто Номтоевич Номтоев тухай ариун хайхан дурасхаал тэрэниие таниха, мэдэхэ, тэрэнтэй хамта хүдэлхэн болон тэрэнэй номуудыс уншаһан хүнүүдэй зүрхэ сэдхэлдэ хэтын хэтгэдэ үлэхэл.

Л.В.Потапов, А.Г.Лубсанов, К.А.Будаев, В.И.Халанов, В.О.Гейдебрект, В.К.Агалов, И.И.Калашников, Б.В.Данилов, Б.Г.Бальжиров, И.М.Егоров, В.В.Переляев, А.Д.Турбянов, Н.И.Быков, Е.М.Пальцев, И.Б.Дагбаев, А.П.Капустин, А.Г.Варфоломеев, Ф.П.Ботоева, В.Б.Прокопьев, С.А.Тимин, Г.А.Айдаев, М.Ц.Гармаев, Д.Ц.Будаев, Б.А.Ким, Д.С.Сандитов, А.А.Ангархаев, Б.Г.Жигжитов, Б.Б.Шаралдаев, Ц.Д.Ж.Жалсанов, Д.Б.Рыбдылов, А.Д.Цыбикжапова, Ц.Ц.Дондогой.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Генеральна директор - ахмад редактор А.А.АНГАРХАЕВ.

Редактор Г.Х.ДАШЕЕВА.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: И.М.ЕГОРОВ, И.Б.ДАГБАЕВ (Буряад Республикын Правительство), Ф.П.БОТОВЕВА, Ц.Э.ДОРЖИЕВ (Буряад Республикын Арадай Хурал), Б.М.Ж.БАЛДАНОВ (генеральна директорэй 1-дэхи орлогшо - ахмад редакторай орлогшо), Т.В.САМБЯЛОВА (секретариадыс хүтэлбэрлэгшэ-генеральна директорэй орлогшо), А.Б.ГУРОДАРМЕВА (редакторай орлогшо), А.Д.ЭРДЭНИЕВА (харюусалгата секретарь), таһагуудыс даагшад: Н.Д.НАМСАРАЕВ, Н.Д.БАДМАРИНЧИНОВ, А.А.Н.ГЕРГЕНОВ, Б.В.БАЛДАНОВ, А.А.ФАДЕЕВА, В.ДАМДИНОВА; Б.В.ГЫНДЫНЦЫРЕНОВ.

Манай адрес:

670000, Улаан-Үдэ хото, Калачиришвилгын үйлсэ, 23, Хэблэлэй байшан "Буряад үнэн".
E-mail: unen@mail.ru

Газетэ хэблэлэй 6

хуудалан хэмжээтэй.

Индекс 73877.

Хамтын хэблэг - 54860.

Хэблэлдэ

тушаагдаһан саг - 17.00.

"Республиканска типографи" гэхэн

АО-до газетэ 9000

хэблэгээр хэблэгдэ.

Директорэйнь телефон: 21-40-45.

Б-0165-дэхи номертойгоор

бүридхэлдэ абтанхай.

Хэблэлэй байшанай телефонууд: генеральна директорэй-ахмад редакторай - 21-50-96, приёмный - 21-54-54 (факс), ген. директорэй 1-дэхи орлогшо - ахмад редакторай орлогшын - 21-68-08, ахмад редакторай орлогшонорой - 21-64-36, 21-33-61, секретариатай - 21-50-52; таһагууд: экономикын болон политикын - 21-63-86; соёлой болон түүхын - 21-60-21; «Морин хуур», «Вершины» журналуудай, «Буряад Республикын Хуулита шийдхэбэршүүдэй суглуулбарин» редакци - 21-55-97; залуушуудай, оюутадай ажабайдалай болон олонитын хүдэлмэрийн, «Одон» журналай редакци - 21-54-93; мэдээсэлэй - 21-67-81, спортын - 21-54-93, рекламн - 21-62-62, коммерческэ ажалай - 21-55-97, компьютерна тубэй - 21-66-76, бухгалтерин - 21-23-67.

Редакцияра ороһон материалнууд шүүмжэлэгдэггүй, мүн авторнуудтань бусаагдаагүй.

Тоонуудай, богото баримтануудай, хүнэй, нутагай нэрнүүдэй бэшэлыс хазгайруулан ушарта авторнуудын харюусалгатай. Редакцин наамжа авторайхитай агли бэшэ байжа мага.